

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE EMPATİ

Rabia YURDUSEVEN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2018

HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE EMPATİ

Rabia YURDUSEVEN

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muammer CENGİL

Çorum 2018

KABUL VE ONAY

Rabia YURDUSEVEN tarafından hazırlanan “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Empati” başlıklı bu çalışma, 22.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza -----

(Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN) (Başkan)

İmza -----

Prof. Dr. Muammer CENGİL (Danışman)

İmza -----

(Yrd. Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/01/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Rabia YURDUSEVEN

İmzası

ÖZET

YURDUSEVEN, Rabia. **Hz. Peygamberin Hadislerinde Empati**, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

Bu tezde bütün yönleriyle empati kavramı incelenmiş ve Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve fiillerinde yer alan empati örnekleri Din Psikolojisi biliminin ilkeleri bağlamında ele alınmıştır.

Tezin ilk bölümünde empati kavramının akademik olarak ele alınmaya başlanmasından günümüze kadar gelen süreçte nasıl tanımlandığı incelenmiş ve empati-sempati ayrımı üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise empatinin iletişimdeki önemine değinilmiştir. Bu kısımda empati duygusunun bebeklikten itibaren insanda gelişme evreleri ele alınmış ve empatik tepki şekilleri detaylı olarak incelenmiştir. Bu bölümün sonunda empatinin hem bilişsel hem de duygusal yönleri olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci Bölümde ise Hz. Peygamber'in (SAV) empatiyi nasıl kullandığı hayatından örneklerle gösterilmiştir. Bu bölümde Kütüb-ü Sitte'den elde edilen yaklaşık yüz adet hadisin metinleri üzerine değerlendirmeler yapılarak empati kavramı ile örtüşen yönleri açıklanmıştır. Bu sayede Hz. Peygamber'in (SAV) iletişimde başarılı olmak için empatiyi en doğru şekilleriyle kullandığı ve sahabelere de her zaman diğer insanların gözüyle de dünyaya bakmalarını tavsiye ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Empati, Sempati, İletişim, Öteki, Hadis.

ABSTRACT

YURDUSEVEN, Rabia. **Empathy in the Hadiths of Prophet Mohammad**, Master Thesis, Çorum, 2018.

In this thesis empathy term was examined with all its aspects and empathy examples in the sayings and acts of Prophet Mohammad (SAV) were handled within the frame of Psychology of Religion science.

In the very first chapter of the thesis it is examined that how empathy term has been identified in the period from the early academic attempts on it through today and the difference between empathy and sympathy was elaborated. Then the importance of empathy in communication was touched upon. In this chapter the development process of empathy in human starting from infancy was handled and empathic reaction types was examined in detail. At the end of this section it is concluded that empathy has cognitive and emotional aspects.

In the second chapter, it was shown that how Prophet Mohammad (SAV) used empathy together with examples from his life. In this section about one hundred hadith derived from Kutub-u Sitte was evaluated and their aspects that correspond to the empathy notion was explained. By this method, it is determined and concluded that Prophet Mohammad (SAV) used empathy in order to be successful in the communication and recommended his followers to look at the things from the perspective of other people.

Keywords: Empathy, Sympathy, Communication, Other, Hadith.

TEŐEKKÖR

Bu tezin tamamlanmasında büyük emekleri olan, hem akademik hem de insani değerleri ile kendime örnek edindiğim sayın hocam Prof. Dr. Muammer CENGİL'e, ihtiyaç duyduğum her anda maddi manevi desteğini esirgemeyen eőim Nurullah Haydar YURDUSEVEN'e, çalışma esnasında yeteri kadar vakit ayıramadığım kızlarım Zehra ve Büőra'ya, ayrıca burada isimlerini zikredemediğim bütün dostlarıma teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU	1
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	2
4. VARSAYIMLAR	2
5. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EMPATİNİN (DUYGUDAŞLIK-EŞDUYUM) TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	4
1.1. Sözlük Anlamı.....	4
1.2. Kavramsal Çerçeve.....	5
2. EMPATİ-SEMPATİ AYRIMI	8
3. EMPATİNİN İNSANDA GELİŞİM SÜRECİ	12
3.1. İnsan Genetiği, Fizyolojisi ve Empati	12
3.2. Öğrenme Yoluyla Empati.....	15
4. EMPATİK TEPKİ VE UYGULAMA ŞEKİLLERİ	17
4.1. Empatik Tepkinin Ortaya Çıkış Süreci.....	17
4.2. Empatik Tepkinin Uygulanma Şekilleri.....	19
5. İLETİŞİM VE EMPATİ	24
5.1. İletişimin Kavramsal Çerçevesi.....	24
5.2. İletişimin Öğeleri ve Gerçekleşme Süreci	25
5.3. İletişimin Önemi	28
5.4. İletişimde Empatinin Önemi.....	29
6. EMPATİ-SOSYAL DAVRANIŞ İLİŞKİSİ	33

İKİNCİ BÖLÜM

1. HZ. PEYGAMBERİN DAVRANIŞLARINDA EMPATİ	37
1.1. Örnek Hadis, Namazı Uzun Kıldırmama (İnsanların Fiziksel Hallerinin Göz Önünde Bulundurulması)	39
1.2. Örnek Hadis, Başkasını Kendi Sıkıntısını Söyleyerek Teselli Etmesi.....	43
1.3. Örnek Hadis, Yakını Ölen Kişiyi Teselli Etmesi	44
1.4. Örnek Hadis, Kadınlara Vaaz İçin Gün Tahsisi.....	45
1.5. Örnek Hadis, Annenin Evlat Sevgisine Empati	48
1.6. Örnek Hadis, Hoşgörü (Hatayı Yüze Vurmama).....	50
1.7. Örnek Hadis, Vaaızı Kısa Tutmak	53
1.8. Örnek Hadis, İnsanlara Meşakkat Vermekten Çekinme	54
1.9. Örnek Hadis, Hediyenin Kabul Edilmesi Gerektiği.....	55
1.10. Örnek Hadis, Hastayı Ziyaret Etmek.....	55
1.11. Örnek Hadis, Borcun Ödenmesi.....	57
1.12. Örnek Hadis, Bedeviye Anlayış, Namazda Konuşma	58
1.13. Örnek Hadis, Utangaç Kişilere Saygı.....	60
2. HZ. PEYGAMBERİN (SAV) EMPATİYE TEŞVİK ETTİĞİ HADİSLER ..	61
2.1. Örnek Hadis, Başkalarının İyiliğini İsteme.....	61
2.2. Örnek Hadis, Selamı Yaymak.....	63
2.3. Örnek Hadis, Sevdiğini Söylemek	64
2.4. Örnek Hadis, Çocuğa Karşı Merhametli Olmak	66
2.5. Örnek Hadis, Zarar Vermekten Sakınma	67
2.6. Örnek Hadis, Kişinin Kendi Ailesine Öncelik Vermesi	68
2.7. Örnek Hadis, Aile Bireylerine Eşit Muamele	69
2.8. Örnek Hadis, Ailenin İhtiyacını Karşılama.....	70
2.9. Örnek Hadis, Misafire İkram Etme ve Ev Sahibine Anlayış Gösterme.....	72
2.10. Örnek Hadis, Komşuluk Hakkı	74
2.11. Örnek Hadis, Gülümseme: Bir İyilik Yapma Yöntemi	76
2.12. Örnek Hadis, Davete İcabetin Gerekliliği	77
2.13. Örnek Hadis, Davet Edilmeyen Yere Gitmemek	78
2.14. Örnek Hadis, Yapılan İyiliğe Teşekkür Etmek	79
2.15. Örnek Hadis, Müjdeleyin Nefret Ettirmeyin	82

2.16.	Örnek Hadis, Bedensel İhtiyaçları İbadetin Önüne Alma	85
2.17.	Örnek Hadis, Yolun Hakkını Vermek	87
2.18.	Örnek Hadis, Fısıltı ile Konuşmak	88
2.19.	Örnek Hadis, Cenazeye İştirak Etmek.....	89
2.20.	Örnek Hadis, İnsanların Sıkıntılarını Gidermek.....	90
2.21.	Örnek Hadis, Alış Verişte Kolaylık Sağlama.....	92
2.22.	Örnek Hadis, Ticarete Aldatmama	93
2.23.	Örnek Hadis, Alışverişi Bozmak	94
2.24.	Örnek Hadis, Kibir, İyiliği Başa Kakma, Yalan Yemin Etme	95
2.25.	Örnek Hadis, Mümin Müminin Kardeşidir	96
2.26.	Örnek Hadis, Selam Verme ve Mülke Girerken İzin İsteme.....	98
2.27.	Örnek Hadis, Kişinin Kölesine de İyilik Yapmasının Gerekliliği.....	100
2.28.	Örnek Hadis, Hediyeleşmenin Önemi	101
2.29.	Örnek Hadis, Hayvanlara da İyilikle Muamele Etmek	102
2.30.	Örnek Hadis, Yolculuğun Zorluklarının Farkına Varma	106
2.31.	Örnek Hadis, Eşe Şiddet.....	107
2.32.	Örnek Hadis, Mahcup Olan Kişiyle Empati Kurmak.....	107
2.33.	Örnek Hadis, Hoşgörü	108
2.34.	Örnek Hadis, Malın İyisinden İnfak Etme	109
2.35.	Örnek Hadis, Kendinden Aşağıdakine Bakmak.....	110
2.36.	Örnek Hadis, Yaşlıya Hürmetin Gerekliliği	110
SONUÇ		113
KAYNAKÇA		116

KISALTMALAR

AÜ : Ankara Üniversitesi.

Age : Adı geçen eser.

Agm : Adı geçen madde.

b. : Bin, İbn.

bkz. : Bakınız.

C. : Cilt.

CÜ : Cumhuriyet Üniversitesi.

Çev. : Çeviren.

Hız. : Hazreti.

Ra. : Radıyallahu anh(a).

s. : Sayfa.

S. : Sayı.

SAV : Sallallahu Aleyhi ve Sellem.

Tahk. : Tahkik eden.

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.

vd. : Ve diğerleri.

ÖNSÖZ

Günümüzde birçok bilim alanında olduğu gibi sosyal bilimlerde de disiplinler arası çalışma yöntemi önemini giderek artırmaktadır. Disiplinler arası çalışma sosyal bilimlerde disiplinlerin sınırlarını genişletmesine ve farklı konu ve kavramların yeni bakış açılarıyla ele alınmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve belirli düşünce kalıpları içerisinde sıkışıp kalan bilim sahalarının ufuklarının genişlemesine yardımcı olmaktadır.

Bu çalışma disiplinler arası bir yaklaşım benimsemektedir. Bu yaklaşım sayesinde Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve fiilleri din psikolojisi disiplininin bakış açısıyla ele alınmış ve özgün bir tez ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in günlük hayatında ortaya koyduğu tavır ve davranışlar günümüz perspektifine uygun olarak çağdaş literatürün kavramları ile açıklanmıştır. Bu sayede, her ne kadar akademik kavramsallaşmalar genellikle modern çağın ürünü olsalar da tarih içerisinde bu kavramların karşılıkları olan örneklerin mevcudiyeti gösterilmiş olmaktadır. Nitekim insan davranışının kökleri binlerce yıllık bir süreç içerisinde gelişmiş ve günümüzdeki şekline kavuşmuştur. Bu bağlamda modern sosyal bilim çalışmalarının, ilgi alanlarını tarihe yöneltmesi ve antropolojinin imkânlarını en geniş ölçüde kullanması insanın kendisini ve gelişim sürecini tanıması açısından büyük öneme sahiptir.

Günümüz dünyasının geldiği noktada, sosyal bütünlüğü sağlayan değerler dejenere olmuş ve bireysellik her açıdan teşvik edilmeye başlanmıştır. Bireysellik, özünde topluma zararlı bir kavram olmamakla birlikte, sadece kişinin kendi çıkarlarını ön plana çıkarmaya ve kişinin kendi arzularını her şeyin üstünde tuttuğu bir yapıya evrilmeye başladığında toplumun kimyasında bozulmalar olmaktadır. Hâlbuki empatik anlayışla oluşturulmuş bir hayat felsefesi bireyselliğin iki yönlü olduğunu ve karşıdaki kişinin de bir birey olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede sosyal yapının bir bütün olarak kalmasını sağlayan karşılıklı sevgi, saygı ve anlayış ortamının sürdürülmesi çok daha sağlıklı ve başarılı bir şekilde sağlanacaktır.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu tezde ilk olarak empati teriminin kavramsal çerçevesi çizilmekte ve empatinin iletişimdeki yeri incelenerek gündelik hayata olan katkısı detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir. Daha sonra ise Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve davranışlarındaki empati örnekleri incelenerek empatinin kişiler arası ilişkilerde ve toplumsal hayatta sağladığı faydalar konu edilmektedir. Bu tezin amacı egoizmin ve bencilliğin bireyleri esir aldığı modern çağda empati gibi başkalarını da anlamayı vurgulayan bir algı ve davranış türünü dini bir lider olan Hz. Peygamber'in (SAV) hayatından örneklerle açıklamak ve insanların bu konu üzerinde olan farkındalıklarını artırmaktır. Ayrıca verilen örnekler dini olduğu kadar insanın günlük yaşantısını da kapsadığı için anlatılan vakalar sadece dindar insanlara değil bütün insanlara hitap edecektir. Bu bağlamda gündelik hayatta empatik anlayış ve tepki seviyelerinin yükselmesi ve bu sayede toplum huzuruna olumlu katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmada yapılan değerlendirmelerde tümevarım metodu benimsenmiştir. Elde edilen bulgular üzerinde genellemeler yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırma yapılırken hem betimleyici hem de açıklayıcı bir yol izlenmiştir. Empati kavramı ele alınırken betimleyici metoda başvurulmuş hadislerdeki empati örnekleri değerlendirilirken ise açıklama yoluna gidilmiştir.

Sosyal bilimlerde özellikle sosyoloji ve psikolojide sıklıkla kullanılan örnek olay metodu bu çalışmanın omurgasını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in (SAV) hayatından kesitlerin ele alındığı bu çalışmada anlatılan örnek olaylar empati kavramının çizdiği sınırlar içerisinde ele alınmıştır. Bu çalışmanın kapsamına uygun hadisler belirlendikten sonra tekrar bir değerlendirme yapılmış ve hadisler konularına göre tasnif edilerek bir bütün oluşturmaları sağlanmıştır. Daha sonra ise hadis metinleri üzerinde analiz çalışması yapılmıştır.

Çalışmanın konusuna uygun olan hadislerin tespit edilmesinde hadislerin içerikleri belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in empatik tavır sergilediği ya da insanları empatiye davet ettiği hadisler kaynak olarak belirlenmiştir. Peygamberin hayatındaki empati örneklerini bir araya getirmeye çalışırken onun bütün davranışlarının insana ve bütün canlılara yönelik yani empatiye dayalı olması sebebi ile örnek hadis seçiminde bir takım zorluklarla karşılaşmış ve örnekler çok fazla olmasından dolayı bir çok hadis çalışmanın dışında bırakılmak zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada literatür taraması ve kütüphane araştırması metotları da uygulanmıştır. İlk olarak konu ile ilgili kaynaklar belirlenmiş ve bu kaynakların ilgili bölümleri okunarak alt başlıklar etrafında tasnifleme yapılmıştır. Daha sonra ise elde edilen bilgiler bir araya getirilerek bir sentez oluşturulmuş ve yazıya dökülmüştür. Ayrıca konu üzerinde farklı bilim adamlarının görüşleri karşılaştırılarak konunun daha etraflı bir şekilde sergilenmesi sağlanmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın temel kavramları empati, duygudaşlık, diğerkâmlık, sempati, iletişim ve hadistir. Bu kavramların çoğu psikoloji bilimiyle doğrudan irtibatlıyken hadis kavramı genel kabul gördüğü akademik yönleriyle bu bilimin sınırları dışında kalmaktadır. Bu nedenle hadis kavramının tahliline girilmemiş, sadece Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve fiilleri insan psikolojisine etkileri üzerinden empati konusuyla ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Duygudaşlık Türkçede empati kavramı yerine kullanılan bir terimdir.¹ Sempati kavramı ise empatiye çok yakın bir kavram olduğu için tez içerisinde bu iki kavramın birbirinden farklılıklarına ve hangi şekillerde kavram kargaşasına yol açıldığına ayrı bir başlık altında değinilme ihtiyacı duyulmuştur.

4. VARSAYIMLAR

Bu çalışma insanın genlerinde olan ve sonradan da geliştirilebilen empati kavramının bireysel ve toplumsal hayatta olumlu etkileri olduğunu ve Hz. Muhammed'in

¹ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 86.

(SAV) söz ve fiillerinde çok sayıda empati örneğinin bulunduğunu varsaymaktadır. Empati hem bilişsel hem de duygusal yönü olan bir bilinç ve bir duygudur. Empati yapmak ya da yapmamak kişilerin karakteristik özellikleri olduğu ve genellikle erken yaşlarda kazanıldığı gibi yetişkinlik döneminde de belli bir seviyeye kadar öğrenme yoluyla edinilebilen bir davranıştır.²

Hz. Peygamber'in (SAV) empatik bir insan olduğu ve kendisini dinleyen sahabelerine her zaman bu doğrultuda telkinde bulunduğu kabul edilmektedir.³ Her ne kadar bilimsel bir kavram olarak empati çalışmaları modern dönemlerde başlamış olsa da empatik davranışın insanlık ile yaşıt olduğu insan doğasından hareketle varsayılmaktadır.

5. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu tezde empati teriminin kavramsal açıklaması yapılmakta ve Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve davranışlarında yer alan empati örnekleri bu çerçevede ele alınarak toplum hayatına olan yansımaları değerlendirilmektedir. Elde edilen hadisler büyük çoğunlukla Kütüb-ü Sitte'den (Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace) alınmıştır. Tezin konusu ile doğrudan irtibatlı olan bazı hadisler ise başka hadis kaynaklarından elde edilmiştir. Bu hadislerin sıhhat tahliline girililmemiş, doğruluk veya yanlışlıkları üzerinde herhangi bir tartışma yapılmamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve fiilleri örnek olay şeklinde değerlendirilerek psikolojik boyutlarıyla ele alınmıştır. Verilen örneklerin konuyla bağlantılı yönleri vurgulanmış, vermek istediği başka mesajlar var ise de bu mesajlara değinilmemiştir. Bu çalışma literatür taramasından elde edilen verilerle sınırlıdır. Herhangi bir saha araştırması, anket veya mülakat çalışması yapılmamıştır.

² Ed O'Brien, Sara H. Konrath, Daniel Gröhn, Anna Linda Hagen, "Empathic Concern and Perspective Taking: Linear and Quadratic Effects of Age Across the Adult Life Span", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 2012, ss. 1-8, s. 1.

³ Hayati Tetik, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati", *I. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Tebliğleri*, 22 Mayıs 2010, ss. 185-231, s. 188.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EMPATİNİN (DUYGUDAŞLIK-EŞDUYUM) TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Sözlük Anlamı

Empati kelimesi, Eski Yunan kökenli “empathia”⁴ kavramından gelmiştir. Eski Yunancada “em” ön eki “...de/içinde”; bir kelime olan “pathia” ise “hissetme/algılama” anlamına gelmektedir. İngilizcede empati kelimesi “bir başkasının ayakkabısını giyebilme”, Almancada ise bir başkasının yerine geçebilme olarak tanımlanmaktadır. İtalyancada “simpatia”,⁵ Fransızcada ise “empathie”⁶ terimleri empati kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁷ Bu kelime, ilk olarak Theodor Lipps tarafından Almanca “Einfühlung” kelimesinin karşılığı olarak 1897 yılında kullanılmıştır. Bu kelime bir insanın kendisini karşıdaki nesnenin içinde hissetmesi ve bu sayede onu özümseyerek anlama süreci anlamına gelmektedir.⁸

En genel anlamda empati muhatabın ne düşündüğünü anlamaya çalışarak bilişsel bir çaba sergileme; muhatabın hissettiği gibi hissetmeye çalışarak duygusal bir çaba gösterme; ve son olarak ise bu anlama ve hissetme çabaları sayesinde ortaya çıkan empatik anlayışın karşıya iletilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁹

Empati kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından “duygudaşlık” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimenin kavramsal açıklaması ise “kişinin kendisini başka bir bilincin yerine koyarak söz konusu bilincin duygularını, isteklerini ve düşüncelerini denemeksizin anlayabilme becerisi” şeklinde yapılmaktadır.¹⁰

⁴ <http://arkeoloji-arsivi.blogspot.com.tr/2016/08/turkce-eski-yunanca-antik-yunanca.html> (17.11.2017)

⁵ <http://www.italyancasozluk.net/index.php?word=empati&dil=trit> (17.11.2017)

⁶ <http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=empati> (17.11.2017)

⁷ Şeref Gülsüren, “Eşduyum (empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2001, C. 12, S. 2, ss. 133-145, s. 133.

⁸ Elif Gökçe Ersoy, Ferdi Köşger, “Empati: Tanımı ve Önemi”, *Osmangazi Tıp Dergisi*, 2016, C. 38, S. 2, ss. 9-17, s. 9.

⁹ Üstün Dökmen, *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 47. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, ss. 157-159.

¹⁰ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a49a3655b9dd8.78309752 (01.01.2018)

Empati kelimesi günümüzde iletişim, psikiyatri ve psikoloji ile alakalı alanlarda “eş duyumlu anlayış” ve “eş duyumlu olma” şeklinde kullanılmaktadır.¹¹ İnsancı psikolojinin üç temel dayanağı içtenlik, insana saygı ve eşduyumdur. Eşduyum, karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini kendininmiş gibi algılamak, nesnelliğini yitirmeden kendini onun yerine koymak demektir. Buna “duygu sezgisi” de denilmektedir. Buradan hareketle Rasim Bakırcıoğlu psikoloji sözlüğünde “empathy” sözcüğünün karşılığı olarak “duygudaşlık” kelimesini kullanmaktadır. Duygudaşlık tanımları genellikle Rogers’ın; danışmanın kendisini danışanın yerine koyması, danışanın duygu ve düşüncelerini tam olarak anlaması, duyumsaması ve bu durumu karşıya iletmesi süreci görüşlerine dayanmaktadır.¹²

1.2.Kavramsal Çerçeve

Empati kelimesi bir kavram olarak ele alındığında birçok bileşen ön plana çıkmaktadır. Psikolojik, bilişsel ve duygusal bileşenlere sahip olması empati kavramının tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu bileşenler bilim adamları tarafından birbirinden bağımsız olarak ele alındığı gibi birbirleriyle bağlantıları üzerinden de yorumlar yapılarak empati kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Birbirinden farklı bir çok tanımı yapılabilen empati kavramı farklı boyutları olan bir olgu olduğu için bütün yönleriyle ele alınmakta bu nedenle tek tip tanımlamalardan kaçınılmaktadır.

Tarihsel gelişimine bakıldığında empati, deneysel psikoloji ve psikanaliz alanlarında farklı yaklaşımlarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Empatinin biyolojik yönüne dair çalışmalar yapılarak insan beyninin belirli duygusal ifadelere tepki verebilecek yapıda olduğu ve bu yüzden empatinin bir tepki olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. İlerleyen yıllarda yapılan çalışmalar empatinin duygusal yönü daha ağır basan bir tepki olduğunu ileri sürmüştür. Son aşamada ise empatinin hem bilişsel hem de duygusal yönünün olduğu vurgulanmış ve bu ikisi bir arada bulunmadan empatinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Empati kavramına bilim adamları farklı şekillerde yaklaşmışlardır. Adam Smith (1790) empatiyi karşıdaki insanın perspektifini anlama ve içgüdüsel ya da duygusal

¹¹ Gülseren, *age.*, s. 134; Ali Ayten, *Empati ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 79.

¹² Bakırcıoğlu, *age.*, s. 86; Carl R. Rogers, “Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir”, Çev.: Füsün Akkoyun, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1983, C. 6, S. 1, ss. 103-124, ss. 105-106.

tepkie sahip olma yeteneği olarak tarif etmiştir.¹³ Alman filozof Kant (1724-1804) empatinin bir erdemden ziyade insanın ruh halini yansıttığını; Schopenhauer (1788-1860) ise empatinin ahlaki davranışı da içeren bir güdü olduğunu söylemektedir. Empati kavramına pozitif açıdan yaklaşanlar olduğu gibi temkinli yaklaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Örneğin Nietzsche (1844-1900) empatiyi bir zayıflık olarak görmektedir. Ona göre empati kamil insanın teşekkülü için hiçbir ihtimal bırakmamakta bu nedenle de insanlık için bir tehlike oluşturmaktadır.¹⁴

Psikolojide empati alanında yirminci yüzyılın başlarında yapılan çalışmalar empatiyi başka bir insanın deneyimini idrak ettiğinde ortaya çıkan bir duygu olarak görmekte, bazı çalışmalar ise paylaşılan dolaylı duygu olarak açıklamaktadır.¹⁵ Bu tanımlamalarda empati bir duygudaşlık olarak değerlendirilmekte ve kişinin karşındaki ile benzer duyguları yaşayarak onu en doğru şekilde anlamaya çalışması üzerinde durulmaktadır.

Bazı bilim adamları empatiyi bilişsel bir süreç olarak değerlendirmektedir. Hoffman'a göre empati diğer kişinin deneyimlerini paylaşarak anlamlar yaratmaya yönelik bir ilişki olması sebebiyle sadece bir duygu değiş tokuşu olarak algılanmamalıdır. Pitchers ve Gladstein de empatinin bilişsel yönüne vurgu yaparak tanımlamalarını oluşturmuşlardır. Pitchers'e göre empati "bilişsel olarak diğerinin bakış açısını algılayıp, içindeki duyuşsal uyarılmayı tanımak ve bu algılarla artan güdülenme üzerine merhametli davranışsal tepkileri oluşturmaktır". Gladstein'e göre çocukluk döneminden itibaren bilişsel yapının gelişmesi, empati kuran ve empati kurulan arasındaki anlayışın ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Buna bağlı olarak bilişsel yapının deneyimlerle oluştuğunu ifade ederek "bilişsel empati" kavramını kullanmıştır. Bilişsel empatiyi "diğer kişinin bakış açısını onun rolüne girerek zihinsel/entelektüel ya da akıl yolu ile anlamlandırması" şeklinde açıklamakta ve bilişsel empatinin "diğer kişinin gözleri ile

¹³ Paul D. Hastings, Carolyn Zahn-Waxler, Kelly McShane, "We Are, By Nature, Moral Creatures: Biological Bases of Concern for Others", *Handbook of Moral Development*, Ed. Melanie Killen, Judith Smetana, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Londra, 2006, ss. 483-516, s. 483.

¹⁴ Gisela Trommsdorf, "Person-Context Relations as Developmental Conditions for Empathy and Prosocial Action: A Cross-Cultural Analysis", *Development of Person Context Relations*, Ed. Thomas A. Kindermann ve Jaan Valsiner, Lawrence Erlbaum, New Jersey, 1995, ss. 113-146, s. 115.

¹⁵ Agy.

görmek ve diğer kişiyi kendisi imiş gibi yakın bir biçimde anlama” olduğunu ifade etmektedir.¹⁶

Bazı bilim adamları ise empatiyi hem bilişsel hem de duygusal yönlerini bir araya getirerek tanımlama yoluna gitmişlerdir. Örneğin Carkhuff empatiyi diğer kişiyi anlama (bilişsel tepki) ve diğer kişinin ne hissettiğini anlama veya duyuşsal iletişim kurma (duyuşsal tepki) olarak iki şekilde tanımlamıştır.¹⁷ Selçuk Budak da empatinin bilişsel ve duyuşsal bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre empati, muhatabın duygu ve düşüncelerini onun yerine geçerek yaşama ve acı ve sevinçlerini paylaşmadır. Bu durumda objektif olmak ön plandadır. Kişi kendisini karşıdakinin yerine koyar ve kendi benzer deneyimlerini hatırlayarak empatik bir tepki geliştirir.¹⁸

Üstün Dökmen ise Rogers’ın tanımlamasını benimsemektedir. Bu tanımlamanın temelinde muhatabın ne düşündüğünü anlayarak bilişsel nitelikli rol alma; muhatabın hissettiklerini hissederek duygusal nitelikli rol alma; ve son olarak bu bilişsel ve duygusal sürecin sonunda kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın muhataba iletilmesi şeklinde nihayete ermesi anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışa göre üçüncü öge olmadan, yani muhataba empatik bir tepki verilmeden empati tamamlanmış olmaz. Üstün Dökmen’e göre kişinin kendisini muhatabın yerine koyması yani onun bakış açısı ile bakabilmesi için onun fenomenolojik alanına girmesi gerekmektedir. Çünkü fenomenolojik yaklaşıma göre her insanın bir fenomenolojik alanı vardır. Bu nedenle her insan hem kendisini hem çevresini kendine özgü bir biçimde algılar.¹⁹

Empatinin tanımıyla ilgili son görüş ise “benmerkezcilik” düşüncesine karşı bina edilmiştir. Benmerkezcilik (ego-centrism) kavramı ilk olarak Piaget tarafından kullanılmıştır. Araştırmacılara göre benmerkezcilik davranan bir kişinin başkasının rolüne girerek empati kurabilmesi mümkün olmadığı için empati kurabilmenin ön şartı benmerkezcilikten kurtulmaktır. Hatta bazı araştırmacılar empatiyi benmerkezcilikten uzak davranış olarak tanımlamaktadırlar.²⁰

¹⁶ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri Anlamak Anlatmak Anlaşmak*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2008, s. 30.

¹⁷ Alim Kaya (ed), *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 110.

¹⁸ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s. 248; Ayrıca pedagojik tanımı için bkz. Paul Foulcute, *Pedagoji Sözlüğü*, Çev.: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994.

¹⁹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, ss. 157-159; Rogers, *agm.*, s. 122.

²⁰ Dökmen, *age.*, ss. 163-164.

Bütün boyutlarıyla birlikte ele alındığında empatinin farklı tanımları ortaya çıkmaktadır. Empati muhatabın fenomenolojik dünyasına odaklanma, dünyayı muhatabın bakış açısı ile algılama, onun psikolojik halini anlama ve içsel yaşamını paylaşma, duygusal tecrübelerine dolaylı duygusal tepkiler verme, onu anladığını bildirme ve kişinin muhatabın durumunu zihinsel veya hayali olarak kavrayış yeteneği şeklinde açıklanmaktadır. Daha kısa ifade etmek gerekirse empati bireyin karşısındakinin fenomenolojik, algısal ve duygusal dünyasına girerek rol alması, onu doğru anlamaya çalışması ve anladığını yansıtması olarak açıklanmaktadır.²¹

2. EMPATİ-SEMPATİ AYRIMI

Empati, başkasının duygusal durumunu dolaylı olarak öğrenme, anlama sonucu oluşan etkili bir tepki, yani karşıdaki insanın sevinçlerini, acılarını, korkularını kendini onun yerine koyarak anlayabilme yeteneğidir. Empati kavramı, sempati ve duyarlık duygularını kapsamaktadır.²² Bu nedenle de sempati kavramı ile sık sık karıştırılmaktadır. Bu kavram kargaşasının önüne geçebilmek için empati ve sempati terimlerinin tam olarak neyi ifade ettiklerinin belirtilmesi ve aralarındaki farkların tespit edilmesi gerekmektedir.

İletişim sırasında sıkça ihtiyaç duyduğumuz sempati ve empati kavramları günlük hayatta sıkça birbiriyle karıştırılmaktadır. Duygusal yaklaşımları içermesi sebebiyle empatinin sempati gibi sevecenlik, iyilikseverlik ve merhametlilik gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Bu kavramların ne anlama geldiğinin öğrenilmesi ve doğru bir şekilde kullanılması iletişimde önemli bir gelişme gösterilmesini sağlayacaktır.²⁴ Ayrıca empati ve sempati kavramları arasındaki farkın net bir şekilde ortaya konması empati kavramının daha iyi anlaşılmasına ve sınırlarının daha belirgin olarak çizilebilmesine katkı sağlayacaktır. İlk olarak 18. yüzyılın ortalarında David Hume ve Adam Smith tarafından inceleme konusu yapılan sempati kavramı günümüzde empati kavramının yanlış anlaşılmasını engellemek amacıyla da inceleme konusu olmaktadır.²⁵

²¹ Kaya (ed), *age.*, s. 111.

²² Ahmet Akın, *Güncel Psikolojik Kavramlar I Pozitif Psikoloji*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Sakarya 2013, s. 258.

²³ Gülseren, *agm.*, s. 133.

²⁴ Saim Koç, *İletişimde Ustalaşmak*, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 59.

²⁵ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 161.

Kişinin, karşısındaki insanın deneyimi ile hareket etmesi durumu olan sempati, empatiye göre daha eski bir kavramdır. Sempati kavramı, Adam Smith tarafından empati ile çok yakın anlamlarda kullanılmıştır. Smith'ten yaklaşık bir asır sonra Herbert Spencer sempati kavramını biraz daha detaylandırmış ve sempatinin ortaya çıkması için tekrar eden bir birlikteliğin olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶ Ayrıca sempatide benzer yaşantıların etkisi de büyüktür, zira karşısındaki insanın içinde bulunduğu duruma benzer durumlarla daha önce karşılaşmış olan kişi, kendi tepkilerini zihninde canlandırarak, empatiden çok daha kuvvetli sempatik bir duygu yoğunluğu yaşayabilmektedir.²⁷

Aynı kökten türemiş olan empati ve sempati kelimeleri büyük ölçüde örtüştüğü halde kavram olarak farklı anlamları karşılamaktadırlar. Sempati kelimesi Eski Yunanca'daki "sympatheia" (birlikte hissetme) kelimesinden gelmektedir.²⁸ Latince kökenli "em" ve "sym" kelimeleri "ile/birlikte" anlamında "path" kelimesi ise acı anlamındadır. Biri ile acı çekmeyi ifade eden bu kavram kişinin sahip olduğu gerçek hisleri ve insanın içindeki acıyı ifade eder.²⁹ İngilizcede de "sympathy" terimi zor durumdaki birisiyle birlikte acı çekmek ve ona üzüntü duymak anlamına gelmektedir.³⁰

Empati ile sempati farklı kavramlar olmasına rağmen aralarında sıkı bir ilişki vardır.³¹ Sempati, kişinin kendisi ile ilgili iken empati karşısındaki ile ilgilidir. Sempati düzeyi yüksek insanların empati kurma eğilimleri de yüksek olmaktadır.³² Bütün bu yakın ilişki ve benzerliklere rağmen yine de empati, bir tür onaylama ve yargı olan sempati ile aynı değildir. Sempati kendisi ile beslenen insanları bağımlı yapar. Empatiyle dinleme, karşısındaki tam anlamıyla derinlemesine duygusal ve zihinsel açıdan anlamaktır. Sempatide olduğu gibi fikirlerini onaylamak değildir.³³

²⁶ Mark H. Davis, *Empathy: A Social Psychological Approach*, Westview Press, USA 1996, s. 3-4.

²⁷ Norman L. Munn, Nahid Tendar, *Psikoloji: İnsan İntibakının Esasları*, 4. Baskı, M.E.B Basımevi, İstanbul 1975, C. 2, s. 106.

²⁸ Anthony Preus, *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 2007, s. 254.

²⁹ Akın, *age.*, s. 257.

³⁰ *İngilizce-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2004, s. 892.

³¹ Davis, *age.*, ss. 3-4.

³² Kapıkıran, Necla A., Kapıkıran, Şahin, "İletişim Becerileri Eğitiminin Anaokulu Öğretmenliği Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Becerileri Üzerindeki Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2000, C. 8, ss. 69-77, s. 70.

³³ Stephan R. Cavey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, tr. Osman Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin, Varlık Yayınları, 35. Baskı, İstanbul 2009, s. 275.

Empatide karşımızdakinin duygu ve düşüncelerini anlamak esas iken sempatide karşısındaki duygu ve düşüncelerinin aynısı yaşanır. Bu nedenle sempatide karşısındaki kişinin anlaşılması şart değil iken “yandaş” olmak temel meseledir. Bir insanı anlamak ve hak vermek farklı şeylerdir. Empatide anlamak gerekirken sempatide anlamış ya da anlamamış olunması fark etmeksizin karşısındaki hak verme durumu mevcuttur.³⁴ Empati insanın herhangi bir gerçekliği, diğer insanların nasıl algıladıkları ve yorumladıklarını kendi bakış açısını değiştirmeden anlamaktır.³⁵

Sempati, karşısındaki kişiyle duygu ve düşünce bakımından paralel ve aynı olma durumu, yani onun gibi düşünüyor, onun gibi hissediyor olma halidir. Örneğin bir futbol takımına sempati duyan biri, takımı yenilirse futbolcular gibi üzülür; yenersen coşku duyar. Sempati duyulan kişiyle uyum içinde olunması kişinin sağlıklı düşündüğü ya da empatik tepkiler geliştirdiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla karşısındaki doğru düşünüp düşünmediğini dikkate almadan ve sorgulama ihtiyacı hissetmeden ona hak verme hali empatik değil sempatik bir yaklaşımdır.³⁶

Sempati kurulduğunda, karşısındaki insanı anlamaktan ziyade aynı duygu veya düşüncede olma durumu vardır. Derdini, sıkıntısını veya sevincini paylaşan muhatap ile yakın duygular yaşanmasına sebep olan sempatide “duygusal bulaşma” meydana gelir. Ancak sıkıntısını paylaşan kişinin duygusal durumu ile bir duygusal yüklenme gerçekleşmeyen empatide duygusal bulaşma meydana gelmemektedir. Duygusal yüklenme durumu mevcut ise, empati değil sempati söz konusudur.³⁷

Sempati bilişsel, duygusal veya fiziksel olarak diğer insanların duygusal durumunu ve üzüntüsünü paylaşmak anlamıyla duyarlılığa en yakın olandır.³⁸ Birisi empatik ilgi duymasına rağmen, karşısındaki acısını hafifletmek için bir şey yapmayabilir ya da karşısındaki bir şey hakkında his duygusu eksikliği yaşayabilir. Fakat duyarlılık kişinin çektiği acıyı azaltmak veya dayanabilir hale getirmek için bir tepki meydana çıkarır. Duyarlık, empatiden daha istekli ve derin katılımdır.³⁹

³⁴ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 161.

³⁵ Salih Güney, *Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Ocak Yayınları, 1998, s. 92.

³⁶ Koç, *age.*, ss. 59-60; Güney, *age.*, s. 92; Ayrıca bkz. Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980.

³⁷ Kaya (ed), *age.*, s. 119-120.

³⁸ Akın, *age.*, s. 258.

³⁹ *Age.*, s. 259.

Empati ve sempati duygularının günlük hayatta davranış biçimlerine farklı etkileri bulunmaktadır. Empatik yaklaşım tarzı kişinin rasyonel olarak hareket etmesini ve sağlıklı tepkiler vermesini sağlarken sempatik yaklaşım tarzı duygusal güdülerle hareket edilmesine neden olmaktadır. Sempatik yaklaşım, bazı mesleklerde zorluk yaşanmasına hatta mesleğin icra edilememesine sebebiyet verebilmektedir. Örneğin doktor, öğretmen ve psikolog gibi bazı mesleklerde empatinin kullanılması, insanların görevlerini yerine getirmesinde, karşılıklı anlayış, işbirliği ve güvenin yaratılmasında, karşıdaki kişinin doğru anlaşılmasında ve iletişimin doğru olarak gerçekleştirilmesinde etkili olmaktadır.⁴⁰ Hâlbuki bu tarz meslek gruplarında sempatinin kullanılması kişinin işini yapmasında engelleyici bir faktör olmaktadır. Sempati kurarak hastası olan çocukları kendi çocuğu gibi hisseden bir hemşirenin tedavi uygulamasını gerçekleştirmesi zor olabilir. Oysa çocukların neler hissettiklerini anlayıp buna uygun iletişim ve yaklaşım tarzı kullanarak empati kurması daha faydalı olacaktır.⁴¹

Herhangi bir kuruma yöneticilik yapan bir idareci ya da sosyal bir yapıya önderlik eden bir liderin empati yeteneğine sahip olması doğru kararlar verebilmesi açısından son derece önemlidir. Empatik yaklaşım karşıdaki kişiyle iletişim kurmada her zaman katkı sağlayan bir tutumdur. İdarecinin empatiyi değil de sempatiyi kullanması ise büyük sorunlara sebep olur. Sempati durumunda kişi objektifliğini kaybedebilir ve bakış açısı daralabilir. Oysa problemleri bir bütün olarak geniş bir açıdan görmesi ve objektif olması bir yöneticinin en önemli özelliklerindedir. İyi bir lider, dinlediği kişinin sempatzamı olmamalı fakat empati kurarak anlayış gösterebilmelidir.⁴²

Günlük konuşma dilinde empatik ve sempatik tepkiler birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin bir kişi “kardeşimin topu vermemesine canım sıkıldı” dediğinde ona karşılık olarak “kardeşin topu vermediği için ona öfkelenin” denirse empati yapılmış olur; fakat “sana haksızlık yapıyor, keşke elinden çekip alsaydın” denirse sempati yapılmış olur. Bir yemekte yanında oturan kişinin üzerine yakınınız yemek döktüğünde

⁴⁰ A. Kadir Teke, Ekrem Cengiz, Cesim Demir, “Hekimlerin Empatik Özelliklerinin Ölçümü ve Bu Ölçümlerin Demografik Değişkenlere Göre Değişimi”, *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, C. 19, S. 3, ss. 505-516, s. 506.

⁴¹ Demet Gürüz, Aysen Temel Eğinli, *age.*, s. 29.

⁴² Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1994, s. 281.

onun utandığını fark ederseniz bu empatidir; fakat onun yemek dökmesinden dolayı siz de utanırsanız bu sempatidir.⁴³

3. EMPATİNİN İNSANDA GELİŞİM SÜRECİ

Empati duygusu yaratılıştan gelen bir özelliktir ve her insanda belli miktarda yer almaktadır. Bu duygunun her insanda farklı miktarda yer alması ve insanların empatiyi farklı tepkilerle dışa vurması ise kişinin dünyaya geldiği andan itibaren hatta anne karnında iken başlayan dünya deneyimleri sayesinde oluşmaktadır. Her insan, çevresinin etkisi altında geliştiği için duygu ve bilinç dünyası da çevresindeki uyaranlara göre şekillenmekte⁴⁴ ve bu uyaranlara uygun tepkiler geliştirmektedir. Ayrıca kişinin almış olduğu dini, ahlaki ve seküler eğitimin de empati kabiliyeti ve bunu açığa vurma tarzı üzerinde büyük bir etkisi vardır.

3.1. İnsan Genetiği, Fizyolojisi ve Empati

Duygular genel olarak vücut yüzeyinde görülen bedensel olaylar olup, vücut içerisindeki hareketlerin dışa yansiyarak görünür hale gelmesidir. Vücuttaki fiziksel ve psikolojik olaylar genel olarak birbirlerine uyumludur. Bu nedenle bedenin fizyolojik yapısını da dikkate almak gerekmektedir.⁴⁵

İşbirliği, yardımlaşma, yakınlık, bağlılık, empati ve sempati gibi özellikler genetik olarak insanlarda ortak özelliklerdir. Hoffman'a göre tüm bireylerin empatiye sahip olduğu söylenemese bile empati evrensel bir insani özelliktir. Sosyal izolasyona maruz kalan çocuklar dışında çoğu insan uygun şekilde yetiştirildiği takdirde empati geliştirmeye dönük biyolojik bir eğilime sahiptir.⁴⁶ Zira bebeklerde dahi empati duygusunun varlığı gözlemlenmektedir. Örneğin başka bir bebeğin düştüğünü gören bebeklerin kendi acı çekmiş gibi etkilendiği, ağlamaklı olduğu, ağlayan arkadaşına oyuncasını uzatarak onu teselli etmeye çalıştığı belirlenmiştir. Doğdukları andan itibaren bebekler başkasının ağlamasından rahatsız olurlar. Bazı bilim adamlarına göre bu durum empatinin insanda

⁴³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 162.

⁴⁴ Temmuz Göncü, "Society, Sociology and Sociological Research", *Introduction to Sociology*, Ed. Nadir Suğur, Anadolu University Press, Eskişehir 2017, s. 11.

⁴⁵ Alexander Lowen, *Biyo Enerjistik*, Çev.: Suat Öztaş, Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, ss. 66-68.

⁴⁶ Kaya (ed), *age.*, ss. 120-121.

görülen ilk örneklerini teşkil etmektedir.⁴⁷ Kemal Sayar ve Beyza Bağlan'a göre çocuklar empati kurabilme yetenekleri ile dünyaya gelirler ancak bu yeteneğin gelişmesi ya da kaybolması ebeveyn tutumuna bağlı olarak gelişmektedir.⁴⁸ Ailede empati düzeyi düşük olduğunda anne-babanın problemler karşısında çocuğa karşı tahammülsüz tepkiler verme olasılığı artmaktadır. Bu da olumsuz bir ebeveyn-çocuk etkileşimine neden olmaktadır. Empati anlayışından mahrum yetişen çocukların %40'ını saldırgan tavırlar sergilediği ve ergenlik dönemlerinde antisosyal davranışlar sergilediği tespit edilmiştir.⁴⁹

Gelişen teknolojik imkânlarla yapılan çalışmalar psikolojik süreçlerin biyolojik karşılıklarının olduğunu göstermektedir. Bu nedenle empatinin biyolojik yönü üzerine yapılan çalışmalarda geçmiş yıllara nispeten artış görülmektedir. Bu çalışmalardan belki de en önemlisi insanların gördükleri şeylere beynin verdiği tepkilerin beyin görüntüleme sistemi ile takip edilmesidir. Örneğin kötü bir koku nedeniyle tiksinen bir insanın videosunu izleyen kişilerdeki beyin aktivitesi o deneyimi yaşayan birey ile aynı şekilde meydana gelmiştir. Yani deney ortamındaki kişiler o kokuyu duymasalar da beyin kokuyu algılamış gibi tepki vermiştir. Bu çalışma sayesinde empatinin biyolojik olarak da insanlarda var olan bir olgu olduğuna dair önemli bulgulara ulaşılmıştır.⁵⁰

Beynin fizyolojik yapısı empatinin bilişsel olarak üretilmesi sürecinde önemli bir paya sahiptir. Nevzat Tarhan sağ beynin sempatik, ön beynin ise empatik olduğunu belirtmektedir. Duygulara mantık katma işini ön beyin üstlenmektedir. Beynin sol tarafı benmerkezci olma eğiliminde olduğu için kendine odaklıdır. Erkeklerin sol beyinleri baskın çalıştığı için benmerkezci yanları baskındır. Sol beynin mantıksal yönü kuvvetlidir. Sağ beyin ise sıcaklık ve yakınlığa önem veren duygusal taraftır. Sol beynin erkeksi özellikleri daha kuvvetli sağ beynin ise dişil özellikleri baskındır. Sol beyin karşılaştığı olayları anlamaya, sağ beyin ise hissetmeye yönelir. Dolayısıyla sol beyin çıkarı doğrultusunda tepkiler verirken sağ beyin sempatik bir yaklaşım sergiler.⁵¹

⁴⁷ Goleman Daniel, *Duygusal Zeka, Neden IQ daha önemlidir?*, Varlık Yayınları, 7. Basım, İstanbul 1998, s. 128.

⁴⁸ Kemal Sayar, Feyza Bağlan, *Koruyucu Psikoloji*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 94.

⁴⁹ Celale Özcan, Fahriye Oflaz, Tümer Türkbay, "Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu ve Binişik Karşıt Olma-Karşı Gelme Bozukluğu olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2003, C. 10, S. 3, ss. 108-114, s. 112.

⁵⁰ Kürşat Altınbaş, Sinan Gülöksüz, Serap Özçetinkaya, E. Timuçin Oral, "Empatinin Biyolojik Yönleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2010, C. 2, S. 1, ss. 15-25, s. 15.

⁵¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, ss. 31-36.

Sağ beyni baskın çalışan kişi kendinden çok karşıdakini mutlu etmeye çalışır. Acıyı en derinden paylaşır. Kadınlarda bu özellik daha yoğundur. Ön beyin ise mantık ile duygu dengesini sağlayan, akılla duyguyu birleştiren alandır. Bu nedenle ön beyin zarar görmüş kişilerin başkalarının yaklaşımlarını anlamada zorlandıkları ve bilişsel esnekliklerini kaybettikleri gözlenmektedir.⁵² Beynin sol lobu mantıksal süreçlerden, sağ lobu duygusal süreçlerden, ön kısmı da bunları eyleme dönüştürmekten sorumludur. Dolayısıyla ön beyin sağ ve sol beyni yönetir. Yönetici organımız olan ön beyin hem analitik hem duygusal düşünür. Sağ ve sol beynimizi iyi kullanma becerimiz ön beyin ile alakalıdır. Gerektiğinde sıcak, gerektiğinde soğuk davranan ön beyin zaman ve konumu ayarlayan, yerinde ve zamanında girişimde bulunan kısımdır.⁵³

Sol beyin analitik ve mantıksal düşünmektedir. Sol beyin veri toplama ve topladığı verilere anlam katma özelliği ile beraber rasyonel düşünceler üretir.⁵⁴ Sol beyin önceliği kendisinde sağ beyin önceliği başkalarındayken, ön beyin önceliğin kendisinde mi yoksa başkasında mı olduğuna karar verir ya da hangi durumlarda nasıl tercihler yapacağını ayarlar. Mesela karşısındakine yol tarif eden kişi sol beyni ile düşünüyorsa yönleri kendisine göre tarif eder. Sağa doğru gideceksin dediğinde bu sağ taraf kendi sağdır. Halbuki empati kurabilen kişi karşısındakinin yönünü dikkate alır ve tarifi de ona göre yapar. Sağ beyni ile düşünen insan sempattir. Sempatik kişi, karşısındaki insanla birlikte üzülür, heyecanlanır; fakat empatik insan karşıdakini anlamakla beraber telaşa düşmeden ona yardımcı olmaya gayret eder. Empati genelde duygusal alanın becerisi gibi algılansa da gerçekte beyin davranışsal bir yeteneğidir ve ön belleğe aittir.⁵⁵

Beyindeki duygusal merkezlerin zarar görmesi ya da gelişmemesi empatinin nörolojik yapısı ile alakalı olup empatik yetilerde eksiklik meydana getirir. Örneğin beyindeki frontal lobların sağ tarafı hasar görmüş hastaların sözel ifadeleri normal bir şekilde anladıkları, fakat ses tonundaki değişiklikleri ve duygusal mesajları anlamada problem yaşadıkları görülmüştür. Bu kişilere göre alaycı, kızgın ya da minnettar bir

⁵² Altınbaş vd., *agm.*, s. 21.

⁵³ Tarhan, *age.*, ss. 33-35.

⁵⁴ Robert E. Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 62.

⁵⁵ Tarhan, *age.*, ss. 35-36.

teşekkürün verdiği mesaj tamamen aynıdır. Ayrıca bu hastalar kendi hissiyatlarını bilmekle beraber bunu dışa vurmada da sıkıntı yaşamaktadırlar.⁵⁶

3.2.Öğrenme Yoluyla Empati

Her ne kadar empati insanların genlerinde var olan bir özellik olsa da bunun miktarı ve dışa vurum şekli hayat tecrübesiyle doğru orantılıdır.⁵⁷ Yapılan araştırmalar kişilerin deneyimler yaşaması ve yaşadığı deneyimlerin sayısına bağlı olarak empatik tepkilerin arttığını, dolayısı ile empatinin zaman içerisinde öğrenilebildiğini ortaya koymaktadır. İnsanlar kendi yaşamlarında ve diğer insanların yaşamlarında gözledikleri olaylar çoğaldıkça karşıdaki insanı daha çok anlayabilmektedirler. Benzer deneyimlere ve yaşantılara sahip olmak empatiyi kolaylaştırmakla beraber benzer durumlar olmadığı takdirde de insanın karşısındakinin dünyasını anlayabilmesi olanak dâhilindedir. İnsanın öncelikle kendini tanıması ve duygularını tanımlayabilmesi empatik tepkiler verebilmesi için şarttır.⁵⁸

Empati yeteneğinin gelişmesinin temelinde öncelikli olarak aile ve kültür yer almaktadır. Bir çocuğun karakteri ebeveynlerinin verdiği tepkilerle şekillenmektedir, zira ebeveynler ile yaşanan deneyimler çocukların beyin işleyişini etkilemektedir. Kültürlerinin toplumsal yapısı ise ebeveynleri ve onların çocuk yetiştirme yöntemlerini şekillendirir. Bu nedenle aileyi etkilemesi açısından kültürün çocukluk döneminde kazanılan empatik davranış üzerinde etkisi yüksektir.⁵⁹

Başkalarının duygularını anlayabilme yeteneği küçükken taklit özelliği ile yakından ilgilidir. Normal gelişim özellikleri sergileyen iki yaşındaki çocuk, empati kurabilmek için gerekli davranışları göstermeye ve karşısındakinin hislerine duygusal olarak karşılık verebilmeye hazırdır. Empati küçük yaşlarda ortaya çıkan ve gelişen bir özellik olduğu için ailenin yetiştirme yaklaşımı empati gelişimini etkilemektedir. Çocuk bu özelliği hayatın ilk aylarında anne babanın "aynalama " olarak adlandırılan duygusal ayarı yansıtması ile kavrar. Bebek üzgünken ona bakan kimselerin de üzgün, bebek mutlu

⁵⁶ Goleman, *age.*, s. 134.

⁵⁷ O'Brien vd., *agm.*, s. 1.

⁵⁸ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *age.*, ss. 32-33.

⁵⁹ Eric Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, tr. Devrim Doğan Yüzer, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005, s. 74.

iken ona bakanların da mutlu olması anlamına gelen bu ayar çocuğun anne babasının yüzünden bir ayna gibi duygularını okumayı öğrenmesi ile başlar.⁶⁰

Kendi ruh halini ifade edemeyen, başkalarının duygusal durumlarını anlayamayan kişilerin, bebeklik döneminde duygusal tepkileri kısıtlanan çocuklar olduğu görülmektedir. Çocuğun duygusal açıdan yaralanması, ihmal edilmesi, hareketlerle devamlı aşağılanması duygusal olarak bir körelmeye neden olduğu için bu tarz çocukların büyüdüklerinde genellikle kişilik bozukluğu yaşadığı ve empati eksikliği gösterdikleri gözlemlenmiştir. Bu durum duygusal ve psikolojik tacize maruz kalan çocuklarda tam tersi bir şekilde başkasının duygusuna aşırı duyarlılık şeklinde de kendini gösterebilmektedir.⁶¹ Bebeklik döneminde kazanılan deneyimler çocukluk dönemini doğrudan etkilemektedir. Kendi gereksinimlerini doyumada yeterli olan çocukların, başkalarının ihtiyaçlarına ve duygularına daha çok tepki verdikleri görülmektedir.⁶²

Bebeklerin, ağlayan başka bir bebeği gördüklerinde kendilerinin de ağlamaya başlaması, empatinin ilk aşaması olan “global empati” olarak tanımlanmaktadır. Bu, bebeğin, kendisi ile dış dünya arasında ayırım yapma yeteneğinin gelişmemiş olmasından ve diğerlerinin sıkıntısını kendi sıkıntısı gibi yaşamasından kaynaklanmaktadır. Çocuğun, yaklaşık iki yaşlarında iken, başkalarının sıkıntısının kendi sıkıntısı olmadığını anlayabildiği dönem empatinin ikinci aşamasıdır.⁶³

Diğer insanlara ve kendisine ilişkin benzer deneyimler ve imgesel duygular arasında çağrışımlar oluşan üçüncü aşamada, olayları başkasının bakış açısı ile görme ve uygun şekilde davranabilme durumu başlamaktadır. Başkalarının ne hissettiğini kendi iç dünyasına başvurarak anlamaya çalışan çocuk mutsuz arkadaşına ne zaman yaklaşır ne zaman rahat bırakacağını anlamaya başlar. Yaklaşık onlu yaşlarından itibaren çocuklar, tanıdıkları kişilerden başka insanlara da yönelerek, tanımadığı insanlara da empatik tepkide bulunmaya başlarlar. Kendisi ve diğeri sınırları oluşturulduğu, problem çözme yardımının başladığı dördüncü aşama son aşamadır. Bu aşamada kişi zihinsel olarak başkasının rolüne kendisini koyar ve olumlu sosyal davranış üretir.⁶⁴

⁶⁰ Kemal Sayar, *Ruh Hali*, Timaş, 4. Baskı, İstanbul 2008, s. 47.

⁶¹ Goleman, *age.*, ss. 132-133.

⁶² Kaya (ed), *age.*, s. 121.

⁶³ *Age.*, s. 122.

⁶⁴ *Age.*, s. 122-123.

Bebeklik ve çocukluk dönemi sonrasında kişinin karakteri şekillenir ve ego gelişimi tamamlanır. Olaylara kendi bakış açısı ile bakan benmerkezcilik ile ego gelişimi karıştırılmamalıdır. Ego gelişimi güçlü bireylerin, bilişsel ve duygusal olarak daha fazla empatik tepki verdikleri gözlenmiştir. Benmerkezcilik ise kendisini başkasının yerine koyamaz. Bu kişiler kendi odaklı oldukları için empatik eğilimleri düşüktür. Benmerkezcilik söz konusu olduğunda birey empati kurmak için muhatabın perspektifine giremeyeceğinden benmerkezcilik ve empatik anlayış birbirine zıt konumlarda yer almaktadır. Kişi benmerkezcilikten kurtulduğu takdirde karşısındaki insanın kendisine göndermiş olduğu ipuçlarına göre duygularını ayarlayacak ve ortama uygun bir perspektif olarak empatik tepki verebilecektir.⁶⁵

4. EMPATİK TEPKİ VE UYGULAMA ŞEKİLLERİ

4.1. Empatik Tepkinin Ortaya Çıkış Süreci

Empatinin gerçekleşmesi için bazı aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. Bu süreç bilim adamları tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. Patterson empatinin dört boyutta gerçekleştiğini ifade etmektedir. Empati kurulan kişinin kuran kişi ile iletişime geçmesi birinci aşama, iletişim sonucu içinde bulunduğu durum ve bilişsel yönünün anlaşılması ikinci aşama, empati kurulan kişinin iletişim ve davranış özelliklerinin tanımlanması üçüncü aşama ve empati kurulan kişinin dünyasının ve bakış açısının algılanması dördüncü aşama olarak açıklanmaktadır. Dördüncü aşamada kişiye anlaşıldığının hissettirilmesi ve ihtiyaç halinde yardım edilmesi gerekmektedir.⁶⁶

Barnett-Lennord empatik sürecin üç aşamadan oluştuğunu açıklamaktadır. Baston da Barnett-Lennard'ın empati sürecine benzer bir tanımlama yaparak diğer kişiye olumlu bir cevap vermeyi temel alan empati tutum modeli geliştirmiştir. Bu model şu şekildedir: Muhatabın içinde bulunduğu durumdan nasıl etkilendiğinin hayal edilip bakış açısının belirlenmesi, muhatabın hislerinin ve kendisini nasıl hissettiğinin tanımlanması, muhatabın sahip olduğu tutumların ve değerlerin meydana çıkarılması.⁶⁷

⁶⁵ Necla Kapıkıran, "Öğretmen Adaylarının Empatik Eğilim ve Kendini Ayarlama Açısından İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C. 26, ss. 81-91, s. 87.

⁶⁶ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *age.*, s. 31.

⁶⁷ *Age.*, s. 38.

Bir başka görüşe göre ise empatik iletişim yedi aşamada gerçekleşmektedir: 1. Karşıdaki kişinin iç dünyasının yani duygu ve düşüncelerinin bilinmesi. 2. Gözlemlenen kişinin dışa yansıyan tavırlarının yani duruşunun gözlemlenmesi. 3. Karşıdaki kişinin hissettiği gibi hissetmeye çalışmak. 4. Kişinin kendisini karşıdakinin yerine koyarak bunu karşıya göstermesi. 5. Karşıdaki kişinin nasıl hissettiğini hayal etmek. 6. Karşıdakinin yerinde olsaydı nasıl düşüneceğini ve hissedeceğini hayal etmek. Adam Smith bu durumu “hayali olarak yer değiştirmek” olarak açıklamaktadır. 7. Karşıdakinin çektiği acıdan dolayı üzgün olmak. Burada kişi başkası için ya da başkası adına sıkıntıya girmez. Esas olan başkasının içinde bulunduğu duruma üzülmektir.⁶⁸

Üstün Dökmen ise empatik bir davranışta, insanın sahip olduğu ana-baba, yetişkin ve çocuk benlik durumlarının belirli oranlarda payı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre benmerkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin algısal ve bilişsel rolüne girebilmek için yetişkin benlik gerekmektedir. İnsan yetişkin rolü sayesinde benmerkezcilikten uzaklaşıp akılcı davranabilir. Yetişkin benlik durumuna sahip olmak algısal ve bilişsel rol almada bir ön şarttır. Empati kurabilmek için merak, spontanlık, yaratıcılık gibi bazı doğal çocuk eğilimlerini kapsayan çocuk benlik durumuna sahip olmak da gerekmektedir. Karşısındaki insanların fenomenolojik alanına ilgi duyan insan empati kurabileceği için içindeki doğal çocuğun bastırılmış olmaması önemlidir. Yetişkin benlik durumu algısal ve bilişsel rol alma, çocuk benlik durumu ise duygusal rol alma için gerekmektedir. Ana-baba benlik durumuna sahip olmak ise empatik ilgi ve tepki için gerekmektedir. Bu üç unsurun bir araya gelmesiyle empati mekanizması ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Yetişkin benlik durumunu kullanarak algısal ve bilişsel rol alma yoluyla empati kurulabilir. Fakat bu empatik anlayış karşıdakine ifade edilemeden içte yaşanır. Yetişkin ve çocuk benlik durumlarını kullananlar algısal ve bilişsel rol almakla beraber duygusal yolla da empati kurabilirler fakat bunu sergileyemezler. Yetişkin benliği, algısal ve bilişsel rol almanın; çocuk ve anne baba benliği ise duygusal rol almanın ön şartı olduğu için yetişkin benliğe sahip olmadan sadece çocuk ya da ana-baba benlik durumları ile empati kurulamayacağı söylenebilmektedir. Yalnızca çocuk ve ana-baba benliklerine

⁶⁸ C. Daniel Batson, Nadia Ahmad, David A. Lishner, Jo-Ann Tsang, “Empathy and Altruism”, *Handbook of Positive Psychology*, ed. Synder, C.R., Lopez, Shane J., Oxford University Press, Oxford, USA, 2002, ss. 485-498, ss. 486-488.

⁶⁹ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, ss. 178-180.

sahip kişiler empati değil, sempati gösterebilirler. Kendisine ait üç benlik durumunu yetişkin benliğin denetiminde kullanmayı başarabilen kişi karşısındaki ile empati kurabilme yeteneğine sahip olmuştur.⁷⁰

4.2. Empatik Tepkinin Uygulanma Şekilleri

Empatinin tam olarak gerçekleşmiş olması için bütün bu bilişsel ve duygusal süreçlerin neticesinde ortaya çıkan empatik davranışın muhataba iletilmesi gerekmektedir. Ortaya konacak olan davranışın “empatik” sayılabilmesi için bu davranışın karşısındaki doğru olarak anlaşıldığını göstermesi gerekmektedir. Yani tepkinin en uygun ve anlaşılır şekilde gösterilmesi şarttır. Sevdiği kişiyi kaybettiği için ağlayan birine, iyi niyetle ve teselli etmek için söylenen “üzülme, ağlama” gibi sözler, karşısındaki kişiye anlaşılama duygusunu yaşatan, yani hatalı empati kurulmasından kaynaklanan iletişim sorunudur.⁷¹

Karşı tarafa empatik tepki vermenin bazı şekilleri vardır. İnsanlara empatik tepki vermenin jest ve mimikler kullanmak ya da sözlü olarak anladığını ifade etmek şeklinde iki yolu mevcuttur. Bu ikisinin beraber kullanılması en etkili empatik tepki verme yoludur.⁷² Verilen tepkiler, empatiyi yaşama düzeyini ve karşısındaki kişiyi ne kadar anladığınızı ve bu anlayışı karşıya ne kadar aktardığınızı göstermektedir. Bu nedenle empatiyi karşıya iletme şekli en az empatinin kendisi kadar önemlidir.

Okulda öğretmeni azarladığı için eve üzgün gelen çocuğa, bazı ebeveynlerin “kim bilir ne yaptın da azar işittin” demesi ile üzülmemesini söylememesi arasında çok da bir fark yoktur. Birincisinde çocuk, haksızlığa uğramışlık; diğerinde ise anlaşılama duygusu yaşar. Dolayısı ile çocuk ikisinde de olumsuz duygularla baş başa kalır. Halbuki ebeveynin yapması gereken şey, bir an için empati ile yaklaşmak ve onun ayakkabıları içinde yürüyüp aynı olayı yaşadıklarını düşünmektir. Bu sayede çocuğun yaşadığı olayın onur kırıcı ve küçük düşürücü olduğu anlaşılabilir. Bu farkındalık sayesinde, ebeveynin kendilerinin yaşadıkları benzer bir olayı ona anlatarak, o anlarda kendilerinin de kötü

⁷⁰ Age., ss. 181-182.

⁷¹ Koç, age., s. 62.

⁷² Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 160.

hissettiklerini söylemesi çocuğun anlaşılma ihtiyacını karşılamış olacaktır. Bu sayede çocuk kendisini anne-babasına daha yakın hissedecektir.⁷³

Empatide, danışanın söylediklerini anlam bakımından anlamak, duygularını anlamak ve bunu ona iletmek şeklinde iki yön vardır. Mesajı veren kişinin korku, kaygı, mutluluk, öfke, kırılma gibi duygularının farkında olup bu duygularla boğulmadan, ona acımadan ve nesnelliği yitirmeden hissedilen duygunun karşıya yansıtılması gerekmektedir. Mesajı veren kişinin söylediklerinin papağan gibi tekrar edilmesi doğru bir empatik davranış olarak kabul edilmemektedir. Söylenenleri tekrar etmek sanki alay ediliyormuş hissine kapılıp mesajı veren kişinin rahatsız olmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle Hammond ve arkadaşları danışanın duygu ve söylediklerini iletirken aynısını tekrar etmenin olumsuz düzeyde empati kurmak olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴

Empati kurarken, karşıdakinin yalnızca sözel tepkilerine değil, jest ve mimiklerine, duruşuna, ses tonuna, duygunun şiddetine dikkat etmek ve ona uygun tepki vermek gerekmektedir. Empati, danışanın özel dünyasını, niteliğini kaybetmeden kendi dünyasıymış gibi hissetmek olduğuna göre diğer kişinin gözleriyle dünyaya bakarken nesnelliği yitirmemek, onun içinde bulunduğu korku, kaygı, incinme, neşe ve öfke gibi duygularla bunalmamak gerekir.⁷⁵

Empatik tepki düzeyleri bilim adamları tarafından beş aşamada sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma kişinin karşısındakine verdiği tepkilerden hareketle oluşturulmuştur:

Birinci Düzey: Danışanın duygu ve söylediklerinin içeriğinin yanlış yansıtılmasıdır. Türkçedeki “Ben diyorum bayram haftası, o diyor mangal tahtası” deyimini bu düzeyi anlatmaktadır.

İkinci Düzey: İçeriğin ya da duyguların saptırılıp yanlış yansıtılması ya da söylenenlerde duygu ve içerik açısından eksiltmeler yapılmasıdır.

Üçüncü Düzey: Hem duygunun hem de içeriğin olduğu gibi yansıtılmasıdır.

⁷³ Koç, *age.*, s. 62.

⁷⁴ Nilüfer Voltan Acar, *Yeniden Terapötik İletişim (Kişiler Arası İlişkiler)*, 6. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2009, ss. 24-36.

⁷⁵ Acar, *age.*, s. 24.

Dördüncü Düzey: Söylenilenlere, içeriğe ya da duygulara derin anlam katılmasıdır. Bu düzeyde kişiselleştirme de yapılabilmektedir.

Beşinci Düzey: Hem duyguya, hem de içeriğe eklemeler yapılmasıdır.⁷⁶

Bilim adamları empatik tepkide bulunabilmek için en az üçüncü düzeyde tepki vermenin gerektiğini söylemişlerdir. Dört ve beşinci düzeyde tepki verirken duygu veya içeriğe eklemeler yapıldığı sanılırken, birinci ve ikinci düzeyde tamamen yanlış ya da eksik anlamadan kaynaklı yanlışlar söz konusudur.⁷⁷

Üçüncü düzeyde verilen tepkiler durum tespitini en iyi yapan empati şekilleridir. Örneğin eşinin kendisini terk ettiğini, aralarındaki her şeyin bozulduğunu, barışmalarının mümkün olmadığını söyleyen birine “hayal kırıklığı yaşıyor gibisin”; ya da “arkadaş bulabilmek zor” diyen birine “yeniden arkadaş olmaktan ve incinmekten korkuyorsun”; ya da “yeni insanlarla karşılaştığında gergin olduğunu herkesin kendinden hoşlanmasını istediğini” söyleyen birine “iyi bir izlenim bırakmak için kendini zorladığında rahatsızlık duyuyorsun” şeklinde cevaplar verildiğinde doğru empati cümleleri kurulmuş olmaktadır.⁷⁸

Carkhuff, Truax ve Hammond ve arkadaşlarının ortaya koydukları empati basamaklarının empatik tepki sıralamalarının en ünlüleri olduğunu fakat bu alanda yeni sınıflamalara ve ölçme araçlarına ihtiyaç duyulduğunu belirten Dökmen yeni bir empati sınıflaması ortaya koymuştur. Dökmen tarafından ortaya konulan Aşamalı Empati Sınıflaması; Onlar Basamağı, Ben Basamağı ve Sen Basamağı olarak üç temel empati basamağından; bu basamaklar ise “Duygu ve Düşünce” olarak iki alt basamaktan meydana gelmektedir.⁷⁹

Onlar basamağında tepki veren kişi sorun sahibinin ve kendisinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmeden sorun sahibine toplumun görüşlerini dile getiren bir geribildirim verir. Bu basamakta atasözleri ve bir takım genellemeler yer alır. Parasını israf ettiği için dertlenen bir kişiye “ayağını yorganına göre uzat” demek karşılıklı iki

⁷⁶ Acar, *age.*, s. 25-28.

⁷⁷ *Age.*, s. 29.

⁷⁸ Yaşar Kuzucu, *Duyguları Fark Etme ve İfade Etme Psiko-Eğitim Programı*, ed. Binnur Yeşilyaprak, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011, ss. 66-67.

⁷⁹ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 173.

kişinin duygu ve düşüncelerine yer vermeden sadece toplumun bu konudaki görüşünü yansıttığı için Onlar Basamağında bir empatik tepkidir.⁸⁰

Ben basamağında ise empatik tepki veren kişi sorun sahibinin duygu ve düşüncelerini anlamak yerine bazen eleştirici bazen akıl verici bazen de karşıdakinin sorununu bırakıp kendinden söz edici bir tavır sergilediği için benmerkezci olarak değerlendirilebilir. Mesela sorunu dinledikten sonra “bende de aynı dert var” deyip kendi sorunlarını anlatmaya başlayarak kişiyi sıkıntısı ile baş başa bırakan bir tavır ben basamağına uygun empatik tepkidir. Onlar basamağındaki tepkilere göre ben basamağındaki tepkiler karşıdaki insanı bir oranda rahatlatması açısından daha kaliteli sayılabilmesine rağmen bilişsel ve duygusal açıdan muhatabın rolüne girilemediğinden yeterli düzeyde empatik sayılmazlar.⁸¹

Sen basamağında verilen tepki ise en kaliteli olanıdır. Bu basamakta empatik tepki veren kişi iletilen sorun karşısında kendisinin ya da toplumun düşüncelerine değinmeden doğrudan sorunu ileten kişinin rolüne girerek onun ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır.⁸² Dolayısıyla verilen tepkiler başka bir insanın duygularına değil iletişim durumunda olunan kişinin duygularına yönelik olmalıdır. Mesela “Ahmet bana kızdığında bozuldum” diyen birine “Ahmet senin davranışından çok rahatsız olmuştu” değil “sana kızmasından rahatsızlık duyuyor olmalısın” demek sen basamağına uygun bir cümledir.⁸³

Bütün bu sınıflandırmalar empatinin özünü yansıtmakta ve ben değil sen diyebilmenin empati olduğunu vurgulamaktadır. Bilim adamlarının büyük bir bölümü, toplumun ya da dinleyicinin bakış açısının danışanı anlamada çoğu zaman engel teşkil edebileceğini, bu nedenle de empati geliştirerek bunu sağlıklı bir şekilde tepkiye dönüştürebilmek için karşıdaki kişinin ayakkabılarını giymeye ihtiyaç duyulduğunu söylemektedirler. Burada en önemli şey ise itidali koruyabilmektir. Zira empati yaparken aşırıya kaçıp duyguların kontrolünü kaybetmek kişiye faydadan ziyade zarar getirecektir.

⁸⁰ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 174.

⁸¹ *Age.*, ss. 174-175.

⁸² *Agy.*

⁸³ Kuzucu, *age.*, s. 68.

Kişi empati yapıp muhatabın halini anladığında onun sıkıntısını gidermek için yardım etme hissine sahip olur ve bir gerilim hisseder. İşte bu kişisel gerilim⁸⁴ empati ile ilişkilidir ve karşıdaki insanı anlamayı kolaylaştırır. Fakat yüksek düzeydeki kişisel gerilim diğer kişi odaklı olmak yerine kendi odaklı olunmasına neden olabileceği için karşıdaki bireyin yerine kişinin kendisini koymasını ve onu anlamasını zorlaştırabilir.⁸⁵

Kişisel gerilim, gündelik hayatta insanın karşıdaki kişiyi zor durumda bırakmasına da neden olmaktadır. Örneğin, bir öğretmen, öğrencilerinin kaygılarından fazlaca etkilenir ise kendi kaygısı ile başa çıkmaya çalışacağı için öğrencilerini ya anlamayacaktır ya da yanlış anlayacaktır. Aşırı kaygılı öğretmen, öğrencilerinin hata veya yanlışlarına toleransı düşük olacağından öğrenciler hata yapma korkusu ile daha fazla yanlış yapacaklardır. Tam tersi bir durumda kaygı seviyesi düşük, hataları birer öğrenme fırsatı gören öğretmen yanlışların nedenlerini nerede hata yapıldığını doğru anlayacak ve gerekli tedbirleri alacaktır. Gerilimli ortamlarda kişiler başkaları odaklı olmaktan ziyade kendileri odaklı oldukları için gerilimli ortamlar karşılıklı anlaşma adına uygun ortamlar değildir. Gerilimli kişiler diğer kişinin perspektifine kolaylıkla giremedikleri için ve karşıdakini doğru anlamakta güçlük çektikleri için empati kurmakta da zorluk yaşayacaklardır. Gerginlik hali azaldıkça karşıdaki kişinin perspektifini almaya hazır olacaklardır.⁸⁶

Bir kişinin bir başkası ile duygudaşlığa girebilmesi, karşısındakinin duygularıyla kendi duygularını birbirine karıştırmadan, kendi kimliğini ve bağımsızlığını koruyarak, kendini o kişi imiş gibi düşünerek onu anlamaya çalışmasına bağlıdır. İnsan etrafında olan her durumu kendi gereksinim ve yaşantılarına bağlı olarak algıladığı için tepkilerini de bu algılamaya göre oluşturmaktadır. Duygudaşlık anlayışına sahip olmak bu algılama arka planını anlayabilmektir. Başkalarının davranışlarına onların öznel gerçekleri açısından bakabilmek ve onların davranışlarının bu gerçekliklerin ve ihtiyaçların sonucu olduğunu görebilmek gerekmektedir.⁸⁷

⁸⁴ C. Daniel Batson, "These Things Called Empathy: Eight Related But Distinct Phenomena", *The Social Neuroscience of Empathy*, Ed. Jean Decety ve William Ickes, Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, 2009, ss. 3-15, s. 7.

⁸⁵ Kaya (ed), *age.*, s. 118.

⁸⁶ Kaya (ed), *age.*, s. 118.

⁸⁷ Bakırcıoğlu, *age.*, s. 87.

5. İLETİŞİM VE EMPATİ

5.1.İletişimin Kavramsal Çerçevesi

Empati ve iletişim kavramları birbirlerinin ayrılmaz parçalarıdır. Empati insanların kendilerine iletilen mesajlara bilişsel ve duygusal süreçler neticesinde geliştirdikleri bir duygudur. Yani empati yapabilmek için karşıdaki kişi ya da canlıyla iletişim halinde olmak gerekmektedir. Empati yaparken ilk olarak iletişim kanallarıyla karşıdan gelen mesaj çözümlenir. Daha sonra ise uygun bir tepki geliştirilip yine uygun bir iletişim kanalıyla bu tepki karşı tarafa iletilir. Empati süreci iletişimi en iyi şekilde kullanmayı gerektirdiği için iletişim kavramının ana hatlarıyla bilinmesi gerekmektedir.

İletişim çalışmalarının tarihi binlerce yıl öncesindeki antik Yunan filozof ve öğretmenleri Plato ve Aristo'ya kadar dayanmaktadır. İnsan iletişimi, içinde bulunulan ortamı algılama, bu algıyı, sözel ve sözel olmayan iletiler kullanarak anlamlandırıp başkaları ile paylaşma eylemidir.⁸⁸ Doğan Cüceloğlu'na göre iletişim hem kişisel hem de toplumsal olarak iki kişiyi ilişki içine sokan psikososyal bir süreçtir. Bireysel davranışlar toplumsal sonuçları doğurur ve bireyin kişisel yaşamı sosyal gerçekleri biçimlendirir. İnsanın yaşamının kalitesi ilişkilerinin niteliğine göre şekillenir. İnsanların çoğu doyumlu bir yaşam gerçekleştirme çabası içerisindedir. Bunun en önemli aracı ise iletişimdir.⁸⁹

İki insan birbirinin farkına vardığı andan itibaren iletişim başlar. Bu andan itibaren kişinin söylediği, söylemediği, yaptığı ve yapmadığı her şeyin bir anlamı vardır.⁹⁰ İnsan varoluşsal olarak sosyal bir canlı olduğu için diğer insanlarla sürekli olarak ilişki içerisinde olmak durumundadır. İnsan ancak diğer insanlarla ilişkiler kurarak varlığını sürdürebilir.⁹¹ Ayrıca etraftaki diğer insanlarla ilişkiye girmek, insanın anlama ve bilme arzusundan kaynaklanan kaçınılmaz bir olgudur. İlişkilerin en küçük parçası iletişim olduğu için, iletişim olmadan etkileşime girmek ve ilişki kurmak mümkün değildir. Bu nedenle iletişim, yaşamın dokusu ve ilişkileri sağlayan en önemli araçlardan biridir.⁹²

⁸⁸ Rüchan Gökdağ, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, Sınırsız Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2016, s. 39.

⁸⁹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul 1998, ss. 13-14.

⁹⁰ Doğan Cüceloğlu, *İletişim Donanımları Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim*, Remzi Kitabevi, 42. Basım, İstanbul 2012, s. 45.

⁹¹ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

⁹² Metin Işık, "Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2004, C. 1, S. 1, ss. 70-77, s. 70.

Genel anlamda iletişim okumak, yazmak, konuşmak ve dinlemek şeklinde dört temel türden oluşmaktadır.⁹³ Kişilerarası iletişim ise en az iki insanın karşılıklı bir şekilde bilgi, duygu, düşünce ve yaşantılarını hem psikolojik hem de sosyal kültürel bakımdan paylaştıkları bir süreçtir. Bir kişinin empati yapma kapasitesi, karşıdakinin direncine ya da empatik anlayışa hazır olma durumundan etkilenebilmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla, iki kişi arasında bir etkileşim olması ve bu etkileşimin psikolojik yönlerinin bulunması empatinin gelişebilmesi için şarttır.

5.2.İletişimin Ögeleri ve Gerçekleşme Süreci

İletişimin kaynak, hedef, mesaj ve kanal olmak üzere dört ögesi bulunmaktadır. Kaynak, insanlar arası iletişimde mesajı gönderen, hedef ise bu mesajın yöneltildiği yani mesajı alandır. Hedef, kaynaktan gelen mesajı alarak, kendisi de bir mesaj üreterek iletişim sürecinin başında kaynak olan kişiye yeni bir mesaj gönderirse kaynak hedefe dönüşür. Bu, kaynak-hedef döngüsü iletişim sürdükçe devam eder. Mesaj, iletişim sürecinde hedefe iletilmek istenen, kaynak ve hedef arasında gidip gelen her tür anlamdır. Kanal ise mesajın gittiği yoldur. İletişim sürecinde taraflar mesajlarını birbirlerine söz, yazı, resim veya daha farklı araçlarla iletebilirler. Bu araçlara kanal denilmektedir. Bu kanallar kişilerarası iletişimde söz, resim, yazı, beden hareketleri vb. iken kitle iletişiminde radyo, televizyon, gazete, dergi vb. olabilmektedir.⁹⁵

Doğan Cüceloğlu iletişim kanallarına farklı bir bakış açısı getirmiş ve dokunsal, kokusal ve tatsal kanalların olduğunu söylemiştir. Dokunsal kanal bebeklik çağında hayati öneme sahiptir. Bir yetimhanede yapılan araştırmada kendileriyle daha fazla dokunsal iletişim kurulan yani kucağa alınıp öpülen bebeklerim hastalıklara yakalanma oranlarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca birbirlerine daha çok dokunan eşlerin daha mutlu oldukları gözlenmiştir. Kokusal mesaj da sözsüz bir iletişim şeklidir. Koku merkezleri beynin içlerinde ve beyin kabuğunun denetiminden uzak olduğu için kişinin duygusal yaşamını doğrudan etkilerler. Bu nedenle insanlar karşıdakinin kokusuna göre bir önyargıda bulunmaya son derece hazırdır. Tatsal kanal ise bireyleri ortak bir noktada birleştirmesi açısından önemlidir. Zira damak zevkleri benzer olan

⁹³ Cavey, *age.*, s. 271.

⁹⁴ Dan H. Buie, "Empathy: Its Nature and Limitations", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, C. 29, S. 2, 1981, ss. 281-307, s. 281.

⁹⁵ Kaya (ed), *age.*, s. 8.

eşlerin birbirine daha yakın olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar sevdikleri tatları kendilerine sunan kişilerle daha sıcak ilişkiler kurarlar.⁹⁶

Kişilerarası iletişimde en önemli iletişim aracı sözlüdür. Sözlür hem konuşma hem de yazı şeklinde ifade edilebilir. Karşılıklı konuşmalarda dilin kullanımı, ses tonu ve kullanılan kelimeler mesajın iletiminde en önemli unsurlardır. Bu unsurların doğru kullanılmaması mesajın yanlış anlaşılmasına neden olabilmektedir.⁹⁷

İletişimin dört temel ögesi olan kaynak, hedef, mesaj ve kanal arasındaki ilişkiyi sağlayan kodlama, kod açma, geri bildirim ve gürültü şeklinde dört adet süreç mevcuttur. Bu süreçlerden ilki olan kod ve kodlamanın en çok bilinen sistemi dildir. Kod aslında bir işaret sistemidir. Üzerinde sosyal bir uzlaşmanın olması kodun en temel niteliğidir. İki farklı kültürün işaret konusunda bir uzlaşısı olmadığı için bir kültürde kullanılan simgeler başka bir kültürün insanına göre kod olmayabilir. Kodlama mesajın sözel işaretlere ya da davranışsal işaretlere dönüştürülerek simgeleştirilmesidir.⁹⁸

İletişimde ikinci süreç ise kod açma ve yorumlama sürecidir. Kaynaktan gelen mesajın içeriğinin, anlamının anlaşılması kod açma; kod açmadan sonra mesajın tekrar değerlendirilerek sonuca varılması yorumlamadır.⁹⁹ Mesajın yorumlanması ile algılanan mesaj ile mesajın içeriği her zaman örtüşmeyebilir. Örneğin “günaydın, trafik çok mu kalabalıktı” diye soran yöneticisine “her zaman geç mi kalıyorum, hep beni görüyorsunuz” diye karşılık veren kişi yöneticisinin mesajını almış ve bu mesajı yorumlayarak tepkide bulunmuştur. Görüldüğü gibi bu mesajın görünen içeriği ile yorumlanması sonucu oluşan içerik tamamen farklıdır.¹⁰⁰ Bugün iyi değilim diyen bir kişi yalnızca iç durumunu tanımlamamış aynı zamanda bugün beni iyi olmayan biri olarak kabul et ve bana bunun bilincinde olarak davran demiş de olmaktadır.¹⁰¹

Geri bildirim-dönüt, iletişimde gerçekleşen üçüncü süreçtir. Geribildirim temel olarak gelen mesajın içeriğine odaklandığı kadar mesajın geliş şekline de dayanmaktadır. Örneğin jest ve mimiklerden kelimelere yapılan vurgulara kadar birçok etkenin mesajın

⁹⁶ Cüceloğlu, *İletişim Donanımları*, ss. 61-64.

⁹⁷ Işık, *agm.*, s. 71.

⁹⁸ Kaya (ed), *age.*, s. 9.

⁹⁹ Işık, *agm.*, s. 71.

¹⁰⁰ Kaya (ed), *age.*, s. 9.

¹⁰¹ Jay Haley, *İletişim Psikolojik Sorunlar ve Psikoterapi*, Çev.: Ali Uzunöz, Çark Kitabevi Yayınları, Ankara 1988, s. 29.

anlamı üzerinde etkisi vardır.¹⁰² Zira konuşurken sadece sözcükler değil, sözcüklerin nasıl söylendiği, sözcükler kullanılırken ses tonundaki değişimlerin hepsi iletişimin bir parçasıdır.¹⁰³ Bir kişiden karşıdakine gönderilen mesaj, gönderen için çıktı, alan için girdi olarak tanımlanır. Mesajı alan kişi kod açma ve yorumlama süreçleri ile mesajı anlamlandırıp yeniden alıcıya bir mesaj gönderir. Mesajı ilk gönderen kişi açısından bu mesajlar hem girdi hem de geribildirimdir. Karşılıklı gidip gelen mesajların doğru anlaşılıp anlaşılmadığı geribildirim sayesinde test edilmektedir.¹⁰⁴

Doğru iletişimin sağlanması için sadece sözler yeterli olmamaktadır. Kişinin beden hareketleri ve davranışlarının da mesaj iletmede önemli etkisi vardır. Genel manada jest olarak tanımlanan bu hareketler sözlü iletişimin tamamlayıcı öğeleri konumundadır. Bu bağlamda vücut hareketleri, yüz ifadeleri ve hatta kişilerarası mesafe dahi iletişimin gidişatını etkileyebilmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca muhatabın dikkatinin dağılmasına neden olacak tutumlarda bulunmak, anlatılmak istenen konunun düzgün bir şekilde anlaşılmasının engellenmesine sebep olmaktadır.¹⁰⁶

İletişimde bir engel olarak görülen dördüncü süreç ise gürültüdür. Fazlaca ses çıkaran bir alet nedeniyle arkadaşını duyamayan işçi, makinanın çıkardığı sesteki; uzaktan seslenen birinin söylediğini anlayamayan bir kişi ise mesafeden kaynaklanan bir gürültüye maruz kalmaktadır. Bu örneklerdeki gibi mesajın alıcıya ulaşmasını engelleyen her türlü engel bir fiziksel gürültüdür. Kaynağın veya alıcının duyu organlarındaki yetersizlikler nedeni ile mesajın doğru bir şekilde alıcıya ulaşmaması ise nörofizyolojik gürültüdür. İşitme engelli birinin işitsel-sözel mesajları tam ve doğru olarak duyamaması, görme engelli birinin sözsüz mesajları alamaması nörofizyolojik gürültüye örnektir. Bireyin mesajları alan organlarındaki yetersizlik nörofizyolojik gürültünün sebebi olmaktadır.¹⁰⁷

Gürültünün bir diğer çeşidi ise psikolojik gürültüdür. Bu gürültü çeşidi fiziksel ve nörofizyolojik gürültü kaynakları ve ortaya çıkardığı sonuçları açısından daha kontrol edilebilirdir. Fakat psikolojik gürültünün kaynağı alıcının iç dünyası olduğu için bu

¹⁰² Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, ss. 27-36.

¹⁰³ George Shinn, *Motivasyonun Gücü*, Çev.: Ulaş Kaplan, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 58.

¹⁰⁴ Kaya (ed), *age.*, s. 9.

¹⁰⁵ Işık, *agm.*, s. 72.

¹⁰⁶ Jesse S. Nirenberg, *İkna Etme Sanatı*, Çev.: Cavidan Seyitcemaloğlu, Say yayımları, İstanbul 1994, s.10.

¹⁰⁷ Kaya (ed), *age.*, ss. 10-11.

ikisinden farklıdır. Alıcı kaynaktan gelen mesajı kendi bilişsel ve duygusal süreçleri, tutumları, değerleri, geçmiş yaşantıları ve gereksinimleri gibi iç psikolojik çevresine göre algılar ve yorumlar. Bu etkenler mesajın doğru algılanmasını sağlayabileceği gibi yanlış anlaşılmasına da neden olabilir. Örneğin üst komşusu ile bir süre önce tartışma yaşayan birinin yukarıdan gelen en ufak bir gürültüde kendisinin rahatsız edilmek için böyle bir şey yapıldığını düşünmesi geçmiş yaşantılar ve bilişsel yapının etkisinde geliştiğinden farklı bir yorumlamaya sebep olmaktadır.¹⁰⁸

5.3.İletişimin Önemi

İletişimin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir zira insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünebilmesi ve konuşabilmesidir. İnsan bu özelliklerini ancak başkaları ile etkileşim halinde iken kullanabilmektedir. Bu bağlamda iletişimin amacının kişiler arası bir ortaklık oluşturmak olduğu söylenebilir. Çünkü bireysel ya da toplumsal sorunların çözülebilmesi için kişilerin fikir alışverişinde bulunmaları yani iletişim kurmaları gerekmektedir. Sağlıklı iletişim kurabilen insanlardan oluşan toplumlarda problemlerin daha kolay çözüldüğü gözlemlenmektedir.¹⁰⁹

İletişim bir elmanın iki yarısı gibi hem bireysel hem de toplumsal bir olgudur. İletişimin işlevleri bireysel açıdan psikolojik işlevler, toplumsal açıdan toplumsal işlevler olarak incelenebilir. İletişimin bireysel işlevlerinin en başında ilişki kurma işlevi gelmektedir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal-kültürel olmak üzere insan varoluşunun üç boyutuna bakıldığında insan ancak diğer insanlarla kurduğu iletişim ile sosyal kültürel bir varlık olabilir. İlişki kurmak kadar kurulan ilişkilerin niteliği de önemlidir. Kişiyi mutlu eden, ruh sağlığını destekleyen ve güçlendiren ilişkiler olduğu gibi, insanı üzmüş, incitmiş ve hayal kırıklığına uğratan pek çok olumsuz duygunun yaşanmasına sebep olmuş ilişkiler de vardır. İnsanın kendi iç dünyasıyla iletişimi arttıkça, kendisini daha iyi tanıdıkça, iletişim becerilerini öğrendikçe ve bunları ilişkilerinde kullandıkça daha anlamlı ve olumlu ilişkiler kurabilir.¹¹⁰

İletişimin bir diğer önemli faydası da kişinin benliğini geliştirmesidir. Benlik, bireyin kendine, özelliklerine, değerlerine, yeteneklerine, amaçlarına yani nasıl bir insan

¹⁰⁸ Kaya (ed), *age.*, s. 11.

¹⁰⁹ Işık, *agm.*, s. 70.

¹¹⁰ Kaya (ed), *age.*, s. 13.

olduğuna dair öznel algılarının tamamıdır. İnsan zamanla başta anne-babası ile ve çevresindeki diğer insanlarla kurmuş olduğu ilişki ve iletişimlerde, kendisi ile ilgili görüş, mesaj ve değerlendirmeleri biriktirir. Kendi yaşantıları, deneyimleri ve diğer insanlarla iletişimlerinde kendi hakkında elde ettiği ipuçları kendi benliği için bir algı meydana getirir. Kısacası benliğin oluşumu ve gelişiminde içinde yaşanılan sosyal-kültürel çevre ve diğer insanlarla kurulmuş olan ilişkiler ve iletişim önemli bir rol oynar.¹¹¹

İletişim ayrıca insanın var olduğunu ifade etmesine ve tanınmasına da olanak sağlamaktadır. Diğer insanlara bir birey olarak var olduğunu ifade etmek ve diğer insanlardan onun varlığının farkında olduğuna dair bir geri bildirim almak insanın psikolojik bir ihtiyacıdır. İnsanın “ben de varım” mesajı iletişim yolu ile mümkündür. İnsanın başka insanların gözünde bir değer taşıdığını bilmek istemesi insanın başkaları tarafından fark edilme ve değerli olduğuna inanma gereksinimini gösterir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için, diğer insanlarla bir arada olmanın doğal bir sonucu olarak duygu, düşünce ve yaşantılarını başkalarıyla paylaşmak ister.¹¹² Zira acıların paylaşıldıkça azalması ve mutlulukların paylaşıldıkça artması insanın paylaşma ihtiyacını en iyi şekilde özetlemektedir. İletişim bu paylaşma işleminin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan yegâne araçtır.

5.4.İletişimde Empatinin Önemi

İletişimin insan hayatında ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu yukarıda detaylı bir şekilde anlatıldı. İkili ilişkilerde iletişimin sağlıklı olarak gerçekleşebilmesi için en önemli gereksinimlerden biri de empatidir. Empati, karşıdakini bütün varlığıyla anlamaya yardımcı olduğu için kişinin en doğru değerlendirmeyi yapıp bunu en uygun şekilde açığa vurmasına yardımcı olmaktadır. Bu da iletişimin en pozitif yönünün ortaya çıkarmakta hem bireysel hem de toplumsal sağduyuya katkı sağlamaktadır.

İletişimin uygulanma şekline göre farklı türleri vardır. Bunlardan ilki çatışmalı iletişimdir. Bu tür bir iletişimde karşılıklı bilgi aktarımı yoktur. Çatışmalı iletişim kuranlar, hem yalnızdırlar; hem de yeterli bilgiye ulaşamazlar. Çatışmasız iletişim de ise yeterli bilgi aktarımına rağmen yalnızlık vardır. Empatik iletişim ise en doğru iletişim

¹¹¹ Kaya (ed), *age.*, s. 13.

¹¹² Agy.

şeklidir. Empatik iletişimde bireyler hem yalnız kalmazlar hem de yeterli bilgi aktarımına sahip olurlar.¹¹³

Empatik bilinç ilk olarak karşıdaki kişiyi dinlerken kendini göstermektedir, zira dinlemek de iletişimin bir parçasıdır ve dinleme anındaki tavır ve davranışlar en az konuşma anındaki kadar önemli ve mesaj yüklüdür.¹¹⁴ Biri konuşurken onu dinlemenin farklı şekilleri vardır. Örneğin kişi karşıdakini umursamıyor, hiç kulak vermiyor fakat dinliyor gibi yapıyor olabilir. Konuşmasının sadece belirli yerlerini duyuyor, seçerek dinliyor ya da bilakis dikkatle dinliyor ve ilgi gösteriyor olabilir. Fakat çok az kişi kendisini karşıdakinin yerine koyarak yani empatiyle dinlemeyi yapmaktadır. İnsanların çoğu anlamak için değil, cevaplamak için karşıdakini dinlemektedir. İnsanlar olayları, karşıdakinin yaşamını kendi öz yaşamları ile özdeşleştirerek, kendi senaryolarını başkalarının davranışlarına yansıtırlar ve genellikle karşıdakine kendi gözlüklerini tavsiye ederler.¹¹⁵ Halbuki saygı, anlayış ve hoşgörü zemininde bir iletişim kurmanın en sağlıklı yolu kişinin sadece kendi fikirlerin değil, muhatabının da duygu ve düşüncelerini bütün yönleriyle anlamak ve hissetmekle mümkündür. Bu sayede insan ilişkileri pozitif olarak sürmekte ve bu iletişim insanların daha mutlu olmalarını sağlamaktadır. Sağlıklı bir iletişim kurmanın en doğru yolu ise empati yapmaktan geçmektedir.¹¹⁶

Empati ile dinlemek, karşı tarafın söylediklerini aynen tekrarlamak anlamına gelen “aktif dinleme” ya da “ayna tutarak dinleme” tekniği değildir. Empati ile dinlemek, anlamaya çalışma niyeti ile dinlemektir. Empati ile dinlemek, karşı tarafın değer yargılarını işin içine katarak, o mercekten bakarak dünyayı onun gözleri ile görmek ve ne hissettiklerini anlamaya çalışmaktır.¹¹⁷

Empati ile dinleme kavramını bilimsel sahada ilk olarak uygulayanlardan biri Carl Rogers'tır. Rogers, döneminin en popüler terapi yöntemi olan Freud'un psikanalitik yaklaşımının, insan doğasının biyolojik dürtülere ve içgüdülere bağlı olduğu ve psikolojik problemlerin kişinin kendilik kavramını tehdit eden bilinçdışı istek ve düşüncelerden kaynaklandığı yönündeki görüşünden rahatsız olmuştur. Ayrıca Freud'un, danışanın

¹¹³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 178.

¹¹⁴ Shinn, *age.*, s. 58.

¹¹⁵ Cavey, *age.*, s. 273-274.

¹¹⁶ Yusuf Arslan, “Kim Daha İyi Empati Kuruyor -Empati Üzerine Mikro Bir Sosyal Araştırma-”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2016, C. 6, S, 2/1, ss. 51-64, s. 52.

¹¹⁷ Cavey, *age.*, ss. 274-275.

kaydettiği ilerlemeden, analizcinin sorumlu olduğu yönündeki inanışına da karşı çıkmıştır. Rogers'a göre danışanlar değişim sorumluluğunu kendileri taşımakta idi. Rogers bu fikirlerine dayanarak danışan merkezli terapiyi (kişi merkezli terapi) geliştirdi. Danışan merkezli terapide Rogers herhangi bir telkinde bulunmadan, tavsiye vermeden sadece danışana, duygularını anladığını belli etmekteydi. Bunu yaparken de yeri geldiğinde danışanın endişelerini ona yansıtma ve tekrar dile getirme yöntemi kullanıyordu. Rogers, empati, olumlu takdir, samimiyet gibi kişilik özelliklerinin danışandaki değişimi gerçekleştireceğine inanıyordu. Bu bağlamda empati, danışanın söylediklerini ve hissettiklerini anlamak; olumlu takdir, danışana ilgi ve saygı göstermek; samimiyet ise danışanla etkileşime girerken gerçek ve dürüst olma anlamına geliyordu.¹¹⁸

Rogers terapistin üç temel özelliğe sahip olması gerektiğini söylerken bu özelliklerin ilkinin danışana koşulsuz saygı göstermek olarak açıklamaktadır. Koşulsuz saygı iki ana sonuç meydana getirir: 1. Şartsız olarak sayılıp sevildiğini zamanla anlayan kişi, içinden geçenleri saklama gereksinimi hissetmeden terapistle paylaşır. 2. Terapistin bu saygı tutumunun sonucunda kendine olan saygısını kazanan kişi kendine olan güvenini ve değerlilik hissini kazanır. Terapistin kendini danışanın yerine koyup onun yaşamını bütün ayrıntıları ile anlaması ve hissetmesi olarak tanımlanan empatik anlayış ise terapistte olması gereken önemli bir özelliktir. Bireyin uzun müddet bastırıldığı, bilincinden ittiği duygu ve isteklerinin farkına varması empatik anlayış ile mümkündür. Terapistte bulunması gereken üçüncü özellik dürüstlük ve samimiyettir. Bu üç özellik, koşulsuz saygı, empatik anlayış ve samimiyet danışana sağlık verir.¹¹⁹

Empatik dinleme, sadece karşıdakini anlamak değildir. İletişim uzmanlarına göre söylenen sözler iletişimin yüzde onunu, çıkarılan sesler yüzde otuzunu, vücut dili ise yüzde altmışını temsil eder. Empati ile dinlemede kulaklara aynı zamanda gözler ve kalp de eşlik etmektedir. Bu sayede kişi sağ ve sol beynini eş zamanlı bir şekilde kullanarak sezer, hisseder ve içgüdülerinden yararlanır. Empati ile dinlemek karşıdaki insanın ruhunun derin iletisini anlamak olduğu için kişi kendi otobiyografisini yansıtarak düşünceleri, duyguları varsaymak yerine muhatabın kafasındaki ve kalbindeki gerçeklikle ilgilenir. Bu durum karşıdaki kişiye psikolojik solunum olanağı verdiği için

¹¹⁸ Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, tr. Tamer Geniş, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 564.

¹¹⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*, 17. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, ss. 482-483.

derin bir terapi ve tedavi etkisi yaratır, çünkü anlaşılmaq, değer verilmek, onaylanmaq ve takdir edilmek suretiyle insanın psikolojik yaşamını sürdürme ihtiyacı, fiziksel yaşamını sürdürme dışındaki en önemli ihtiyacıdır.¹²⁰

Empatik dinleme, empatik anlayışın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Empatik iletişimin temelinde yer alan empatik anlayış kavramı, farklı biçimlerde açıklanmaktadır. Empatik anlama diğer kişinin iç dünyasına dâhil olarak onun içinde bulunduğu durumun tanımlanması anlamına geldiği için karşıdaki insanın iç dünyasının neleri kapsadığı tartışılan bir nokta olmuştur. Muhatabın duygularına, düşüncelerine, isteklerine, deneyimlerine, inançlarına, koşullarına empatik anlama süreci içinde önem verilmesi gerektiği tartışmalar sonucunda belirlenmiştir.¹²¹

Empati karşıdaki kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini olaylara onun penceresinden bakarak anlamak ve bunu karşı tarafa bildirmektir. Burada önemli olan karşıdaki kişi haklı görülme dahi onun ne düşündüğünün ve ne hissettiğinin öznel yargılardan uzak bir şekilde karşıya hissettirilmesidir. Günlük hayata yansımaları üzerinden değerlendirildiğinde empatinin oldukça değerli bir insan davranışı olduğu anlaşılmaqdadır. Zira empatinin olmadığı ilişkilerin insana doyum vermediği ve yüzeysel kaldığı görülmektedir.¹²²

İnsan hayatında dönüm noktası olan dokunuşlar, empatik anlayış ve davranış bilincine sahip insanlardan gelmektedir. Örneğin, çocukluk yıllarında sıkılğan ve kendine güveni olmayan profesyonel bir yazar lise yıllarında yaşamını değiştiren ufak ama önemli bir olay yaşamasının sonucunda yeteneğini geliştirmiştir. Yazmayı seven ve hayal eden ancak o güne kadar güven eksikliği yaşamış gencin, ödev kâğıdının üzerine öğretmenin yazdığı küçük bir not onu sahip olduğu yetenekler konusunda uyandırmış ve bu olay başarılı bir yazarlık kariyerinin başlangıcı olmuştur. Öğretmenin ödevin üzerine yazmış olduğu not ise sadece dört kelimedenden ibaret olan “bu güzel bir yazı” cümlesidir. Bu örnekte de görüldüğü gibi insanın ruhuna dokunabilecek ve onu motive edebilecek birkaç küçük sözcük bazen kişinin hayatını dahi değiştirebilmektedir.¹²³

¹²⁰ Cavey, *age.*, ss. 275-276; Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s. 33.

¹²¹ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *age.*, s. 37.

¹²² Koç, *age.*, ss. 60-63.

¹²³ Hal Urban, *Olumlu Sözcükler Etkili Sonuçlar Yaşamı Değerli Kılmanın ve Coşkuyla Kucaklamanın Basit Yolları*, 6. Basım, Elma Yayınevi, 2007, s. 36.

İnsanın çevresinden en çok bekleyebileceği yaklaşım şekli yargılanmadan, tahakküm altına alınmaya çalışılmadan, önemsenerik ve değer görerek anlaşılmaya çalışılmaktır. Kişi kendi gözüyle dünyaya bakılmasını ve hissettiği duyguların diğer insanlar tarafından en doğru şekilde anlaşılmasını istemektedir. Çünkü insanların en çok ihtiyaç duydukları duygu doğru bir biçimde anlaşıldıklarını hissetmektir. Fıkraları ve nükteleri ile insanlığı eğiten Nasrettin Hoca'nın bu konudaki dersi önemlidir. Nasrettin Hoca, bir kaza sonucu evin çatısından aşağı düşer. Geçmiş olsun ziyaretine gelenlere "aranızda damdan düşen var mı?" diye sorarak insanın empatik anlayışa olan ihtiyacını basit bir şekilde vurgulamış olur. Zira insan zor durumda da olsa acınmaktan ziyade anlaşılmak ister.¹²⁴

6. EMPATİ-SOSYAL DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi empati yeteneği, kişinin bireysel ya da toplumsal olaylara vermiş olduğu tepkiyi belirlemede önemli bir faktördür. Empati yapma kabiliyetine sahip olan kişi bencillikten kurtulacağı için insanların duygularını daha kolay ve doğru şekilde anlayıp daha sağlıklı tepkiler geliştirir. Bu da hem kişinin yaşantısını hem de toplumsal ilişkileri olumlu yönde etkiler. Bu nedenle empati ve sosyal davranış arasında güçlü bir bağ vardır.

Empati, saygı, saydamlık ve somutluk kişiler arası ilişkilerde olması gereken temel koşullardır.¹²⁵ Empati kuran kişinin muhatabının durumunu algılamasının temel gayesi yardım etmek olmakla beraber onun duygularına benzer sinyalleri kendisinde hissederek psikolojik durumuna dair değerlendirmeler yapıp karşıdakinin iyi hissetmesini sağlamaktır. Diğer kişiyi okuma davranışı olan empati diğerkâmlık hissini oluşturarak insanı yardım etme davranışına yöneltmektedir.¹²⁶

Toplumsal hayatta empatinin eksikliği sosyal çatışmalara ve problemlere neden olmaktadır. Gündelik hayatta hem yayaların hem de taşıtların engelli kişilere gereken saygıyı göstermemeleri bunun en iyi örneğidir. Empati eksikliğinden kaynaklanan bu davranış tarzı engelli bireylerin eve kapanarak sosyal hayattan soyutlanmalarına neden

¹²⁴ Yusuf Batar, "Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi, -Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 48, S. 1, ss. 43-48, s. 50.

¹²⁵ Acar, *age.*, s. 23.

¹²⁶ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *age.*, s. 49.

olmaktadır. Bu sorunun en basit çözümü insanların empati duygusunu geliştirmektir. Kendisine duyduğu kadar başkalarına da saygı duyabilen insanlardan oluşmuş bir toplumda sosyal krizlerin yaşanma riski azalacağı gibi ortaya çıkan problemlerin çözümü de çok daha kolay olacaktır.¹²⁷

Empati, anlaşılma ihtiyacı duyan kişiye fayda sağladığı gibi empati kuran kişi için de fayda sağlamaktadır. Empati kuran insan, etrafındaki kimselerle güzel iletişim kurmanın sevincini tadarken, empati kurulan kimse de anlaşılmış olmanın mutluluğunu yaşadığı için bu kavramın hem kişinin kendisine hem de karşısındakine olumlu faydaları bulunmaktadır.¹²⁸

Çevreleri tarafından sevilen insanların empatik eğilimlere sahip insanlar olduğu gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmalarda, empatinin kendini açma, sosyal duyarlılık, toplumsallaşma ve topluma uyum ile pozitif ilişkisi olduğu; aksine depresyon, çocukları istismar ve ihmal etme ve saldırganlık arsında negatif ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Chlopan ve arkadaşlarının çalışmalarında suç işleme ile empatik ilgi ve beceri arasında ilişki bulunduğu, suç işlemiş kişilerin empatik yönlerinin suç işlemeyenlere göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde empatinin kişiye sağladığı faydanın büyük ölçüde topluma da yansıdığı ve sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkı sağladığı görünmektedir.

İnsanların, maddi bir beklenti içine girmeden başkalarına karşı olumlu tavır içinde olmaları ya da yardım etme davranışı göstermeleri, belirli bazı temeller üzerinde gelişmektedir. Yardım etme ve olumlu sosyal davranışın gelişimi ve nasıl ortaya çıktığına dair farklı yaklaşımlar olmakla birlikte en önemli yaklaşımlar genetik, karakter/mizaç merkezli ve bireylerarası yaklaşımdır. Genetik yaklaşıma göre yardım etme davranışı doğum yoluyla ve genetik özellikler ile kişilerde bulunmaktadır. Karakter/mizaç yaklaşımı yardım etme davranışını kişisel bir eğilim olarak açıklamakta ve farklı durumlarda farklı şekillerde tezahür ettiğini belirterek her zaman aynı sonuçları doğurmayacağını vurgulamaktadır. Bireylerarası yaklaşım ise olumlu sosyal davranışın

¹²⁷ Arslan, *agm.*, ss. 52-53.

¹²⁸ Ayten, *Empati ve Din*, s. 80.

¹²⁹ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, ss. 169-171.

bir genellemesinin yapılıp yapılamayacağını tartışmakta ve günlük hayattaki yansımalarını incelemektedir.¹³⁰

Diğerkâm bir motivasyon yaratmada empatinin rolü her zaman ilgi odağı olmuştur. Birçok bilim adamı kişinin acı çeken birini gördüğünde ona yardım etmesini sağlayan duygusal tepkinin kaynağını araştırmışlardır. Bu duygusal durum genellikle empati, empatik kaygı ve empatik duygu/his olarak adlandırılmıştır.¹³¹ Yapılan araştırmalar empati kuranların yardıma ihtiyacı olanlara, empati kurmayanlara göre daha fazla yardımda bulunduğunu göstermektedir. Empati kurmanın yardım davranışına nasıl dönüştüğü konusunda iki kuramsal açıklama vardır. Birinci açıklamaya göre empati kuran birey, muhatabının içinde bulunduğu durumu anladığı için sıkıntı duyar ve kendisini rahatlatmak için yardımda bulunur. İkinci açıklamaya göre ise empati kurarak karşısındakinin durumundan haberdar olan kişi diğerkam davranarak kişiyi sıkıntısından kurtarıp rahatlatmak maksadıyla yardımda bulunur. Buna göre yardım davranışının temelinde birinciye göre egoist bir güdü, ikinciye göre ise diğerkâm (alturistik) bir güdü yatmaktadır. Empatik yardım davranışının temelinde egoistlik ve diğerkâm olmak üzere iki güdü birden bulunması, egoistik güdünün ruh sağlığını korumaya, diğerkam güdünün ise yardım konusundaki toplumsal değerleri sürdürmeye katkısı olduğunu göstermektedir.¹³²

İnsanları tedirgin eden faktörlerden biri başkaları tarafından eleştirilmek olduğu için empatik bir anlayışla dinleyen kişi onu yargılamadan suçlamadan olduğu gibi anlamaya çalışır. Bu tarz bir yaklaşım kişileri birbirlerine yaklaştırır ve gerçeğe dayalı bir sevginin oluşmasını sağlar.¹³³ Başkalarının acılarını kendi acıları gibi hissedebilen insanlar daha vefakâr, yardımsever ve diğerkâm oldukları için sıkıntıları sadece kendilerinden değil insanlardan da uzaklaştırmaya çalışırlar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ahlakın köklerinin empati duygusunda yattığı söylenebilir.¹³⁴

Empatinin sempatiye dönüşüp insanı nesnellikten duygusallığa çekerek kişiyi zor durumda bırakma riski olsa da çok daha fazla pozitif etkisi olan empati kişisel ve

¹³⁰ Hans Verner Bierhoff, *Prosocial Behavior*, Psychology Press, Sussex 2005, ss. 59-65.

¹³¹ Mark H. Davis, "The Effects of Dispositional Empathy on Emotional Reactions and Helping: A Multidimensional Approach", *Journal of Personality*, 1983, C. 51, S. 2, s. 153.

¹³² Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 168.

¹³³ Baymur, *age.*, s. 278.

¹³⁴ Sayar, *age.*, ss. 47-49.

toplumsal etkileri açısından son derece değerli bir insan davranışıdır. Empati kurma neticesinde söylenecek olan bir sözün kişisel ve toplumsal ilişkilerde tahmin edilemeyecek kadar büyük faydalar sağlaması muhtemeldir. Örneğin Buddha “Sözcükler güçlüdür, yıkar da yapar da. Doğru ve güzel olduklarında onlar dünyamızı değiştirecek kadar etkilidir” demektedir.¹³⁵

¹³⁵ Urban, *age.*, s. 38.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE EMPATİ ÖRNEKLERİ

1. HZ. PEYGAMBERİN DAVRANIŞLARINDA EMPATİ

Toplumsal bir varlık olan insanın tabii nitelikleri arasında yer alan fedakarlık ve diğerkâmlık (empati), kendini aşma ile sevgi temelli his ve eğilimlerin kesiştiği durumlarda kendini göstermektedir. İnsanın başkalarına ihtiyaç duyduğu bağımlı yönünün yanında, başkalarının hayatlarını kolaylaştıracak ve geliştirecek kendine özgü, dengeli ve istikrarlı bir davranış şekli geliştirmesi, hem birey hem de toplum için faydası en yüksek yaklaşım tarzıdır. İnsanın sadece kendine yönelik olması onun yaratılışına aykırı olmakla birlikte, olgun kişilik ancak uyarıcıların bulunduğu bir ortamda oluşabilir. Ayetlerde ve hadislerde diğer insanlara yardımda bulunmaya ve dayanışmaya yönelik yer alan mesajlara dikkat edildiğinde, din, bencil davranışları günah ya da hoş görülme; diğerkâm davranışları ise sevap sayarak olgun bir kişiliğin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Kur'an ve Sünnette müminler başkaları için harcamaya ve fedakârlıkta bulunmaya çağırılmışlar ve bencilce davranmamaları hususunda uyarılmışlardır. Bütün bu telkinlerin neticesinde ise davete uyanların cennete girmeye hak kazanacakları bildirilmiştir.¹³⁶

Kur'an ve Sünnet, insanlara kazandırdığı engin bakış açısı, insanda güçlü bir duyarlılık oluşturması, onu benmerkezcilikten uzaklaştıran bir anlayış zenginliği vermesi, insanın bireysel farklılığını ve yapabilme gücünü dikkate alan bir sorumluluk yüklemesi, insanı dikkate alan ve onu önemseyen anlayışı ile insandaki empatik anlayışı besleyebilecek önemli kaynak noktalarına sahiptir. Kur'an-ı Kerim, toplumun sosyal ilişkilerini inşa ederken insanın psikolojik, biyolojik, akli ve fikri durumunu göz önünde bulundurmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bu tutumu, bireyler arası ilişkilerle ilgili genel ilkelere olan empatik yaklaşım tarzı ile örtüşmektedir. Al-i İmran Suresi 159. ayette Hz. Peygamber'e hitaben "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi" demek suretiyle İslam'ın ilk öğretmeni ve vahyin ilk tebliğcisi Hz. Muhammed'in

¹³⁶ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din Logoterapik Bir Araştırma*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, ss. 127-131.

(SAV) şahsında kişiler arası iletişimin devamlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayacak ana psikolojik etkenler ortaya konulmuştur.¹³⁷

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in (SAV) insanlarla nasıl iletişim kuracağı hakkında tavsiyelerde bulunduğu gibi onun iletişim hatalarını da düzeltmekten geri durmamıştır. Abese suresinin ilk on iki ayeti Hz. Peygamber'in (SAV) kendisine gelen bir görme engelli kişi ile yeterince ilgilenmemesi hadisesini anlatmaktadır. Bu ayetlerde, muhataba ilgi göstermemek, ona kulak vermemek ve halinden anlamamak gibi empatik olmayan davranışlar konusunda Hz. Peygamber (SAV) çok net ifadelerle uyarılmıştır.¹³⁸ Kendisine indirilen vahyi dosdoğru bir şekilde ileten Hz. Peygamberin kişiler arası ilişkilerde sergilediği tavırların dahi Kur'an tarafından açık bir şekilde düzeltilmesi Peygamberin tavırlarını daha iyi anlaşılması ve uygulanması gerektiğinin güzel bir delilidir. Bu nedenle Kur'an'ın koymuş olduğu hükümlere ilaveten Hz. Peygamber'in de sergilemiş olduğu örnekler ve söylediği sözlerden hareketle empatik davranış tarzının temellerinin oluşturulması gerekmektedir.

Peygamberlerin hayatlarını ve sözlerini okumak insanların ibret alması açısından son derece faydalıdır. Zira günümüzde insanların karşılaştıkları durumlar, peygamberlerin zamanında yaşayan insanlarınkine çok benzemektedir.¹³⁹ Bir insanı en doğru şekilde anlamanın ve anlaşıldığını ona en doğru şekilde iletmenin ve sonrasında ihtiyaç duyduğu ilgiyi ondan esirgememenin yani empatik davranış sergilemenin en güzel örneklerini Hz. Peygamberin hayatında görmek mümkündür.¹⁴⁰ Peygamber Efendimiz (SAV) bir hadisinde "Allah bana farzları ikame etmeyi emrettiği gibi, insanları idare etmeyi de emretmektedir" buyurmuştur.¹⁴¹

Hz. Peygamber (SAV) bütün uygulamalarında insan psikolojisini göz önünde bulundurmuş, uyarı ve nasihatlerinde bu konuya daha dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir. Zira doksan dokuz kişiyi öldürdükten sonra tövbe etmek isteyen adamın hikâyesi bu konuya güzel bir örnektir. Bu hikâyede, tövbe etmek isteyen katil kişi

¹³⁷ Hayati Tetik, *agm.*, s. 188; Batar, *agm.*, s. 52.

¹³⁸ Abese Suresi 1-12.

¹³⁹ Fromm, *Hayatı Sevmek*, tr. Ali Köse, Arıtan Yayınları, İstanbul 2004, s. 204.

¹⁴⁰ Batar, *agm.*, s. 65.

¹⁴¹ Necati Yeniçel, Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınları, 17 Cilt, İstanbul 1987, C. 1, s. 429.

bir rahibe giderek bunun imkânının olup olmadığı sorar. Rahip tövbe imkânı olmadığını söyleyince katil kişi rahibi de öldürür. Daha sonra başka bir âlim zata giderek aynı soruyu sorar ve bu defa olumlu bir cevap alınca tövbe ederek günahlarından kurtulur.¹⁴² Bu rivayette, aynı soruya verilen farklı iki cevap karşısında katil kişinin de hareket tarzının nasıl farklılaştığı çok güzel bir şekilde örneklendirilmektedir. İnsanların psikolojik durumları ve içinde buldukları ruh hali dikkate alınmayınca yani empatik bir yaklaşım tarzı benimsenmeyince istenilen sonuca ulaşılması da mümkün olmamaktadır.¹⁴³

Hz. Peygamber (SAV) tavır ve davranışlarıyla her zaman diğerkâm bir duruş sergilemiştir. Kendisi hem diğer insanların psikolojik durumlarını anlamış hem de bu durumlara uygun tepkiler vermiştir. Bu bağlamda empatinin günümüzde yapılmış olan tanımına uygun olarak hareket ettiği görünmektedir. Zira birçok hadiste Hz. Peygamber'in (SAV), karşısındaki kişiyle iletişime geçtiği andan itibaren onun ruh dünyasını anlamaya çalıştığı ve sadece anlamakla kalmayıp elinden gelen bütün gayreti göstererek onun zor durumunu hafifletmek için çaba sarf ettiği görülmektedir. Müslümanların gündelik yaşamlarında her zaman örnek almaya çalıştıkları Hz. Peygamber'in hayat tarzı ve meselelere bakış açısı toplumumuz açısından büyük öneme sahiptir. Bu nedenle bu bölümde Hz. Peygamber'in İslam toplumunu inşa ederken sosyal birlikteliğe vermiş olduğu önem ve bunun sağlanması için empatiyi nasıl hayata yansıttığı örneklerle gösterilecektir.

1.1. Örnek Hadis, Namazı Uzun Kıldırma (İnsanların Fiziksel Hallerinin Göz Önünde Bulundurulması)

Hz. Peygamber (SAV) her zaman insanların ruh hallerini dikkate alarak hareket etmiştir. Bedenin fizyolojik yapısının insanın psikolojisini de etkilediğini bildiği için insanların güç yetirmekte zorlandığı işleri onlara yüklememeye gayret göstermiştir. Hz. Peygamber (SAV) cemaatin durumunu dikkate alarak yani cemaatte bulunanlarla empati kurarak namazda okunan surelerin kısa tutulmasını istemiştir. Şu hadis Hz. Peygamber'in tutumuna örnek olarak verilebilir: “Muaz, bir gece Peygamber (SAV) ile birlikte yatsıyı

¹⁴² El-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cufi, *el-Cami'u es-sahihu el-musnedu el-muhtasaru min hadisi Resulillahi sallallahu aleyhi veselleme ve sünenihi ve eyyamihi*, Daru ibn Kesir, Şam 2002, Enbiya 50; Müslim, Ebü'l-Hüseyn Muslim b. El-Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Muslim*, Daru't-tayyibe, Riyad 2006, Tövbe 46 (2766); İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen-i İbn Mace*, tahk. Şuayb Arnavud, Daru'r-risaleti'l-alemiyye, Beyrut 2009, Diyât 2 (2621).

¹⁴³ Batar, *agm.*, s. 64.

kıldıkdan sonra kavmine gelerek onlara imam oldu ve Bakara suresini okumaya başladı. Derken bir adam selâm vererek namazdan ayrıldı. Sonra yalnız başına kıldı ve çıkıp gitti. Sahabeler o kişiye tepki gösterdiler. O da durumu sabah Hz. Peygamber'e (SAV) arz edeceğini söyledi. Sabah Hz. Peygamber'e (SAV) gelerek kendilerinin gündüz çok çalıştıkları için yorulduklarını fakat Muaz'ın Bakara suresini okuduğunu anlattı. Bu duruma sinirlenen Hz. Peygamber (SAV) Muaz'a "Sen fitneci mi oldun? Duha, Leyl ve Ala surelerini okusaydın ya" dedi.¹⁴⁴

Başka bir rivayette Hz. Peygamberin Muaz'a üç defa "Fettan" dediği belirtilmektedir. Fettan kelimesi "nefret ettiren" veya "azap vermek" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Muaz'ın namazı uzatarak cemaate azap verdiği vurgulanmaktadır. Kıraati uzun tutmak cemaatin namazdan çıkmalarına ve cemaatle namaz kılmaktan uzak durmalarına neden olur. Cemaatin durumunu dikkate alarak namazı hafif kıldırmak daha uygundur. Buna kanıt olarak: "Biriniz cemaate imam olursa namazı hafif kıldırsın. Çünkü içlerinde zayıf, hasta ve ihtiyar olanları vardır; kendi kendine kılsa istediği kadar uzatsın"¹⁴⁵ hadisi örnek verilebilir. Dünyevî bir zorunluluğun namazın hafif kılınması için özür sayılabileceğini de gösteren¹⁴⁶ bu hadisler Hz. Peygamber'in (SAV) insanlara karşı birçok konuda empatik yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir.

Peygamber Efendimiz kendisi yalnız kılarken namazı dilediği kadar uzatmasına rağmen halka imam olduğunda namazı uzatmaması ve bu uygulamasını sahabesinin de devam ettirmesini istemesi cemaat içerisinde güçsüz, hasta veya başka sıkıntısı olanların bulunabileceğini zikretmesi¹⁴⁷ insanların durumlarını dikkate aldığı ve ümmetine kolaylık sağlamak istemesinin bir göstergesidir. Nitekim yaşlı ayakta durmakta

¹⁴⁴ Müslim, Salat 178 (465); Ebu Davud, Salat 123-124 (790, 791, 793); En-Nesei, Ebu Abdurrahman b. Ahmed. b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesei*, Mektebetu'l-Mearif, Riyad ts., İmamet 39, 4, İftitah 70; İbni Mace, İkametüs's Salat 10 (836), 48 (986); Buhârî, Ezan 60, 63, 66, 74.

¹⁴⁵ Müslim, Salat 183-186 (467); Ebu Davud, Salat 123-124 (794, 795); Et-Tirmizi, Ebu Musa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*, tahk. Beşşar Avvad Ma'rif, I-VI, Daru'l-garbi'l-islami, Beyrut 1996, Salat 175 (236); Nesai, İmamet 35 (814); İbni Mace, İkametü's Salat 48 (984-987-988); Buhârî, Ezan 62.

¹⁴⁶ Müslim, Salat 178 (465); Ahmed Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, 12 Cilt, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977, C. 3, ss. 250-251.

¹⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, *İmam Nevevi Riyazüs Salihin*, 8 Cilt, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, C. 1, s. 509.

zorlanacak, evinde hastası veya çocuğu olanın akli evinde kalacak ve beki de cemaate devam etme sıkıntısı yaşayacaktır.

Kişi kendi dayanma derecesini daha iyi bileceği için namazını yalnız kılarken istediği kadar uzatabilir, fakat cemaatte bulunan insanların da çeşitliliğinden dolayı imamın, namazın rükünlerine hâlel getirmemek şartıyla namazı hafif kıldırması daha uygun görülmektedir. Sahabelerden Enes b. Mâlik, Zübeyr b. Avvâm, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Hüreyre namazı hafif kıldırılmış. Hz. Sâd b. Ebî Vakkâs namazı mescitte kıldırıldığı zaman rükû ve secdeyi de hafif tutarken evinde tek başına kıldığı zaman namazı uzatmış. Hz. Zübeyr'e "Siz Peygamber in (SAV) ashâbı olduğunuz halde niçin herkesten ziyade namazı hafif kıldırıyorsunuz" diye sorulunca: "Biz vesveseci şeytandan önce davranıyoruz" cevabını vermiştir. Hz. Ömer yaralandığında mihraba Abdurrahman b. Avf geçerek Kevser ile Nasr gibi kısa sûreleri okumuştur. Hz. Peygamber (SAV) arkasında en büyük arzu ve gayeleri ilim talebi olan sahabeti bulunduğu zaman mescidinde bazen Yusuf sûresi gibi uzun sureleri okumuştur.¹⁴⁸ Diğer zamanlarda ise cemaatin hâlini düşünerek namazın rükünlerinden ve adabından hiç bir şey eksik bırakmadan namazı kısa tutmuştur.¹⁴⁹

Bu konuya örnek vereceğimiz bir başka hadiste Hz. Peygamber: "Ben (bazen) namaza uzun kılmak niyetiyle başlıyorum. Fakat bir çocuğun ağlayışını duyunca annesinin ona karşı gösterdiği fazla şefkat ve üzüntüden dolayı namazı hafif kıldırıyorum" buyurmaktadır.¹⁵⁰ Peygamberin bu ifadesi, özellikle kadınlara ve çocuklara şefkatinden dolayı namazı kısa tuttuğuna bir başka örnektir.¹⁵¹ Bu hadiste imama uyan cemaate şefkat edilmesi, mecburi bir durum olmadıkça onlara zorluk verilmemesi vurgulanmaktadır.¹⁵²

Hz. Peygamber bu hadisinde ibadetlerde dikkat ve motivasyonun önemine de vurgu yapmaktadır. Nitekim davranışı bir yöne doğru harekete geçiren ve organize eden;

¹⁴⁸ Müslim, Salat 183-186 (467); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 3, s. 255.

¹⁴⁹ İbni Mace, İkametü's Salat 48 (985); Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*, 10 Cilt, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982, C. 3, s. 281.

¹⁵⁰ Müslim, Salat 191 (470); Tirmizi, Salat 175 (237); Nesai, İmamet 35 (816); İbni Mace, İkametü's Salat, 49 (989, 990, 991); Buhârî, Ezan: 64.

¹⁵¹ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 191.

¹⁵² Hatipoğlu, *age.*, C. 3, s. 285; İbni Mace, İkametü's Salat, 49 (989, 990, 991).

iç şartları ifade eden yön verici ve aktive edici motifler, tepkilerin seçimini ve yapılma gayretini belirler. Davranış bir hedefe yöneldiğinde motive sağlanmıştır.¹⁵³ Odaklanma, konsantrasyon ve bilinçlilik sayesinde zihnin, aynı anda ortaya çıkan nesne veya düşüncelerden birini net ve açık olarak sahiplenmesi olarak ifade edilen dikkat, bazı şeylerle daha etkili bir şekilde ilgilenebilmek için diğerlerinden vazgeçmektedir.¹⁵⁴ Dikkat, zihnin bazı şeyler üzerinde özenle eğilmesi yani bir noktaya yoğunlaşmasıdır.¹⁵⁵

Bu hadiste de vurgulandığı üzere namaz kılarken çocuğu ağlayan annenin dikkat ve motivasyonu namazdan sıyrılıp çocuğuna yönelecektir. Peygamber'in (SAV) arkasında namaz kılan bayanlardan çocuğu ağlayan annenin kalbinin, çocuğuyla meşgul olacağı için kendisini namaza veremeyeceğini, üstelik başkalarını rahatsız edeceğini düşünerek namaza devam edemeyeceğini belki de bir daha cemaate iştirak etmeyeceğini düşünen Hz. Peygamber (SAV)¹⁵⁶ bu durumda olan kişinin hal diline empatik olarak yaklaşarak çözüm üretmektedir. Aynı zamanda bu durum annenin çocuğuna olan hassasiyetini anlama ve hissetme adına da büyük bir empati örneğidir.

Hz. Peygamber'in (SAV) insanların toplu ibadetlere katılmasını istemesinin bazı sebepleri vardır. Sosyal anlamda dini olaylara daha aktif katılan birisi bu katılımlar sayesinde diğerleri ile daha sıkı ilişki halinde olacağı için toplumsal desteği daha iyi hissedecektir.¹⁵⁷ Sosyal ilişkiler ağı kurma vazifesi gören ibadet merkezleri kişinin başkalarından haberdar olmalarını sağlamaktadır.¹⁵⁸ Her kesimden insanın din kardeşliği anlayışı içerisinde, sevginin, saygının, sempatinin ve kaynaşmanın yaşandığı toplu ibadetler, toplumdaki maddi ve ahlaki problemlerin çözümüne yardımcı olan sosyal ilişkileri canlı tutması¹⁵⁹ bakımından önemli olduğu için insanları bıktırıp uzaklaştırmak uygun karşılanmamıştır. Nitekim bu konuya hassasiyet gösteren Hz. Peygamber (SAV) soğan, sarımsak ve pırasa gibi kokusu insanları rahatsız eden şeylerin yenilmesinden sonra da mescitlere gelinmemesini emretmiştir.¹⁶⁰ Bu emir de yine cemaati toplu

¹⁵³ İ. Alev Arık, *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s. 17.

¹⁵⁴ Robert L. Solso vd., *Bilişsel Psikoloji*, Çev.: Ayşe Ayçiçeği, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 97.

¹⁵⁵ Hayrani Altıntaş, *İnsan ve Psikoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 21.

¹⁵⁶ Hatipoğlu, *age.*, C. 3, s. 287; İbni Mace, *İkametü's Salat*, 49 (989, 990, 991).

¹⁵⁷ Fatma Gül Cırhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010, s. 88.

¹⁵⁸ Ayten, *Empati ve Din*, s. 117.

¹⁵⁹ Hayati Hökelekli, *Din psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, ss. 245-246.

¹⁶⁰ Buhari, *Et'ime* 49 (77-78); *İ'tisam* 24 (87); Nesai, *Mesacid* 16 (700); Müslim, *Mesacid* 73 (564);

ibadetten kaçırarak olan bir davranışın yasaklanması şeklindedir. Çiğ sarımsak yiyerek mescide gelmenin mekruh olması kokusunun kötü olmasından ve insanların cemaati terk etmesine sebep olacağındandır. Bayram, cuma, cenaze ve düğün daveti gibi bütün topluluklar için bu durum geçerlidir. Kötü kokusu olan bütün sebzeler için hüküm aynı olmakla beraber hadiste sarımsakla soğanın zikredilmesi çok yenildikleri içindir.¹⁶¹

1.2. Örnek Hadis, Başkasını Kendi Sıkıntısını Söyleyerek Teselli Etmesi

Başka bir empati örneğinde Hz. Peygamber (SAV) karşısındaki kişiyi teskin edip üzüntüsünü hafifletmek için kendi hayatından örnek verme yoluna gitmiştir. Kendisine: “Ya Resulullah benim babam nerededir” diye soran kişiye Hz. Peygamber (SAV): “Cehennemdedir” cevabını vermiştir. Adam dönüp gidince Hz. Peygamber (SAV) onu tekrar çağırarak: “Benim babam da, senin baban da cehennemdedir” buyurmuşlardır.¹⁶²

Bu örnekte Hz. Peygamber (SAV) soruyu soran kişinin cevap karşısında üzüleceğini anlamış olmasına rağmen bunu kabul etmek zor da olsa onu oyalamak ya da geçiştirmek yerine gerçeği ifade etmektedir. Nitekim Rogers’ın bağdaşım ilkesine göre kişilerin oldukları gibi görünmeye, düşündükleri gibi konuşmaya, diğer bir ifade ile içi dışı özü sözü bir olmaya çalışmaları ve bu tavrın karşısındakine güven telkin etmesi kişiler arası ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesini sağlayacak en önemli etkenlerdendir.¹⁶³ Ancak Hz. Peygamber (SAV) muhatabının gerçekler karşısındaki hüsrana empatik bir şekilde yaklaşmakta ve hadiste bahsedilen kişiye: “Benim babam da senin baban da cehennemdir” şeklinde cevap vermekle, soran kişinin yüzüne yansıyan üzüntüsünü anlayarak onun kederine ortak olup teselli etmektedir.

Yine benzer bir başka hadiste Hz. Peygamber (SAV): “Ölümlere söverek dirilere eziyet vermeyin” buyurmaktadır.¹⁶⁴ Yani üstü kapalı bir şekilde, ölüp giden kimselere sövmeyiniz onların hayatta olan yakınlarını incitirsiniz demek istemiştir. Bu hadisten de

Tirmizî, Et’ime: 13 (1806); Ebu Davud, Et’ime 40 (3822, 3823, 3824, 3825, 3826, 3827, 3828).

¹⁶¹ Müslim, Mesacid 73 (564); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 3, ss. 447-448; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, ss. 458-460.

¹⁶² Müslim, İman 347 (203); Ebu Davud es-Sicistani, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen-i Ebi Davud*, I-VI, Daru’l- kutubi’l-arabi, Beyrut ts, Sünnet 17 (4718).

¹⁶³ Baymur, *age.*, s.281

¹⁶⁴ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 2, s. 231; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 15, ss. 518-520; Tirmizî, Birr 51 (1982).

anlaşılacağı üzere bu tarz empatik olmayan bir yaklaşım vefat eden yakını için üzülen birinin yanında, kaybettiği kişi için kötü sözler söylemek onun acısını anlamamaya ve zaten mevcut olan üzüntüsünün katlanarak artmasına aynı zamanda karşısındakine sevgi ve muhabbetinin bitmesine neden olmaktadır.

1.3. Örnek Hadis, Yakını Ölen Kişiyi Teselli Etmesi

Hiz. Peygamber (SAV) yakınlarını kaybeden insanların da aşırı üzüntülü hallerine kayıtsız kalamamış ve onları teselli etmek için güzel sözler söylemiştir. Uhud savaşında şehit edilip burnu ve kulakları kesilen babası için Cabir (ra) çok üzölmüş ve aşırı tepki vererek ağlamaya başlamıştır. İnsanlar onu engellemeye çalışırken Hiz. Peygamber (SAV) herhangi bir şey yapmamıştır. Halası Fatıma binti Amr da ağlamaya başlayınca Hiz. Peygamber (SAV): “Ona ağlıyor musun? Siz onu kaldırıncaya kadar melekler kanatlarıyla onu gölgelendirip duracaklar” demiştir.¹⁶⁵

Herkesin ölüm hadisesini kabul etmesi zorunlu olmakla birlikte, bunu gerçekçi bir şekilde kabul edebilmek duygusal olgunlaşmanın belirtisidir. Yas ve matem bir yakınının ölümü ile kişinin içinde bulunduğu şiddetli ruhsal acı ve bu acının belirtilerini ortaya koyma biçiminin toplum tarafından benimsenmiş halidir. Yas ve keder insanın sevdiği birinin ölüm halinin yaşanmasından hemen sonraki dönemde kişiye ciddi bir etki yaşatmaktadır. Yas ve matem halindeki kimseler ilk olarak şok ve uyuşukluk daha sonrasında ise özlem, hasret duyma ve depresyon gibi tipik bir takım evrelerden geçmektedirler. Duygusal yardım süreci ve acının hafifletilmesi aile ve arkadaş desteği kişinin yas dolayısı ile gösterdiği fiziksel ve ruhsal bozuklukları hafifletmektedir.¹⁶⁶ Peygamberin hadisinden de anlaşıldığı gibi bu durumdaki insanların o anki içten gelen acılarını hafifletmenin en iyi yolu onlara empati kurduğunu göstererek yanında olduğunu hissettirmektir. İnsanı insan yapan en güzel özelliği “hissedebilen” yanının bulunmasıdır. Hissedebiliyor olmak diğer insani özelliklerin gelişmesinin temelini oluşturmaktadır. Diğerkâmlık akıldan ziyade kalbin işidir, çünkü karşıdaki insanla zihnen özdeşim

¹⁶⁵ Buhari, Cihad 20; Nesai, Cenaiz 13 (1822); Müslim, Fedailü’s Sahabe 129 (2471), Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 10, s. 353.

¹⁶⁶ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi Yetişkinlik Yaşlılık Ölüm*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, ss. 268-269.

kurmakla yetinmeyip onun acısını kendi ruhunda hissetmek kalbî bir durumdur. Nitekim diğerkâm olmak anlamının üstünde hissetmeyi barındırmaktadır.¹⁶⁷

Nitekim Peygamberimiz kendisi de oğlu İbrahim’i kaybettiğinde ağlamıştır. Abdurrahman ibn Avf: “Ya Resulullah! Halk musibet zamanında sabır etmeyebilir; fakat sen de mi?” diye şaşkınlığını ifade edince Hz. Peygamber: “Bu hal, bir rahmet ve şefkattir” buyurmuştur. Daha sonra ise “Şüphesiz göz ağlar, kalp de mahzun olur. Biz ise, Rabb’imizin razı olacağı sözden başka söz söylemeyiz. Ya İbrahim! Bizler senin ayrılığınla pek mahzun ve kederliyiz” demiştir.¹⁶⁸

Buradaki örnek hadiste “Melekler onu kanatlarıyla gölgelendirecekler” cümlesinden de anlaşılacağı üzere iman, insanı, acı karşısında sakinleştirmektedir. Din psikolojisi alanında önemli çalışmaları olan Jung bireysel gözlemlerine dayanarak dinin insanları hem motive etmesi hem de sıkıntılı zamanlarında destek olması açısından psikoterapi sistemlerinin en gelişmiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu hadiste yaşanan olaya ve Hz. Peygamber’in (SAV) olayın şahıslarına söylediği sözlere bakıldığında da dinin, insanların acı ve üzüntülerine farklı bir bakış açısı ile yaklaşmalarına, acı ve keder verici olayları amaçsız, anlamsız ya da tahrip edici olarak görmek yerine amaçlı ve anlamlı görmelerine ve değerlendirmelerine yardımcı olduğu görülmektedir. Hatta acı verici olayların yeniden farklı bir bakış açısı ile yorumlanmasının bu tür durumların daha katlanılabilir olmasına yardım ettiği de bu hadis vesilesiyle anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Başına kötü bir durum gelen dini değerlere sahip bir birey bu durumu diğer insanlara göre daha az tehdit olarak görmekle beraber daha kolay atlatabilmektedir.¹⁷¹ Görüldüğü üzere dinin empatiye dayalı sosyal ilişkilerin bu olumlu etkisini daha iyi ortaya koymasındaki rolü büyüktür.

1.4. Örnek Hadis, Kadınlara Vaaz İçin Gün Tahsisi

Örnek olarak ele alacağımız bir başka hadis ise şu şekildedir; Bir gün kadınlar Hz. Peygamber’e (SAV) gelerek erkekler nedeniyle onu iyi dinleyemediklerini, bu nedenle

¹⁶⁷ Hatice Kübra Tongar, *Fıtrat Pedagojisi*, 12. Baskı, Hayy Kitap, İstanbul 2017, ss. 50-52.

¹⁶⁸ Buhari, Cenaiz 43.

¹⁶⁹ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 79.

¹⁷⁰ Cirhinlioğlu, *age.*, s. 88.

¹⁷¹ *Agy.*

onlara ayrı bir gün tahsis etmesini isterler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınlara kendileriyle buluşacağı bir gün tayin eder. Kadınlar o tayin edilen günde Peygamber'in yanına geldiler. O da kendilerine vaaz eder ve onlara bazı şeyler emreder. Kadınlara söylediği sözler arasında: "İçinizden hiçbir kadın yoktur ki, çocuklarından üçünü (ahirete kendinden) evvel yollasın da cehenneme karşı onun için bir siper peyda olmasın" sözü vardır. Kadınlardan biri: İki çocuk da (öyle değil mi) der. Bunun üzerine Resulullah (SAV): İki tanesi de (öyledir), buyurur.¹⁷²

O dönemin toplum yapısı gereği Hz Peygamberin çevresinde çoğunlukla erkekler bulunurdu ve bu nedenle bayanlar onu dinleme ve meselelerini anlatabilme imkânı bulamazlardı. Bunun eksikliğini duyan bayanlar Hz. Peygamber'den (SAV) kendilerine özel bir gün belirlemesini istediler.¹⁷³

Bu hadise bakıldığında ilk olarak Peygamberin (SAV) cahiliye toplumunun değersiz kıldığı asla söz hakkı vermediği ikinci sınıf vatandaş olarak muamele ettiği bayanlara ve en önemlisi annelere nasıl bir empati örneği gösterdiğine şahit olunmaktadır. Kendilerini yetiştirme konusunda erkeklerden geri kaldıklarını; Peygamberi dinlemeleri için bir gün verilmesini istediklerini açıklayan konuşmalarını dinlemekte ve bu isteklerini anlayışla karşılamakta ve onlara gün belirleyerek onları anladığını geri bildirim şeklinde yansıtmakta ve burada tanımının her aşamasını sağlayan tam bir empati örneği sergilemektedir.

O dönemki kadınların geçmiş tecrübelerine binaen geri planda olduklarına dair algılarının bilincinde olan Hz. Peygamber bu konuda gayet hassas davranarak her türlü davranış şekli ile bu algıyı değiştirmeye özen göstermektedir. Nitekim dış dünyadaki enerjinin ve uyarının bizde oluşan tepitine duyum, duyusal bilginin veya hissettiklerimizin yorumlanmasına da algı denir. Yaşadığımız bütün duyusal olaylar, bizim daha önceden sahip olduğumuz bilgilerimiz ve tecrübelerimiz çerçevesinde işlenmekte ve algımız daha anlamlı hale gelmektedir. Geçmişte öğrenilen bilgilerin daha

¹⁷² Buhari, İlim, 36; Cenaiz 6; Müslim, Birr 152 (2633).

¹⁷³ *Örnek İnsan Hz. Muhammed*, Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum 2006, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, s. 195.

önce kurulmuş hipotezler, duyuşal sinyaller ve önyargılar algıyı etkilemektedir.¹⁷⁴ Aynı şekilde o an içinde yaşanan ortam ve yetişilen kültür algıyı etkiler.¹⁷⁵

Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının kültürden kültüre değişiklik göstermesi sebebi ile her kültürde erkeğe ve kadına yüklenen anlamlar ve beklentiler farklılık göstermektedir.¹⁷⁶ Cahiliye toplumunda kadına hiç bir hak tanınmamasından ötürü kadınlar geri planda kalmışlar ama İslam’la birlikte eşit haklara sahip olduklarının bilincinde olmaları sebebi ile kendilerine özel gün tayin edilmesini isteme hakkını kendilerinde görmüşlerdir. Hz. Peygamber de bu düşüncelerine saygı duymuş ve geri planda kalmışlık hissine kapılma duygularına empatik olarak çözüm üretmiştir. Nitekim Esmâ binti Yezit “Resulullah (SAV), bir gün mescitte oturmakta olan kadınların yanından geçti ve eliyle selam işareti verdi” demiştir.¹⁷⁷ Peygamberin kadınlara karşı bu şekildeki bütün yaklaşımları onların toplum içindeki olumsuz algılarını ortadan kaldırmaya ve kendilerini değerli hissettirmeye yöneliktir.

Küçük çocuklarını kaybeden annelere yönelik gösterilen empati örneğini ele alacağımız hadisin ikinci kısmı ile ilgili ise şunları söyleyebiliriz. Anneler küçük çocuklarına karşı daha fazla muhabbet, şefkat ve sevgi beslemeleri sebebi ile, vefat eden küçük yavrularına daha çok acırlar ve bu acıya katlanmaları gerçekten insan psikolojisi açısından zordur.¹⁷⁸ Bir baba olarak Hz. Peygamber (SAV) iki çocuğunu kaybeden kişinin durumunun ne olacağı sorusunda bu durumda olanlarla empati kurmakla kalmamakta aynı zamanda onları rahatlatacak şekilde cevap vermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi inanca sahip olmak hastalık, ölüm, iflas gibi olumsuz stres verici yaşam olaylarının negatif etkilerini hafifletmeye veya ortadan kaldırmaya yardım eden bir mücadele stratejisidir. Travmatik doğal olayların etkisi güçlü dini inançlara sahip bireylerde daha az etkili olmaktadır.¹⁷⁹ Din insan yaşamına anlam vermesi ve zor anlarda sığınılacak bir liman olması bakımından, bireysel ve toplumsal sağlık açısından son

¹⁷⁴ Solso vd., *age.*, s. 86-88.

¹⁷⁵ Cüceloğlu, *age.*, s. 135.

¹⁷⁶ Zehra Y. Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 2016, s. 109.

¹⁷⁷ Tirmizi, İsti’zan 9 (2697); Ebu Davud, Edeb 136-137 (5204).

¹⁷⁸ Müslim, Birr 152; Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 10, s. 602.

¹⁷⁹ Cirhinlioğlu, *age.*, s. 91.

derece önemlidir.¹⁸⁰ Dinin bu olumlu etkisinin ortaya çıkmasında empatiye dayalı sosyal ilişkiler de büyük öneme sahiptir.

Evlat sevgisi her sevginin üstünde olduğu için evlat acısı her türlü bela ve sıkıntıdan daha fazla acı vericidir. Kişi her şeyden önce çocuklarının güvenliğini düşünür ve kendi tehlikeye girecek bile olsa onun güvenliğini sağlamaya çalışır. Bu sebeple çocuğunu kaybetmiş hatta böyle derin bir acı ile bir kaç kez karşılaşmış anne babaları anlamak, onlarla empati kurmak ve teselli etmek¹⁸¹ onların acısını biraz olsun hafifletecektir. Bu durumu bilen Hz. Peygamber oturup onlarla üzölmek (ki bu sempatiye girer) ve onların daha da üzölmesine sebep olmak yerine empatik bir yaklaşımla “acını ve üzöntünü anlayabiliyorum ama bunun mükâfatı çok büyük” demektedir.

1.5. Örnek Hadis, Annenin Evlat Sevgisine Empati

İnsanı beden ve ruh olarak bir bütün halinde gören ve herkesin ihtiyacına göre yaklaşan, sıkıntılarını dinleyerek teselli veren Hz. Muhammed (SAV) o zamanın imkânları ve şartları dâhilinde sıkıntısı olanların sorunlarına kendi bilgi birikimi çerçevesinde yaklaşarak çözümler sunmaktaydı.¹⁸² Bu duruma örnek olabilecek hadis şu şekildedir; Bir kadın Hz. Peygamber’e (SAV) hitaben: “Ey Allah’ın Resülü! Şu benim oğluma, karnım (aylarca) kap oldu. Göğüslerim su kabı oldu, bağrım onun için barınak oldu. Onun babası beni boşadı. (Şimdi de) onu benden almak istiyor” der. Resulullah (SAV) ise ona; “Sen evlenmediğin sürece ona (bakmaya başkalarından) daha müstahaksın” buyurmuştur.¹⁸³

Kişiler arası ilişkileri olumlu ya da olumsuz olarak etkileyen iki önemli etmeden biri insanın başkaları ile olan iletişimde saygı ilkesine yer vermesi ve kişiyi kendine özgü nitelikleri ile kabul edebilmesidir. Diğer i ise karşısındakini elinden geldiği kadar onun içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde empatik bir anlayışla dinlemesidir.¹⁸⁴ Burada Hz. Peygamber (SAV) kadının anlattıklarını onun bulunduğu çerçeveden anlamaya çalışarak çözüm üretmektedir. Kendi duygu ve düşüncelerimizi yansıtmadan

¹⁸⁰ Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 80.

¹⁸¹ Kandemir, *age.*, C. 5, s. 18.

¹⁸² Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2013, ss. 370-373.

¹⁸³ Ebu Davud, Talak 35 (2276).

¹⁸⁴ Baymur, *age.*, s. 280.

anlayabilmek, onların iç dünyalarını okuyabilmek anlamına gelen empati ile ötekinin acısını ruhunda hissetmek ilişki kurmanın en önemli anahtarıdır. Dinlemek karşıdaki insanın kelimelerini sadece işitmek değil onun vermek istediği mesajı, yaşadığı durumu ve duygularını geçekten anlamak anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Anne-çocuk arasındaki iletişim kul-Allah iletişiminin küçük bir örneğidir. Annelerde bulunan şefkat, Allah'ın Rahim isminin yansımasıdır. Bu rahmet yansıması özelliği anneye, tahammül edilmesi en zor anlarda bile hiç kimsenin hatta çocuğun babasının dahi göstermediği sabrı sunmaktadır.¹⁸⁶

Bu hadis anne ve çocuk psikolojisi açısından değerlendirilebilir. Çocuğun açlık, susuzluk gibi bedensel ihtiyaçları temel ihtiyaç gibi görünse de asıl ihtiyacı küçük yaşlarda oluşturacağı güven duygusudur. Kendine güven ise çocukluk yıllarında çevresine duyduğu güven ile oluşmakta ve gelişmektedir. Sezgiler yolu ile çocuklar etraflarında olan her şeyi anlarlar, fakat özellikle kendilerine acı yaşatan olayları hemen bilinçaltına gönderirler.¹⁸⁷ Hamile kaldığı andan itibaren, doğumu ile büyütme aşaması ile gönüllü ve karşılıksız bir hizmet gibi birçok meşakkatlerden geçerek çocuğa en çok hizmeti geçen kişi anne olması sebebi ile onun üzerinde en çok annenin hakkı vardır.¹⁸⁸ Annesinden ayrılan bir çocuğun bu travmayı atlatması çok zor olacağı için burada aynı zamanda çocuğu anne sevgisinden mahrum etmeme adına iki taraflı bir empati örneği bulunmaktadır.

İslam hukuku açısından da çocuğu almak için öncelik hakkının tanınmasında çocuğu alan kimsede çocuğa karşı bir şefkat hissini bulunup bulunmamasına dikkat edilmesi önemlidir. Daha şefkatli olan kimsenin yanında çocuğun daha mutlu olacağı açık olduğundan çocuk anne veya babasından hangisini kendisine daha sıcak bulur ve seçerse ona teslim edilir. Fakat daha sonraları diğerini seçecek olursa bu sefer seçtiğine verilir. Çocuk, istediği zaman anne ve babasından birinin yanına gidebilir ve tercih hakkı sınırlandırılmaz.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Sayar, *ag.e.*, s. 46.

¹⁸⁶ Tongar, *age.*, s. 57-58.

¹⁸⁷ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 29.

¹⁸⁸ Tacettin Uzun, *Kırk Hadiste Anne Baba Hakları, Gençlere Tavsiyeler, Salavatın Fazileti*, Serhat Kitabevi, Konya 2012, s. 42.

¹⁸⁹ Ebu Davud, Talak 35 (2277); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 9, ss. 31-32.

Anne ve çocuğun ayrılmasına gönlü razı olmayan Peygamberimizin bu konu hakkındaki çok fazla tavsiyeleri bulunmaktadır. Örneğin Ebu Eyüp bir orduda iken, birbirinden ayrılan çocuklarla annelerini ağlarken görmüş ve Hz. Peygamber'in şu hadisini aktarmıştır:¹⁹⁰ “Her kim cariye alım satımında ana ile çocuğun arasını açarsa, Allah da o kimseyi kıyamet gününde sevdikleriyle arasını açar.”¹⁹¹ Yine bu konuya örnek olacak başka bir hadiste esirler getirildiği zaman Hz. Peygamber (SAV), aynı ev halkını birbirinden ayırmak istemediği için hepsini toplu halde bir kişiye vermiştir.¹⁹² Nitekim Hz. Ali de (ra.) kendisine Hz. Peygamber (SAV) tarafından verilen genç iki köleden birini sattığını daha sonra ise Hz. Peygamber'in bunu öğrenmesi üzerine sattığı köleyi geri almasını emrettiğini bildirmektedir.¹⁹³

Hz. Muhammed (SAV) esir alınan aile fertlerini birbirlerinden ayırmak istemez ve hepsini toplu olarak bir kimseye verilmesini isterdi. Esirler içinde anne baba ile ya da iki kardeş bulunduğu zaman Resulullah (SAV) anne ya da babayı birisine, çocuğunu da başka şahsa veya kardeşleri de ayrı ayrı kişilere vermezdi. Yüce merhameti dolayısıyla kadınla veya erkekle çocuğunu aynı şahsa ve iki kardeşi de birlikte bir kişiye verirdi.¹⁹⁴

1.6. Örnek Hadis, Hoşgörü (Hatayı Yüze Vurmama)

Aile hayatının huzurlu ve mutlu bir şekilde devam edebilmesi için en önemli unsurlarından biri olan hoşgörü huzurlu bir toplumun da vazgeçilmez bir öğesidir. Peygamberimiz sahabelerine karşı gösterdiği müsamahayı aile halkına da göstermiş eşleri ile ilişkilerinde hoşgörü prensibini ilke edinmiş ve onların bazı hatalarını hoş karşılamıştır.¹⁹⁵

Empatinin nasıl uygulanması gerektiğine güzel bir örnek de Hz. Peygamber'in (SAV) Hz. Ayşe'nin yapmış olduğu yanlış bir davranışı olgun bir şekilde karşılayarak onun onurunu incitmemesidir. Hz. Enes'in (ra) rivayetine göre bir gün Hz. Peygamber

¹⁹⁰ Dârimî, Siyer 39; Abdullah Aydın, *Sünen-i Darimi Tercüme Ve Şerhi*, Madve Yayınları, İstanbul 1996, C. 5, s. 307.

¹⁹¹ Tirmizi, Büyü 52 (1283); Siyer 17 (1566).

¹⁹² İbn Mâce, Ticarat 46.

¹⁹³ İbn Mâce, Ticarat 46 (2249).

¹⁹⁴ İbn Mâce, Ticarat 46; Hatipoğlu, *age.*, C. 6, s. 246.

¹⁹⁵ *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 7 Cilt, Ed. Mehmet Emin Özafşar, Ankara 2013, C. 3, s. 409.

(SAV) hanımı Hz. Ayşe'nin yanında iken müminlerin annelerinden biri de içinde yemek bulunan bir tabak gönderir. Peygamber'in, evinde bulunduğu Hz. Ayşe, tabağı getiren kişinin eline vurur ve tabak yere düşüp kırılır. Hz. Peygamber (SAV) kırılan parçaları bir araya getirir ve içinde bulunan yemeği toplamaya başlar. Bunu yaparken de hazır bulunanlara "Anneniz kıskandı" der. Sonra Hz. Peygamber sağlam bir tabak getirtir ve sağlam tabağı, tabağı kırılan kadına gönderir.¹⁹⁶

Bu olayda Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe'nin kıskançlık duygusuna empati kurduğu görülmektedir. Kıskançlıkla haset karıştırılan iki kavramdır. Haset sahip olmamakla, kıskançlık ise sahip olmakla alakalıdır. Haset sevilen sahip olunan bir şeyi kaybetme korkusundan çok başkalarının güzel şeylere sahip olmasını istememe ve haset edilen kişideki arzulanan özelliklerin zarar görmesine yönelik içten gelen dürtülerdir. Kıskançlıkta aşk ve kaybetme korkusu ile üç kişilik bir ilişki varken hasette ikili bir ilişki vardır. Kıskançlığın temelinde kaybetme korkusu yatmaktadır. Değer verdiğimiz, sahip olduğumuz ve sevdiğimiz bir şeyi kaybetme tehlikesi ortaya çıktığı zaman kıskançlık tepkisi kendisini dışa vurmaktadır. Kıskançlık duygusu kontrol edilebilir bir düzeyde normallik veya kontrolsüz şekilde anormallik arasında gri bir çizgide durmaktadır.¹⁹⁷ Kıskançlık, kişide ruhi ve zihni bir takım dengesizlikler ortaya çıkarabilen mutlak egemenliğin güçlü bir şeklidir.¹⁹⁸ Nitekim Kur'an bu duygunun insanın yaratılışında bulunduğunu "İnsan zayıf yaratılmıştır"¹⁹⁹ ve "Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara (elverişli) kılınmıştır" ayetleriyle ifade etmektedir.²⁰⁰

Evrensel ve normal bir duyumsama olan kıskançlık aşırı boyutlara ulaşmadıkça hastalık ve patolojik bir durum sayılmamaktadır. Fakat çoğu kez bu duyumsamadan dolayı tezahür eden davranış akıl dışı olmaktadır. Kıskançlık genellikle diğer kişinin değerini kavramaya, evhamlı gereksinimlerimizi yüzeyle çıkarmaya ve bu tarz davranışlarımızı değiştirmemize olanak sağlamaktadır. Kıskançlık bir başkası ile etkin ve sevgi dolu ilişkilerde ortaya çıkmaktadır.²⁰¹ Freud kıskançlığın yas gibi dokunaklı ve

¹⁹⁶ Buhari, Nikâh, 108 (154); İbn Mace, Ahkâm 14.

¹⁹⁷ Sayar, *age.*, ss. 52-54.

¹⁹⁸ Altıntaş, *age.*, s. 107.

¹⁹⁹ Nisa 28.

²⁰⁰ Nisa 128.

²⁰¹ Leo Buscaglia, *Birbirimizi Sevebilmek*, Çev.: Nejat Ebcioğlu, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1982, ss. 134-135.

normal bir davranış olduğunu ve kendini tümü ile kıskanç duyumsamalardan uzak sayan kişilerin kendilerini aldattıklarını ve baskı yoluyla bilinçli yaşamlarının dışında tuttuklarına inanmaktadır. Fakat bunun sonucu olarak da istenmeyen bir anda daha tehlikeli bir şekilde ortaya çıktıklarını söylemektedir. Bu nedenle bu duygu bastırılmak yerine tanınmalı ve akılcı yoldan mücadele edilmelidir.²⁰²

Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ayşe eşine sevgisinden dolayı kıskançlık sonucu bu tarz bir davranışı gün yüzüne çıkarmıştır. Peygamberimiz de (SAV) bu yanlış tutumu affetmiştir. Hz. Peygamberin bu örneğinde olduğu gibi evlilik hayatında eşler arası uyumu sağlayan empati davranışı geliştirilebilirse olumsuz bir tutum karşısında kişinin neden o şekilde davrandığı daha iyi anlaşılabilir ve hoşgörü ve affetme davranışı sergilenecektir. Olumsuz duyguların düzeltilip iyileştirilmesinde affediciliğin etkisi büyüktür.²⁰³ Sevgiyi karşdakine göstermenin en güzel yollarından biri de bağışlamaktır.²⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'de direk hoşgörü veya müsamaha geçmemekle beraber yakın anlam ifade eden "sahf" kelimesi bulunmaktadır.²⁰⁵ Kişiyi kabahati veya günahı sebebiyle kınamayı, yanlışını yüzüne vurmaya veya ona kızmaya terk etmek anlamına gelen sahf kelimesi dilimize hoşgörü olarak çevrilmiştir. Kişi karşındakinin suçunu veya kabahatini affedebilir ancak onu kınamaya veya davranışlarını yargılamaya devam edebilir. Hz. Peygamber (SAV) İslam'ı yaymadaki başarısını davranışının özü olan hoşgörü ve müsamaha sayesinde yakalamıştır. İnsanlarla ilişkilerde asıl önemli olan onları anlamak ve hoşgörülü olmaktır.²⁰⁶ Peygamberin (SAV) uygulamalarında gördüğümüz gibi insanları yargılamak yerine kendi kimlikleri ile kabul edip sevmek, sözlerimiz ve davranışlarımızla onları etkilemek onlarla aramızda olmasını istediğimiz realiteyi kurmayı kolaylaştırmaktadır.²⁰⁷

²⁰² Sigmund Freud, *Psikanalitik Hastalık Öğretisi Hakkında Yazılar*, İlyay Yayınları, Çev.: Lütfi Yarbaş, İzmir 2012, s. 213.

²⁰³ Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (der.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, Çev. Ed. İhsan Çapçioğlu ve Ali Ayten, Phoenix Yayınevi, Ankara 2013, s. 485.

²⁰⁴ Shinn, *age.*, s. 167.

²⁰⁵ Bakara 109.

²⁰⁶ *Hadislerle İslam*, C. 3, s. 407-408.

²⁰⁷ Sanaya Roman, *Ruhsal Büyüme*, Çev.: Jale Gizer Gürsoy, Akaşa Yayınları, İstanbul 1995, s. 117.

1.7. Örnek Hadis, Vaazı Kısa Tutmak

Kendisi bir eğitimci olan Peygamberimiz (SAV), eğitim öğretim usullerinde de empatik bir yaklaşım sergileyerek öğrenci ya da dinleyici konumunda olan insanlarla empati kurarak psikolojik olarak hazır bulunma durumlarına önem vermektedir. Sahabeler arasında geçen bir olay bu durumu çok güzel bir şekilde örneklendirmektedir. Abdullah ibn Mesud'a vaaz vermesi konusunda ısrarcı olan sahabelere İbn Mesud "Dikkat edin! Sizin benden (sık sık) ders isteme durumunda olduğunuz bana haber verildi. Beni sizin yanınıza vaaz ve ders için çıkmaktan men eden şey, Resulullah'ın (SAV) vaaz ve ders hususunda bize bıkkınlık gelmesini istemediği için hâlimize bakıp ona göre bazı günlerde vaaz eder olmasıdır" demiştir.²⁰⁸

Dini, insanlara anlatan kimsenin anlattığı gerçeklerin karşısındakinin gönlünde yer tutması en büyük başarıdır. Anlatılanları öğrenmeye istekli olan kişi söylenenleri can kulağı ile dinleyeceği için muhatabın dinleme ve öğrenme arzularını dikkate almak gerekmektedir. Dinlemeye veya öğrenmeye hazır olmayan kimse ise dinliyor görünse bile gönül kapıları kapalı olduğu için ona bir şey anlatmak mümkün değildir. Bu nedenle Peygamberimiz (SAV), sahabenin kendisini dinlemekten her zaman zevk aldığı bildiği halde onları sıkmamak için sohbetlerine ara vermeye özen göstermiştir.²⁰⁹ Nitekim öğretim sürecinin etkili olabilmesi için öğrenci ve öğretici konumunda bulunan insanların aralarında empatiye dayalı özel bir bağ bulunması sürecin ilerleyişini olumlu yönde etkileyecektir.²¹⁰

Peygamberimiz (SAV) sadece cuma ve bayram hutbelerini değil bütün konuşmalarını karşı tarafa empati kurarak ölçülü tutmuştur. Konuşurken insanların anlama kabiliyetini hesaba katarak, anlaşılmayacak şeyler söylemekten kaçınmış, az sözle çok şey ifade etmiştir. Bu nedenle onu dinleyenler söylenenleri anlayıp konuşma boyunca canlı ve dinamik kalmışlardır.²¹¹ Nitekim hutbenin amacı, dinleyenleri söze doyurmak değil, hem bir şeyler öğretmek hem de bir sonraki hutbeyi dinlemeye istekli ve

²⁰⁸ Buhari, Daavat 69 (104); Buhari, İlim 12.

²⁰⁹ Kandemir, *age.*, C. 4, s. 125.

²¹⁰ Ali Rıza Aydın, "Öğretmen Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, C. 9, S. 4, ss. 75-84, s. 75.

²¹¹ Kandemir, *age.*, C. 1, s. 51.

şevkli hale getirmektedir.²¹²

1.8. Örnek Hadis, İnsanlara Meşakkat Vermekten Çekinme

Peygamberimiz, sahabelerinin kendisinin her halini örnek aldıklarını, o neyi yaparsa aynısını uygulamak istediklerini bildiği için onlara olan merhametinden dolayı istediği halde bazı nafile ibadetleri dahi terk ederek ümmetine dini zorlaştırmayı değil kolaylaştırmayı ilke edinmiştir.²¹³ Hz. Ayşe'nin (r.a.) rivayetine göre bir gün Resulullah (SAV) onun yanından morali düzgün bir şekilde ayrılmış fakat bir müddet sonra üzüntülü bir şekilde geri dönmüştür. Bunun üzerine üzüntüsünün sebebini soran Hz. Ayşe'ye Peygamberimiz (SAV) "Ben Kâbe'ye girdim. Keşke bunu yapmasaydım. İleride onlar da bunu yapmak isterler ve onlara zorluk çıkarmış olacağımdan dolayı korkarım"²¹⁴ demiştir.

Müminlerin, Hz. Peygamber'in (SAV) sünnetine olan bağlılıkları sebebiyle Kâbe'ye girmek isteyecekleri, bunu yaparken de büyük izdihamlar meydana geleceği ve çoğu kişi sıkıntı çekeceği için Resulullah (SAV) Kâbe'ye girdiğine pişman olmuş ve bir daha girmemeye karar vermiştir. Bu kararın sebebi de, Hz. Peygamber'in (SAV) insanların bu sünneti yerine getirirken başkasına eziyet edebileceklerini veya kendilerini zarara uğratabileceklerini, ayrıca kimilerinin de girme imkân ve fırsatını bulamadan memleketlerine dönüp bu sünneti yapamamanın üzüntüsünü duyacaklarını empati kurarak düşünmesidir.²¹⁵

Ruh yalnızca gerçekte olanları algılama yeteneğine değil, aynı zamanda olabilecekleri de hissetme ve tahmin etme yeteneğine sahiptir. Öngörünün işlevine önemli bir katkısı olan bu yeteneğe empati veya özdeşleşme denmektedir. Başkasını anlamak onunla kendimizi özdeşleştirmedikçe mümkün değildir.²¹⁶ Henüz yaşanmamış olsa bile engin öngörüsü ile olacakları tahmin eden Hz. Peygamber, sözleri ile ümmetinin bu zorluğu yaşamalarını önlemeye çalışmaktadır.

²¹² Kandemir, *age.*, C. 4, s. 128.

²¹³ *Age.*, C. 2, s. 188.

²¹⁴ Tirmizi, Hac 45 (873); İbn Mâce, Menasik 79 (3064).

²¹⁵ Hatipoğlu, *age.*, C. 8, s. 346; İbn Mâce, Menasik 79 (3064).

²¹⁶ Alfred Adler, *İnsan Doğasını Anlamak*, İlya Yayınları, İzmir 2012, s. 70.

1.9. Örnek Hadis, Hediyein Kabul Edilmesi Gerektiği

Kişiyi doğru bir şekilde anlamının ve anlaşıldığını ona en uygun şekilde iletmenin ve onun ihtiyaç duyduğu ilgiyi ona göstermenin kısaca empatik davranış gerçekleştirilmenin uygulamalı örnekleri bizzat Peygamberin kişiliğinde görülmektedir.²¹⁷ Sa'd b. Cessâme (r.a.)'den rivâyete göre, Resulullah (SAV), ona uğramıştı. O da Resulullah (SAV)'e vahşî bir eşek hediye etmişti. Resulullah da (SAV) onu kabul etmeyip geri çevirmişti. Onun yüzündeki hoşnutsuzluğu görünce "Onu sana iade etmezdik fakat biz ihramlıyız o yüzden kabul etmedik"²¹⁸ diyerek karşısındakinin yüz halinden onun durumunu anlamış ve hediyesinin beğenilmediğini düşünebileceğinden onu empatik bir yaklaşımla açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmiştir.

Kelimelerden daha anlamlı olan beden dili sözsüz iletişim demektir. Kelimeler gerçekleri belki saklayabilir ama beden dili asla yalana başvuramaz.²¹⁹ Normal şartlarda birçok hadisinde hediyeleşmenin sevgiyi artırdığına, insanları birbirine yaklaştırıp sevdirdiğine gönülleri yumuşattığına değinerek hediyeleşmenin önemine vurgu yapan ve bir hadisinde "Bana bir parça bile hediye edilse kabul ederim. Bir parça yemeğe davet edilsem mutlaka giderim"²²⁰ diyen Peygamberimiz (SAV) Hz. Sa'd'ın gücendiğini yüzünden anlayarak ona hediye almamasının sebebini açıklamaya çalışmakta ve ümmetine de bir sebepten dolayı hediye reddetmenin caiz olduğunu ancak hediye reddederken, verenin gönlünü almak adına özür beyanda bulunmanın gerekliliğini göstermektedir.²²¹

1.10. Örnek Hadis, Hastayı Ziyaret Etmek

Hz. Peygamber (SAV) hastaların çabuk iyileşmesi için morallerinin yüksek tutulması gerektiğini bilmekte ve buna göre hareket etmektedir. Hz. Ayşe'den rivayet edildiğine göre Sa'd b. Muaz Hendek savaşında kolundaki can damarından okla yaralanmıştı. Bunun üzerine Resulullah (SAV) onu sık sık ve daha yakından ziyaret edebilmek için mescitte ona bir yer hazırlatmıştı.²²² Bir hastayı çokça ziyaret etmek güzel

²¹⁷ Batar, *agm.*, s. 65.

²¹⁸ Müslim, Hac 50 (1193); Tirmizi, Hacc 26 (849); Nesâî, Hacc 79; İbn Mace, Menasik 92 (3090).

²¹⁹ Lowen, *age.*, s. 128.

²²⁰ Tirmizi, Ahkâm 10 (1338).

²²¹ Müslim, Hac 55 (1195); Davudoğlu, *age.*, C. 6, s. 332.

²²² Ebu Davud, Cenaiz 4 (3101); Nesai, Mesacid 18 (703); Buhârî, Salat 77.

bir davranıştır. Özellikle hasta bunu istediği zaman, bu ziyareti tekrarlamak daha da değer kazanmaktadır. Efendimiz de Hz. Sa'd'ı hem tedavisi ile daha yakından ilgilenilsin diye hem de sık sık ziyaret etmek için mescitte özel bir çadır hazırlatmıştır.²²³

Empati duymak her ne kadar karşıdakinin duygularını anlamak olmuş olsa bile, karşısındakine yardım etmek isteği ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir.²²⁴ Aronfreed empati kavramını diğer kişi ile duygusal olarak özdeşleşebilme ve zor anlarında ona yardım etme isteği olarak tanımlayarak empatiyi yardım etme davranışına benzetmektedir. Bu tanıma göre Hz. Peygamberin sergilediği bu davranış doğrudan empati kavramına örnek olmaktadır.²²⁵

Batson'un empati-diğerkamlık teorisine göre ise kişi yardıma muhtaç biriyle karşılaştığı zaman iki çeşit duygusal tepki oluşturur. Bunlardan ilki kişinin kendisinin daha önce yaşadığı kötü tecrübe veya muhtaçlık durumunu hatırlayarak üzüntü duymasıdır. İkincisi ise muhtaç insana karşı şefkat ve merhamet duygularının kabarması ile kendisini onun yerine koyarak onu anlamaya çalışması yani empati kurmasıdır. İlk durumda kişi yardım etse bile kendi iç sıkıntısını gidermek için harekete geçtiği için buradaki motive edici güç bencilliktir. Oysa ikinci durumda kişi empati kurarak şefkat ve merhamet duyguları ile sadece karşıdaki kişiyi düşünerek yardımda bulunduğu için buradaki motive edici güç diğerkamlıktır. Yani empati insanın başkalarına yardım etmesini diğerkam bir motivasyon ile sağlamaktadır. Batson ve Oleson bir araştırma sonucunda empati ile insanlara yardım etme yönelimi arasında olumlu bir ilişki olduğu ve empatinin yardım etme davranışını doğrudan harekete geçirdiği bulgusuna ulaşmıştır. Kısacası empatik eğilim arttıkça yardım etme davranışının da arttığı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca diğerlerine yardım ederken diğerkam bir motivasyon sunan empatik eğilim yardım eden kişinin şartlarını zorlamasını ve kolay kolay yardım davranışından vazgeçmemesini sağlamaktadır.²²⁶

²²³ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 11, s. 463; Buhârî, Salat: 77, Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, 16 Cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, C. 2, s. 556.

²²⁴ Ayten, *Empati ve Din*, s. 82.

²²⁵ *Age.*, s. 82.

²²⁶ *Age.*, s. 91-93.

1.11. Örnek Hadis, Borcun Ödenmesi

Hız. Peygamber kendisine kabalık yapan insanlara bile empatik yaklaşmış ve herkesin davranışının temelinde yatan kodları çözmeye gayret göstermiştir. Hız. Peygamber'den (SAV) kaba bir şekilde borcunu ödemesini isteyen bir adama sahabeler fiili ve sözlü olarak müdahalede bulunmak istemişlerdir. Fakat Hız. Muhammed (SAV) sahabelere adamı rahat bırakmalarını çünkü hak sahibinin söz söyleme hakkı olduğunu söylemiştir. Daha sonra ise bir deve satın alıp onun bu adama verilmesini emretmiştir. Sahabeler bir müddet araştırma yaptıktan sonra adamın devesiyle eşdeğer bir deve bulamadıklarını fakat daha kıymetli bir deve bulabildiklerini Hız. Peygamber'e ilemişlerdir. Buna binaen Hız. Peygamber: "O daha kıymetli olan deveyi satın alın da, onu bu zata verin. Şüphesiz sizin hayırlınız, ödemeyi en güzel yapanınızdır" buyurmuştur.²²⁷

Hız. Peygamber (SAV) burada saygısız bir tutum sergileyen bedeviyi sabırla dinlemekte, gözlemlemekte ve ani tepki vermemektedir. Nitekim mesajların zihin yolu ile gönderilip alınması şeklinde oluşan telepatik yol, duruş, davranış, hareket, jest ve mimikler, beden dili veya sözlü iletişim şeklinde birçok iletişim yolu mevcuttur. Konuşurken sözlerin kalpten gelmesi, kelimelerin dikkatle seçilmesi, sözlerin karşıdakinin kalbine hitap etmesi karşıdakiyle arada gerçek bir bağlantının kurulmasını sağlamaktadır. Konuşmaya başlamadan önce dinleyenin kim olduğunu hissetmek ve onun seviyesinde konuşmak daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır.²²⁸ Nasıl beş yaşındaki çocuğa hitapla elli yaşındaki birine hitap şekli aynı olamazsa; bedevi bir yaşam tarzında büyüyen kişiyle şehir hayatında büyümüş insana hitap şekli de aynı olmamalıdır.

İnsanda olumlu ya da olumsuz duygular bulunması normaldir. Bu duygular manevi uygulamaların etkisi ile düzenlenebilir. Mantıksal temelli dini gelenekler çerçevesinde duygusal düzenleme teknikleri ile öfke, suçluluk ve depresyon gibi problemler duygular değiştirilebilir.²²⁹ Dini ve manevi teknikler ruh halini değiştirmede

²²⁷ Buhari, İstikraz 5, 7, 14; Vekâlet 5, 6; Hibe 23; Müslim, Musakat 118, 119, 120, 121, 122 (1600-1601); Tirmizi, Büyü 75 (1316,1317); Nesai, Büyü 64 (4538, 4539, 4540); Ebu Davud, Büyü 11 (3346).

²²⁸ Roman, *age.*, s. 216.

²²⁹ Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, *age.*, s. 483.

en etkili strateji olarak işlevini sürdürmektedir.²³⁰ Nitekim Hz. Peygamber'i bu öfkeli ruh haline sahip adama sakin ve manevi bir teknikle yaklaşılarak olumsuz iletişim davranışını olumluya çevirmeye çalışmaktadır.

Empatik eğilim ile sinirlilik, öfke ve agresiflik gibi antisosyal davranışlar arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Empatik yönleri güçlü olan kişilerin daha az öfkelenildiği, daha sakin bir tutuma sahip olduğu bazı araştırmalarda tespit edilmiştir.²³¹ İnsan ilişkilerinde Peygamberimizin, öfke ve kızgınlığa kapılmadan affedici bir tavır sergilemesi²³² insan fitratının güzel davranışa meyilli olmasından dolayı, insanları daha çabuk kazanmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in birisinden borç olarak genç bir deve aldığı ve daha iyisiyle ödediği ifade edilen bu hadisten²³³ borç verene bir nevi ikramda bulunmanın kişinin gönlünü hoşnut edeceği de anlaşılmaktadır.

1.12. Örnek Hadis, Bedeviye Anlayış, Namazda Konuşma

Empatik bakış açısı insanların daha affedici bir mizaç kazanmalarını sağlamaktadır. En doğru insan davranışını konu edinen birçok dini söylem, affedici olmayı ve affedilmek istenilmesini ifade ettiğine²³⁴ göre bu özellik her bireyde değişmez ve eskimez olarak mevcuttur. Aynı zamanda dini anlamda insanlar benzer fitri özelliklere sahip olsalar da, çevre, kültür ve toplumsal etkilere dayalı olarak dini gelişim aşamaları ve dindarlık boyutları farklılık gösterebilmektedir.²³⁵ İyi ilişkiler geliştirmenin en temel dayanağı da insanları olduğu gibi kabul etme felsefesidir. Bu felsefeyi uygulayabilmek ise kendimiz ve başka insanlar arasındaki farklılıklara hoşgörü göstermeyi kolay hale getirmektedir.²³⁶

Peygamberimizin (SAV) affediciliğine birçok örnek verebiliriz. Peygamberimiz (SAV) yürürken arkasından bir bedevinin bir şey istemek üzere Peygamberin (SAV) elbisesini şiddetle çekmesinden dolayı boynunda bir iz oluşmuştu. Peygamberimiz (SAV)

²³⁰ Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, *age.*, s. 484.

²³¹ Ayten, *Empati ve Din*, s. 93.

²³² Kandemir, *age.*, C. 2, s. 68.

²³³ Ebu Davud, Büyu 11 (3346); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 12, s. 360.

²³⁴ Ali Ayten, *Din Psikolojisi Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 31.

²³⁵ Mustafa Doğan Karacoşkun (Ed.), *Din Psikolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 111.

²³⁶ Windy Dryden, *Pozitif Yaşama On Adım*, Çev. Elif İkizler, Rota Yayınları, İstanbul 1997, ss. 91-92.

bu tutuma kızmak yerine gülümseyerek kendisine bir şeyler verilmesini emretti. Peygamberimiz (SAV) bedevi bir hayat geçiren birçok adabı öğrenme imkânı olmamış bu kimselerin bilmedikleri için yaptığı hataları hoş görüp anlayışla karşılamıştır. Bir kişinin davranışlarının normal dışı kabul edilmesi için, o kişinin içinde yetiştiği kültürün ve o kültür içindeki hoş görülebilen veya görülemeyen davranış sınırlarının saptanması gerekmektedir.²³⁷

İnsan hatalarının kabullenilmesini kolaylaştıran, eleştirileri anlayışla karşılamaya olanak sağlayan alçakgönüllülük kişiye saygınlık kazandırdığı gibi, başkalarını size çeken ve birçok kapıyı açan bir niteliktir.²³⁸ İnsanlara eleştiride bulunma ihtiyacı hissedildiği zaman bu durum onları incitecek mi veya öğüt vermekle hatalarını düzeltecek mi, öğüdü işitmeye gerçekten hazır mı veya bu tarz bir yaklaşım aradaki sevgi ve enerji alışveriş yolunu kapatacak mı bunları hesaba katmak gerekmektedir. Her düşüncenin sözle ifade edilme zorunluluğu yoktur. Bazı kimseler bazı hallerde söylenenleri duymaya hazır değillerdir. Sakin, barışçıl bir tarz ve yaklaşım her zaman kazanmaya yakındır.²³⁹

Peygamberin bu yönüne bir örnek daha verilebilir. İslamiyet'e biraz geç giren Muaviye İbni Hakem namaz da konuşmamak gerektiğini henüz öğrenmediği için namaz esnasında yanında aksıran ve “elhamdülillah” diyen sahabeye “yerhamükallah” diye dua edince sahabe ona ters davranmıştır. Fakat Hz. Peygamber'in (SAV) Muaviye'yi çağırıp namazı sükûnetle anlatması ve başkalarının yanında yaptığı yanlış yüzünden onu incitecek bir şey söylememesi Muaviye'nin zaten hatası yüzünden mahcup olan tavrına karşı empatik bir yaklaşımdır.²⁴⁰ Nitekim empati kurabilen insan muhatabın duygu ve düşüncelerine değer verdiği için incitmekten çekinir ve bu nedenle zarar verici tepkilerden uzaktır.²⁴¹ Muaviye'nin “Ondan önce de sonra da kendinden daha iyi bir öğretici görmedim” ifadesine²⁴² bakacak olursak durumdan ne kadar etkilendiği ve

²³⁷ Haley, *age.*, s. 24.

²³⁸ Shinn, *age.*, s. 55.

²³⁹ Roman, *age.*, s. 219-220.

²⁴⁰ Kandemir, *age.*, C. 4, s. 131.

²⁴¹ Kemal Sayar, Feyza Bağlan, *age.*, s. 94.

²⁴² Buhari, Mesacid, 33; Ebu Davud, Salat 167.

memnun olduğu ortadadır. Birçok araştırma ince ve nazik davranış göstermenin iyi insan olma ile doğrudan ilişkilendirildiğini göstermiştir.²⁴³

1.13. Örnek Hadis, Utangaç Kişilere Saygı

İnsanlar, değerleri, kişilik özellikleri, düşünceleri, duyguları, fiziksel ve ruhsal yapıları bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedirler. İnsanların yaratılışlarındaki kişisel özellikler, yetiştirme tarzları, içinde yetiştikleri ailenin ya da kültürel çevrenin gelenek, görenek etkisi, aldığı eğitim, duygusal ve sosyal ilişkileri bireysel farklılıkları oluşturmaktadır.²⁴⁴ Aşağıdaki hadiste, Hz. Peygamber'in sahabeleri arasındaki kişisel farklılıkları nasıl gözlemlediği ve farklılıklara göre onlarla empati kurarak davranışlarını nasıl yönlendirdiği görülmektedir.

Hz. Ayşe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (SAV) çarşafa bürünmüş vaziyette döşeğin üzerinde uzanırken Hz. Ebu Bekir onun yanına girmek için izin istemiş ve Hz. Peygamber ona izin vermiştir. Daha sonra Hz. Ömer de izin alarak Peygamberimizin yanına girmiştir. Daha sonra Hz. Osman izin istediğinde ise Hz. Muhammed (SAV) oturmuş ve Hz. Ayşe'ye de "Elbiseni üzerine topla" demiştir. Hz. Osman da çıktıktan sonra Hz. Ayşe "Yâ Resulullah! Acaba neden Osman'dan endişe ettiğin gibi Ebu Bekir'le Ömer'den endişe ettiğini görmedim" demiştir. Resulullah (SAV) "Şüphesiz Osman utangaç biridir. Ona bu halde girmek için izin versem hacetini bana ulaştıramayacağından korktum" buyurmuşlardır.²⁴⁵

Kendini başkasının yerine koyma veya onunla özdeşleşme yani empati ile karşımızdaki canlının vücudunun ifadesi ile özdeşleşebildiğimizde, yansıttığı ifadenin ne anlama geldiği daha iyi kavranabilmektedir. Kişinin duyguları bireysel ve öznel olduğu için içinden geçenleri sadece kendi bilir, fakat tüm insan bedenleri temel işlevleri bakımından benzeştikleri için aynı dalga boyutu tutarsa beraber titreşime geçerler ve farklı vücuttaki hisler birbirlerine benzerler.²⁴⁶ Empatik bir yaklaşımla Hz. Osman'ın

²⁴³ Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, *age*, s. 487.

²⁴⁴ Hayati Hökelekli, *İslam Psikoloji Yazıları*, Dem Yayınları, İstanbul 2012, ss. 204-205.

²⁴⁵ Müslim, *Sahabenin Faziletleri* 27 (2402).

²⁴⁶ Lowen, *age.*, s. 131.

hislerini anlayarak onu utandırmamak ve isteğini rahatça ifade etmesini sağlamak için Hz. Peygamber (SAV) oturuş pozisyonunu değiştirmiştir.

Hz. Peygamber (SAV) kendisine ihtiyaçlarını veya durumunu izah edemeyenleri ve kendisinden çekinenleri her zaman rahatlatmaya çalışmıştır.²⁴⁷ Bir gün bir adam Hz. Peygamber'in (SAV) yanına gelip onunla konuşmuştur. Konuşma esnasında (korkusundan) titremeye başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (SAV) adama "Korkma, sakın ol, ben bir kral değilim. Şüphesiz ben, tuzlanıp güneşte kurutulan et yiyen bir kadının oğluyum" ifadeleri ile kendisinin de herkes gibi bir insan olduğu mesajını vererek onu rahatlatmaya çalışmıştır.²⁴⁸

2. HZ. PEYGAMBERİN (SAV) EMPATİYE TEŞVİK ETTİĞİ HADİSLER

Empati kavramı psikolojik olarak modern çağın üretmiş olduğu bir kavram olmakla birlikte ahlaki ve sosyal bir değer olarak İslami anlayışın temelini oluşturmaktadır. Empatik yaklaşımın İslami değerlerin pratiğe aktarılmasında çok etkili olduğu yukarıdaki örneklerde detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.²⁴⁹ Bu bölümde ise Hz. Peygamber'in (SAV) sahabeleri empatiye teşvik ettiği olaylara örnekler verilecektir.

2.1. Örnek Hadis, Başkalarının İyiliğini İsteme

Hz. Peygamber'in (SAV) empatiye teşvik ettiği en meşhur hadisi "Sizden biriniz kendisi için sevdiğini mümin kardeşi için de sevmedikçe gerçek mümin olamaz"²⁵⁰ sözleridir. İnsanın kendi nefsi için arzuladığını başkası için de istemesi açıklaması Hz. Peygamber'in (SAV) empati adına ortaya koyduğu temel ilkedir. Ali İmran 92. ayette "Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu bilir"²⁵¹ ve Bakara 267. ayette "Kazandıklarınızın iyilerinden harcayın. Kendiniz göz yummadan alamayacağınız şeyleri vermeye kalkışmayın"²⁵² uyarılarına da bakıldığında

²⁴⁷ Cemal Ağırman, "İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak Empati ve Hadislerde Empati Örnekleri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, ss. 23-53, s. 43.

²⁴⁸ İbn-i Mace, *Etime* 30.

²⁴⁹ Ağırman, *agm.*, s. 29.

²⁵⁰ Tirmizi, *Kıyamet* 59 (2515); Müslim, *İman* 71 (45); Nesâî, *İman* 19.

²⁵¹ *Al-i İmran* 92.

²⁵² *Bakara* 267.

değersiz olanı infak etmenin insanı samimi ve sağlıklı imandan uzaklaştırdığı vurgulanmaktadır.²⁵³

Bu hadis sadece infak noktasında değil, başkalarının dert ortağı olması bakımından da Hz. Muhammed'in (SAV) üstün yönlerini ortaya koymaktadır. Kişi empati yolu ile kendisi için kötü bulduğu şeyleri din kardeşi için de istememelidir. Kur'an ancak iyilik yönünde bir empatiyi öngördüğü için buradaki empati tek yönlüdür. Bu ayetlere bakıldığı zaman Müslümanları kişilik olarak eğitmenin ve olgunlaştırmanın amaçlandığı görülmektedir. Nitekim kendinize verilse alamayacağınız, beğenmeyeceğiniz şeyler benzetmesinden “düşünün ve karşıdakinin yerine kendinizi koyun” mesajı verilmektedir. Allah burada maddi bir ibadetin kişide nasıl bir psikolojik etkiye yol açtığını bizlere göstermektedir. Beğenilmeyen kötü şeylerin verilmesinin, verilen kişinin gönlünde bir kırıklık ve üzüntü oluşturacağını göstermektedir. Empatinin paylaşma ve yardımlaşma gibi hususlarla ilişkisinden dolayı empati olgusu Kuran'da yardımlaşma kavramı olarak geçen “infak” kelimesi ile ilişkilendirilmektedir. İnfak sadece bir müddet insanların ihtiyaçlarını maddi olarak karşılamak değil aynı zamanda kendimizi onun yerine koyarak muhtaç olan kişinin ruh halini anlamak ve bunu ona göstermektir. Ayetten de anlaşılacağı üzere yardımda bulunan kimsenin, karşısındakinin duygu ve düşünce dünyasını hesaba katması ve karşısındakinin benliğini kendi benliği gibi görme hususuna dikkat etmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁵⁴ Burada mümin kişinin diğer mümin kardeşi için sanki kendisine ister gibi temennide bulunması vurgulanmaktadır. Burada dilek sanki imanın en büyük rüknü imiş gibi gösterilerek mübalağa yapılmış ve empatinin önemine açıkça değinilmiştir.²⁵⁵

İmandaki teslimiyet, insanın kendine ait insani eğilimleri aşarak sevgi ve fedakârlığa dayalı yeni baştan var olmayı gerektiren bir değişimdir. Sevginin tükenmeyen duygusal kaynakları ile kişi başkalarının iyiliği için kendi bencil isteklerinden vazgeçerek Allah'a tam bir teslimiyet ve bağlılık göstermeyi başarabilecektir.²⁵⁶ Erich Fromm toplumsal bir varlık olan insanın davranışlarını yönlendiren en kuvvetli motifin içgüdüsel

²⁵³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Empati ve Sempatı Olgusuna vurgu yapan bazı ayetler”, *Bilimname*, 2006, S. 1, ss. 44-49.

²⁵⁴ Kasapoğlu, *agm.*, s. 44-49.

²⁵⁵ Müslim, İman 71 (45); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 1, s. 268.

²⁵⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 167.

ihtiyaçlar olmadığını aksine sevgi ihtiyacının olduğunu ifade etmektedir. Sevgi sanatında aktif olmak, almaktan çok vermek, karşıdakini sevgi noktasında harekete geçirmek kişiye mutluluk sağlayacaktır.²⁵⁷

Sevgi pasif bir duygu olmamakla birlikte almakla değil ilk önce vermekle başlayan bir etkinliktir. Bir şey almak karşılığında vermek ancak pazarlamacı karakterdir. Vermek bireylerden yoksun olmak veya fedakârlık etmek olduğu için çok zordur ve bunu başaranlar için bir şeylerden yoksun kalma acısı, alma sevincinden daha üstündür.²⁵⁸ Ruhun özelliklerinden biri olan sevgi sözcüğü ruhsal bir güçtür ki bu güç yaratılanları fiziksel özellikleri ile değil, ruhsal boyutlarından tutarak birbirlerine yakınlaştırmaktadır.²⁵⁹

Gerçekten kalbi imanla dolu bir Müslümanın sevgi toplumu oluşturmanın temel şartı olan kendi öz nefsi için istediği herhangi bir şeyi, Müslüman kardeşleri için de isteyebilmesini, sadece kendini düşünmekten (bencillikten) uzak, din kardeşleri öncelikli olarak bütün insanlara karşı fedakâr, yardımsever, diğerkâm, şefkat ve merhamet dolu duygularla dolu olması gerektiğini ortaya koyan bu hadis tam anlamıyla empatiye bir davettir.²⁶⁰

2.2. Örnek Hadis, Selamı Yayımak

Selam vermek ve verilen selamı almak muhataba değer vermek, onu önemsemişimizi göstermek açısından sadece sosyal yönü değil psikolojik yönü de olan bir davranıştır. Kuran-ı Kerim diğer insanlara karşı duyarlı davranmak ve empatik olma konusuna o kadar değer vermektedir ki savaş ortamında dahi bu hassasiyetten taviz verilmemesini ve selamın alınmasını emretmektedir. Nisa 94. ayette geçtiği üzere savaş esnasında müşriklerden ayrılarak Müslüman olduğunu söyleyen kişiye güvenmeyenler ve belki de savaş psikolojisi ile kendilerine sığınan kişiye empatik davranmayanlar kınanmakta ve daha önce sizler de onlar gibiydiniz diyerek empatiye davet

²⁵⁷ Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 103; Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Çev.: S. Budak, Öteki Yayınları, İstanbul 1998, s. 12, 26, 100;

²⁵⁸ Fromm, *Sevme Sanatı*, s. 33.

²⁵⁹ Muhammed Bozdağ, *Ruhsal Zeka*, 25. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul 2003, s. 119.

²⁶⁰ Kandemir, *age*, C. 2, ss. 204-205.

edilmektedirler.²⁶¹

Hız. Peygamber (SAV) başka bir hadisinde: “Varlığım elinde olan zata yemin olsun ki siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (gerçek manada) iman etmiş olmazsınız. Ben size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Selâmı aranızda yayınız”²⁶² buyurmaktadır.

“Seleme” fiilinin mastarı olan Selam kelimesi bütün ayıp ve fenalıklardan da uzak olmak anlamındadır.²⁶³ Cenneti kazanmak mutlak imana bağlıdır. İman-ı kâmil sahibi olmak ise müminlerin birbirlerini sevmesine bağlıdır. İnsan iman-ı kâmil ile iman etmedikçe cennete giremez, birbirini sevmedikçe de iman-ı kâmil sahibi olamaz. Selâmı yayma fiili tanıdık olsun veya olmasın karşılaşılan her Müslümana selam vermekle mümkün olacaktır. Müminler arasında sevgi ve kaynaşmanın en başta gelen sebeplerinden biri olan selam vermek sayesinde Müslümanlar birbirleriyle daha da yaklaşacak ve kendilerini başka milletlerden ayıran özelliklerini ortaya koymuş olacaklardır. Aynı zamanda selam sayesinde insan nefisini kibirden koruyacak, küslük ve araya soğukluk girme gibi kötü huylar ortadan kalkmış olacaktır.²⁶⁴

2.3. Örnek Hadis, Sevdiğini Söylemek

İnsan sosyal bir varlık olarak başkaları tarafından sevilme ve değer verilme istemektedir. İnsanın başkaları tarafından değer görmesini ifade eden bu duyguya sosyal duygu denmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla sevildiğini hissettiğinde mutlu olan insanın aynı şekilde karşısındaki kişiyle empati kurarak onu sevdiğini ifade etmesi sosyal ilişkiler açısından son derece önemlidir.

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri yalnızlıktan kurtulmak ve diğer insanlarla ilişki içerisine girerek onlarla dayanışma halinde yaşamaktır. Bunu sağlamak ise sevgi ile mümkündür.²⁶⁶ Sevgi gönderildiği kişiden çok daha güçlü ve yoğun bir şekilde gönderene

²⁶¹ Batar, *agm.*, s. 61.

²⁶² Ebu Davud, Edeb 130-131 (5193).

²⁶³ Ebu Davud, Edeb 130-131 (5193);

²⁶⁴ Dâvudoğlu, *Sahih Müslim*, C. 1, ss. 297-298.

²⁶⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, ss. 101-102.

²⁶⁶ Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 104.

dönmesi bakımından ilginç bir yöne sahiptir. Sevginin mutluluğuna, alanlardan çok verenler ulaşırlar.²⁶⁷ Diğer insanlara onları ve yaptıkları hakkında neleri sevdiğimizi söylemek iyi ilişkiler geliştirmeye katkı sağlamaktadır.²⁶⁸ Başkalarını sevmeyi ve onlarda güzellik bulmayı öğrendikçe, sevecen ve olumlu düşüncelerin sinyallerini diğer kişiye yansıttıkça onların enerjilerini ve olumlu yansımalarını geçirgen hale getirmek mümkün olacaktır.²⁶⁹ Kişinin karşısındaki insana sevgi ve saygı göstermesi, aslında kendisine duyacağı sevgi ve saygının artmasına katkı sağlayacaktır.²⁷⁰

İnsanların birbirlerini sevmeleri ve bunu karşıya iletmelerini öğütleyen şu örnek de gayet açık bir şekilde karşılıklı sevginin empatik değerini gözler önüne sermektedir. Bir adam Hz. Peygamber'in (SAV) yanında iken oradan geçen başka birisi için "Ey Allah'ın Resulü, ben bu adamı seviyorum" der. Peygamber (SAV) de ona "Peki sen bu sevgini kendisine bildirdin mi" diye karşılık verir. Adam da "Hayır" der. Hz. Peygamber ona "Git sevdiğini bildir" der. Bunun üzerine adam o kimseye gidip "Ben seni Allah için seviyorum" der. Diğer adam da buna karşılık olarak "Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin" cevabını verir.²⁷¹ Bir başka metinde Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse din kardeşini sevdiği zaman kendisini sevdiğini ona bildirsin".²⁷²

Bir kimsenin sevdiği kişiye sevgisini bildirmesi karşısındakinin kalbinde de kendisine karşı bir sevginin doğmasına, hem de sevgisini bildiren kimsenin kalbindeki sevginin artmasına vesile olacağı için hadiste bu fiil tavsiye edilmiştir. Bu hadiste, Müslümanların birbirlerini Allah için sevmeye teşvik vardır. Kişi herhangi bir menfaat olmadan, karşılıksız olarak sadece Allah rızası için sevildiğini bilirse, sevenin söylediklerini can kulağıyla dinler ve nasihatleri ile kendini düzeltebilir. Kısacası İslam toplumunda iyiliğe davet ve kötülükten sakındırma emrinin amacına ulaşması bu karşılıklı sevgi ve saygının gönüllere yerleşmesine *age* bağlıdır.²⁷³

²⁶⁷ Shinn, *age.*, s. 123.

²⁶⁸ Dryden, *age.*, s. 95.

²⁶⁹ Roman, *age.*, s. 254.

²⁷⁰ Sayar, *age.*, s. 43.

²⁷¹ Ebu Davud, Edeb 112-113 (5125).

²⁷² Ebu Davud, Edeb 112-113 (5124).

²⁷³ Ebu Davud, Edeb 112-113 (5125); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 403.

2.4. Örnek Hadis, Çocuğa Karşı Merhametli Olmak

Hz. Peygamber, insan hayatında çocukluk döneminin önemini çok iyi kavramakta ve erken yaşlarda çocuklara gösterilecek merhametin onların gelecek yıllardaki hayatları için son derece önemli olduğunu bilmektedir. Bu nedenle çocuklara her zaman merhametle yanaşmış onların ruh dünyalarına dokunmayı başarmıştır. Örneğin kendisini torunu Hüseyin'i öperken gören bir kişinin "Benim on tane çocuğum var, ben onlardan hiç birini öpmedim" demesi üzerine Hz. Peygamber (SAV) "Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz" buyurmuştur.²⁷⁴ Öpmek ve okşamak yumuşak kalpliliğin ve merhametin belirtilerindedir. Oysa cahiliye Arapları bu tür sevgi ve şefkat duygularından uzaktırlar.²⁷⁵ Hz. Peygamber'in bu tutumunda kendisi Allah'tan af ve merhamet bekleyen insanı empati yolu ile kullara veya tüm canlılara merhamete davet vardır.

Bir bitkinin veya canlının suya, havaya ve güneşe nasıl gereksinimi varsa çocuğun da karşılanması gereken temel gereksinimleri vardır. Bu gereksinimlerin başında ona sıcak bir dokunuş, güven ve kendini değerli hissetmesini sağlama, oyun yolu ile ona çeşitli duyguları tattırma gelmektedir. Çocuğun bu temel gereksinimleri erken yaşlardan itibaren karşılanmazsa çocuğun kişilik gelişiminde problemler görülür. Psikolojide çocuğun gereksinimlerinin karşılanmaması "abandonment" yani çocuğun terk edilmesi olarak tanımlanır. Terk edilmiş çocuk beden olarak büyür fakat psikolojik olgunluk bakımından çocuk olduğu için psikologlar bu tür insanları tanımlarken "Yetişkin Çocuk" kavramını kullanmaktadırlar.²⁷⁶ Sevgiden, şefkatten ve merhametten yoksun büyüyen bir çocuk toplumla uyum sağlama konusunda da sorun yaşayacaktır.²⁷⁷ Zira kendi görmediği merhameti ihtiyaç duyulduğunda toplumun herhangi bir kesimine göstermekte zorluk çekecektir. Zamanının şartlarına ve yetiştiği topluma göre insan psikolojisini en güzel şekilde anlayan Hz. Peygamber (SAV) empatik bir duruş sergileyerek çocuğun ihtiyacı olan sevgi duygusunun ona zamanında verilmesinin ne derece önemli olduğunu dile

²⁷⁴ Buhari, Edeb 18; Müslim, Faziletler, 65; Ebu Davud, Edeb 145.

²⁷⁵ Kandemir, *age.*, C. 4, s. 492.

²⁷⁶ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, 53. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, ss. 115-117.

²⁷⁷ Sabiha Paktuna Keskin, *Çocuklarla Doğru İletişim*, Boyut Yayıncılık, Temmuz 2011, s. 18.

getirmekte ve ailelere çocuğun beklediği sevgiyi ondan esirgememeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

2.5. Örnek Hadis, Zarar Vermekten Sakınma

Kötülük yapmak isteyen kişilere Hz. Peygamber empati yapmayı tavsiye etmekte ve o kötülük kendilerine yapılırsa nasıl karşılayacaklarını insanlara düşündürmektedir. Örneğin bir gün Hz. Peygamber'e (SAV) bir genç gelerek zina etmek istediğini söylemiştir. Hz. Peygamber gence kendi annesi ve kız kardeşiyle başka bir erkeğin zina yapmasını nasıl karşılayacağını sorarak gencin empati yapmasını sağlamıştır.²⁷⁸ Bu hadiste empatiye davet yolu ile insanların kendilerine yapılmasını istemedikleri şeyleri başkalarına da yapmamaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber (SAV) burada aynı durum kendi başına geldiğinde ne kadar acı duyacağını hissettirerek “empatik öfke” durumunu oluşturmaya çalışmıştır. Kendisi aynı durumla karşılaştığında duyacağı acıyı hissettirip zina yapmak suretiyle karşısındakine vereceği acıyı kendisi yaşamış gibi algılamasını sağlamıştır. Hz. Muhammed (SAV) kişiyi empatiye teşvik ederek gencin algılama biçimini değiştirmiş ve uygulamış olduğu empati yöntemi genci zina isteğinden vazgeçirerek kontrolsüz cinsel dürtülerine engel olabilmesine yardımcı olmuştur.²⁷⁹

Hz. Peygamber (SAV) eğitici bütün uygulamalarında ve verdiği öğütlerde insan psikolojisini dikkate almaktadır.²⁸⁰ Hz. Peygamber (SAV) açıklama yapmadan doğrudan zinanın günah olduğunu gence söyleyebilirdi. Ancak bunu yapmak yerine sorular sorarak muhakeme yaptırmış ve onun duygularına hitap ederek yapmak istediği şeyin yanlışlığını empati kurmayı öğreterek onun anlamasını sağlamıştır. Sosyolojik, psikolojik ve ekonomik açıdan herkes farklı olduğu gibi, anlayış ve kültür açısından da insanlar birbirlerinden farklıdırlar. Bu nedenle insanlarla iletişime geçilirken fert ve toplum yapısı iyi bilinerek ona göre üslup ve metot kullanılmalı ki hastalığa teşhis koyamadan tedavi uygulayan doktor durumuna düşülmemeli.²⁸¹

²⁷⁸ Müsned, 5, 257.

²⁷⁹ Kasapoğlu, *agm.*, s. 57.

²⁸⁰ Batar, *agm.*, s. 65.

²⁸¹ Tetik, *agm.*, ss. 220-221.

2.6. Örnek Hadis, Kişinin Kendi Ailesine Öncelik Vermesi

İslam dini her zaman yardımlaşmayı ve sadaka vermeyi tavsiye etmektedir. Fakat Hz. Muhammed insanların sevaba girmek için ellerindeki her şeyi dışarıdaki insanlara hibe etmesini yasaklamış ve ilk olarak aile fertlerinden başlanması gerektiğini söyleyerek ailenin yapı taşlarının sarsılmasını engellemeye çalışmıştır. Kendi ailesinden ziyade başka insanları düşünen bir babanın aile fertleri nezdinde değerinin azalacağını empatik bir bakış açısıyla tespit etmiştir. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre bir sahabe “Ya Resulullah, hangi sadaka daha faziletlidir” diye sormuştur. Hz. Peygamber bu soruya cevap olarak “Fakirin gücünün yettiğidir. Bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla” buyurmuştur.²⁸² Kişinin malının hepsini yoksula dağıtma yetkisi vardır. Fakat bir gün yaptığı hayırdan pişmanlık duyabileceği ve keşke bütün malımı vermeseydim diyebileceği muhtaç bir duruma düşebilir. Bu nedenle de malın en fazla üçte birinin verilmesi uygun bulunmuştur.²⁸³

Peygamberimiz başka bir hadisinde iyilikte bulunurken dikkat edilmesi gereken sırayı şu şekilde sıralamıştır: “Harcamaya nefsinden başla. Artanı çoluk çocuğuna sarf et. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve yakınlarına harca. Bunlardan kalanı da sağındaki solundaki konu komşuya ver.”²⁸⁴ Kişi aksi şekilde davranırsa, hanımının, çoluk çocuğunun ihtiyaçlarını görmezden gelerek onların kendisi hakkında kötü düşüncelerine ve kendisi ile onlar arasına da bir soğukluk girmesine sebep olur. Bu da toplumun temel taşı olan aileye telafisi mümkün olmayan zararlar verecektir.

Kişinin bakmakla yükümlü olduğu bireylere kullanacağı parayı bir tarafa ayırdıktan sonra artanlardan sadaka vermesi doğru olanıdır. Kendisi veya ailesi muhtaçken ya da bir başkasına borcu varken sadaka vermeye kalkmak hem aileye hem de alacaklıya yapılan bir anlayışsızlık ve haksızlıktır.²⁸⁵ Her şeyin bir sırası vardır. Borcu olan kişinin başkalarına infaktan önce borcunu ödemesi farzdır. Çünkü borcunu ödemediği takdirde alacaklı kişinin parasını kullanmış ve geciktirmiş olacaktır.²⁸⁶

²⁸² Ebu Davud, Zekât 40 (1677).

²⁸³ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 371.

²⁸⁴ Nesai, Zekat 60; Büyu 84; Müslim, Zekat 41.

²⁸⁵ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 371.

²⁸⁶ *Age.*, C. 3, s. 327.

Allah'a tevekkül eden zengin kimselerin varlıklarını tasadduk etmelerinde bir sakınca yoktur. Fakat varlık sahibi olmayan maddi açıdan sıkıntı içinde olanların kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin ihtiyaç duydukları şeyleri sadaka olarak vermeleri mekruhtur. Fakat fakir şiddetli ihtiyacına rağmen nefsiyle mücadele halinde olup zenginin katlanmadığı bir meşakkate katlanarak sadaka verebilmişse fakirin sadakası az da olsa, zenginin çok olan sadakasından daha faziletlidir.²⁸⁷ Yoksulun güç yetirebildiği ve zorlanarak verdiği sadaka sevabı en fazla olan sadakadır. Bu durum bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: Hz. Peygamber “Bir dirhem, yüz bin dirhemi geçti. Bir adamın iki dirhemi olur da birini tasadduk eder. Bir başka adam malının bir tarafına gider de ondan yüz bin dirhem alıp onu tasadduk eder” buyurmuştur. Bu şekilde Resulullah (SAV) iki dirheminden birini tasadduk edenin kazanacağı sevabın, servetinden yüz binleri alıp sadaka verenin alacağı sevabı geçeceğini haber vermiştir.²⁸⁸ Bu şekilde fakirliğinden dolayı tasaddukta bulunamadığı için zenginin sevabına ulaşamayacağını düşünüp üzülen yoksulun duygusunu anlayan peygamber bu sözü ile onlara bir rahatlama ve bir mutluluk sunmaktadır.

2.7. Örnek Hadis, Aile Bireylerine Eşit Muamele

Hz. Peygamber aile bireyleri arasında fitnenin çıkmasını önlemek için aile fertleri arasında adaletin gözetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim fitnenin en büyük nedeni kişinin her zaman kendi menfaatini düşünmesi ve empatik anlayışa sahip olmayarak başkalarının göreceği zararı umursamamasıdır. Sahabelerden Nu'mân b. Beşîrin anlattığı hâdise bu konuya güzel bir örnektir. Beşîr “Babam malının bir kısmını bana bağışladı. Bunun üzerine annem Resulullah'ı (SAV) şahit göstermedikçe ben razı olamam, dedi. Babam da şahit yapmak için beni Peygamber'e (SAV) götürdü. Resulullah (SAV) ona: “Bu bağışı bütün çocuklarına yaptın mı?” diye sordu. Babam: “Hayır” cevabını verince Efendimiz (SAV): “Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adalet gösterin!” buyurdular. Bunun üzerine babam döndü ve o sadakayı geri aldı”.²⁸⁹

Babanın evlatlar arasında ayırım yapmaması, kardeşler arasına nifak sokmaması

²⁸⁷ Ebu Davud, Zekat 40 (1677); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 6, s. 310.

²⁸⁸ Ebu Davud, Zekat 40 (1677); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 6, s. 309; Nesâî, Zekât 49 (2480,2481)

²⁸⁹ Buhari, Hibe 11; Şehadet 9; Müslim, Bağış 13 (1623); Ebu Davud, Büyü 83 (3542, 3543, 3544, 3545); Tirmizi, Ahkam 30 (1367); Nesai, Nahl 1.

ve onları ana babalarına isyan ettirecek şeylerden kaçınması gerekmektedir.²⁹⁰ İslâm âlimleri, babanın sağlığında çocuklarının bir kısmına mal bağışlayıp bir kısmına bağışlamamasının caiz olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı yaşamışlardır. Hibe konusunda çocuklar arasında eşitliği şart koşmayan âlimlere göre; baba, bir çocuğuna mal hibe ederken diğer çocuklarına zarar vermeyi amaçlarsa bu bağış caiz olmamaktadır.²⁹¹

Ayrıcalıklı bir tutum aile içindeki güveni, birlik beraberliği ve düzeni bozacağı, sevgiyi azaltacağı ve tartışmalara neden olacağı için bir ebeveyne yakışan tavır, zorunlu bir durum olmadıkça bütün çocuklarına eşit davranmaktır.²⁹² Nitekim bu konuya örnek verilecek bir başka olay Muâviye'nin annesi Hind'in, Resulullah'a: "Kocam Ebu Sufyan cimri, hırslı bir adamdır. Onun malından gizlice almamda bana bir günah var mıdır?" diye sorması ve buna cevap olarak Hz. Peygamber'in "Örfe göre sen kendine ve oğullarına yetecek miktarda al" demesidir.²⁹³ Peygamber Efendimiz bu davranışıyla hem ailesine gerektiği gibi harcamayan bir babanın doğru bir iş yapmadığını göstermiş hem de aile fertlerinin zor duruma düşmelerini engellemek için Hind'e makul seviyede mal alması kaydıyla müsaade etmiştir. Empatik düşünce yapısına sahip olmayan bir kişinin bu duruma böyle bir çözüm bulması mümkün değildir.

İslam dinine göre çocuğun bakımı ve terbiyesi, maddi ihtiyaçlarının temin edilmesi babaya aittir.²⁹⁴ Bir erkek karısının ve küçük çocuklarının nafakasını sağlamak zorunda olmasından dolayı kadının evlâdının terbiye ve bakımında, onlara babalarının malından nafaka temininde müdahale hakkı vardır.²⁹⁵

2.8. Örnek Hadis, Ailenin İhtiyacını Karşılama

Kişinin, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamadan sürekli nafîle ibadet yapması aile halkına anlayışsızlık olacağı için Hz. Peygamber (SAV) bu konuda insanları uyarılmış ve

²⁹⁰ Müslim, Bağış 13 (1623); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 8, s. 156.

²⁹¹ Ebu Davud, Büyü 83 (3542, 3543, 3544, 3545); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, ss. 113-115.

²⁹² Kandemir, *age.*, C. 7, s. 358.

²⁹³ Buhari, Büyü 95 (153); Ahkam 14 (25); Müslim, Akdiye 7 (1714); Ebu Davud, Büyü 79 (3532); İbn Mâce, Ticârât 65 (2293); Dârimî, Nikâh 54 (2264).

²⁹⁴ Ağırman, *agm.*, s. 38.

²⁹⁵ Müslim, Akdiye 7 (1714); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 8, s. 408; Ebu Davud, Büyü 79 (3532); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, s. 99-100; İbn Mâce, Ticârât 65 (2293); Hatipoğlu, *age.*, C. 6, s. 337; Aydın, *age.*, C. 5, s. 89.

dünya-ahiret dengesinin sağlanmasını tavsiye etmiştir. Bu konuya şu hadis örnek olarak verilebilir: Peygamber'in (SAV) aralarında kardeşlik akdi yaptığı Selman, Ebu'd-Derdâ'ya ziyarete gider ve evde bulamaz. Onun zevcesini eski bir elbise içinde perişan halde görür ve bu halinin sebebini sorar. O da “Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünyâda bir işi ve ilişiği yok ki. Gündüz oruç tutar, gece namaz kılar” diye yakınıır. Bu sırada Ebu'd-Derdâ gelir. Selman'a yemek ikram eder ve kendisinin oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Selman “Sen yiyinceye kadar ben de yemeyeceğim” der. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ da nafil orucunu bozup konuğu ile yemek yer. Gece olunca Ebu'd-Derdâ gecenin evvelinde namaza kalkmak ister fakat Selman buna müsaade etmez. Sonra bir daha kalkmak ister ve Selman yine müsaade etmez. Gecenin sonu olunca Selman “Artık şimdi kalk” der. Kalkıp ikisi de namaz kıldılar. Namazdan sonra Selman, Ebu'd-Derdâ'ya şunları söyler: “Senin üzerinde muhakkak ki, Rabbin için bir hak vardır. Senin üzerinde nefsin için de bir hak vardır. Senin üzerinde ailen için de bir hak vardır. Binâenaleyh sen her hak sahibine hakkım vermelisin”. Sonra Ebu'd-Derdâ, Peygamber (SAV)'in huzuruna gelip bu vakayı ona zikredince, Peygamber (SAV) “Selman doğru söylemiştir” buyurmuştur.²⁹⁶

Her insanın her zaman çok ibadet etmeye vakti ya da takati yetmeyeceği için gücünün yettiği ölçüde nafil ibadet yapma konusunda özgür bırakılmıştır. Fakat insan sadece kendisinden ibaret olmadığı, kendi nefsi kadar ailesinin, akrabalarının ve bütün insanlığın onun üzerinde hakkı olduğu için de dünya işlerine de zaman ayırmak zorundadır²⁹⁷ Bakara 185. ve Hac 78. ayetlerde de üzerinde durulduğu gibi Allah dini kolaylık üzere bina etmiştir. İbadetlerde aşırıya kaçmak insanın kendi nefesine eziyetine aynı zamanda da başkalarının dinden nefret etmesine neden olabilmektedir.²⁹⁸ Hayatın farklı alanlarını ihmal edecek şekilde tamamen ibadete yönelmenin doğru olmadığını ifade eden Peygamberimiz (SAV) dengeyi kaçıranların zamanla ibadetlerine devam edemeyeceklerini bildiği için ölçülü davranmayı tavsiye etmiştir.²⁹⁹

²⁹⁶ Buhari, Edeb 86.

²⁹⁷ Kandemir, *age.*, C. 1, s. 499.

²⁹⁸ *Age.*, s. 504.

²⁹⁹ *Age.*, s. 496.

İnsanın ailesini, eşini, çocuklarını ihmal etmesi, onların duygularını dikkate almaması, beklentilerine cevap vermemesi, daha çok ibadet etme adına onların haklarını ihlal etmesi bencilce ve empatik olmayan bir davranış örneği olduğu için Hz. Peygamber (SAV) bunu yasaklamıştır.³⁰⁰ İyi bir evliliğin temelinde her bireyin kendisini düşündüğünden daha fazla karşısındakini düşünmesi ve doğru bir iletişim yatmaktadır. Sağlıklı bir aile düzeni her bir üyesinin gereksinimlerini karşılayacağı için her bir aile üyesi görev ve sorumluluklarının bilincinde olarak sürekli bir gelişim içinde olacaktır.³⁰¹ Bu nedenle aile içindeki bireylerin gereksinimlerinin karşılanması aksatılmamalıdır. Bu sayede toplumun temeli olan aile sarsıntıya uğramamış olacaktır.

2.9. Örnek Hadis, Misafire İkrâm Etme ve Ev Sahibine Anlayış Gösterme

Kişisel ilişkilerde empatik yaklaşıma yani anlayışlı olmaya büyük önem veren Peygamber Efendimiz insanların misafirlikte birbirlerine eziyet etmemeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Bir hadisinde Resulullah (SAV) “Allah’a ve son güne iman eden kimse konuğuna ikram etsin. Konuğun gelip geçici olan kısmının ikramı bir gün, bir gecedir. Ziyafet, yani konukluk üç gündür. Üç günden sonra hazır bulunan kimseye yapılan ikram ise, sadakadır. Konuk için ev sahibinin yanında, onu günaha sokuncaya kadar ikamet etmesi helal olmaz” demektedir. Sahabeler ev sahibinin nasıl günaha gireceğini sormuşlar, Peygamber Efendimiz de “Onun yanında oturur kalır; kendisini ağırlayacak bir şeyi de yoktur” buyurmuştur.³⁰² Gitmek bilmeyen misafirin hane sahibini günaha sokması, halden anlamamakla ilgili bir durumdur. İslam dininde misafirperverlik çok önemli bir yere sahip olduğu için insan misafirine ikramda bulunmak ister, ancak kişinin ikram edecek bir şeyi olmadığı gibi misafirle ilgilenecek vakti ya da hali olmayabilir.

Kur’anı Kerim Hz. İbrahim’in hiç tanımadığı misafire ikramlarda bulunmasını överek anlatmaktadır.³⁰³ Hz. İbrahim daha önce tanımadığı ilk defa karşılaştığı misafirlerine eşi ile kendisi bizzat hizmet ederek onları güzel bir şekilde ağırlamaya çalışmıştır. Gelen misafirlerin melek olmasından ötürü ikramları yememiş olmasına

³⁰⁰ Ağırman, *agm.*, s. 43.

³⁰¹ Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, s. 58.

³⁰² Buhari, Edeb 85; Rikak 23; Müslim, Lukata 14 (48); Ebu Davud, Et’ime 5 (3748); Tirmizi, Birr 43 (1967,1968).

³⁰³ Zariyat 24-30.

rağmen Hz. İbrahim hassasiyeti ve misafirperverliği dolayısı ile “Misafirlerin Babası” olarak ünlenmiştir. Hz. İbrahim’den miras kalan bu misafirperverlik Hz. Peygamberin de (SAV) daha peygamber olmadan önce bilinegelen en güzel hasletlerden olması nedeniyle³⁰⁴ Müslümanlar bu güzel davranışı en iyi şekilde yerine getirip misafirlerini ağırlamak isterler. Ancak imkânları yerinde olmayan ev sahibinin yerine getiremediği ev sahipliğinin eksikliğini ve üzüntüsünü yaşayacağını bilen Peygamberimiz (SAV) bu konuda misafiri uyarmakta ve empatiye davet etmektedir.

Misafirperverlik Peygamberin sünnetlerindedir.³⁰⁵ Misafirperverliğin sünnet-i müekkede olduğunu söyleyen âlimlere göre, hadiste geçen “üç günden fazla olan misafirlik bir sadakadır” cümlesi, misafirperverliğin farz olduğunu ifade etmek için değil, insanları bir evde üç günden fazla misafir olmaktan alıkoymak için söylenmiştir. Hadiste günün belirtilmiş olması ev sahibinin uzun süren misafirlikten dolayı zorlanacağını ve bu durumun anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Nasıl ev sahibine yakışan misafiri ağırlamak ise, ev sahibinin maddi durumu zayıf ise orada gereğinden fazla kalarak ev sahibini zor duruma sokmamak da misafirin vazifesidir. İmkânları müsait olmayan birinin yanında fazla kalarak arkasından söylenmesine sebep olacak şekilde onu günaha sokması veya misafiri ağırlayabilmek için borç almasına neden olması anlayışsız ve bencil bir tutum örneğidir.³⁰⁶

Nitekim bu husus ayetle de dile getirilmiştir. Enes ibn Mâlik (ra) şöyle demiştir: Resulullah (SAV) Zeynep binti Cahş ile evlendiği zaman insanları düğün yemeğine davet etti, insanlar yemekten sonra oturup konuşmaya daldılar. Enes dedi ki: Rasûlullah kalkmaya hazırlanır gibi vaziyet aldı (da onların kalkıp gitmelerine işaret etti). Fakat onlar kalkmadılar. Onların kalkmadıklarını görünce kendisi kalktı. Resulullah kalkınca, onun beraberinde insanlardan bazıları da kalktılar. Geride üç kişi oturup kaldılar. Peygamber (Ayşe’nin ve diğer hanımlarının yanlarına gidip dolaştıktan sonra) Zeynep’in odasına girmek için geldiği hâlde, onlar hâlâ oturuyorlardı. (Peygamber tekrar dönüp gitti.) Sonra onlar kalkıp gittiler. Enes dedi ki: Akabinde ben gidip Peygamber’e onların gitmiş

³⁰⁴ *Hadislerle İslam*, C. 3, s. 261-262.

³⁰⁵ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 8, s. 445. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age*, C. 13, ss. 374-375.

³⁰⁶ Kandemir, *age.*, C. 4, s. 146.

olduklarını haber verdim. Bunun üzerine geldi ve içeriye girdi. Ben de onunla beraber girmeye davrandım. Peygamber bu sırada benimle kendisi arasına (kapıdaki) perdeyi sarkıttı. Yüce Allah da; “Ey iman edenler, Peygamber’in evlerine yemeğe davet olunmaksızın, vaktine de bakmaksızın girmeyin. Bu, Allah katında büyük bir günahdır”³⁰⁷ ayetini indirdi.³⁰⁸

Bu hadiste kişinin ihtiyacının karşılanmasından sonra oturmayı uzatmasının doğru olmayacağı, böyle durumlarda ev sahibinin onun yanından kalkıp gitmek isteğini, onun gitmekte ağır davranmasının kişiyi zor duruma soktuğunu açıklama hakkı olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁹

2.10. Örnek Hadis, Komşuluk Hakkı

İnsan ilişkilerinin devamlılığının sağlanması karşılıklı fedakârlıklara bağlıdır. Bunu bilen Peygamber Efendimiz yakın ilişkide bulunan insanların hediyeleşmelerini tavsiye etmektedir. Resulullah (SAV) “Karşılıklı hediyeleşin, çünkü hediye kalpten kını giderir. Bir komşu kadın; komşusu olan kadına koyun paçasından bir parça bile olsa hediye olarak vermeyi küçük görmesin”³¹⁰ diyerek az da olsa imkânlar çerçevesinde cömertlik yapmak gerektiğini belirtmiştir. Cömertlik elde mevcut olandan yapılır. Hediye mutlaka çok değerli veya pahalı olmak zorunda değildir. Bu hadisteki tavsiye hem hediye alanı hem de vereni ilgilendirmektedir ki hediyenin küçük görülmemesi tavsiye edilmektedir. Aynı zamanda hediye kalplerdeki kin, haset, dargınlık gibi olumsuz duyguları ortadan kaldırmaktadır.³¹¹

Komşular ev ahalisinden sonra en çok karşılaşılan, bazen bir akraba kadar yakın olunmak zorunda kalınan insanlar oldukları için onlarla iyi geçinmek karşılıklı huzuru etkilemektedir. Zor anlarda ilk yardıma koşan kişiler oldukları için komşuların birbirleri üzerlerinde hakları bulunmaktadır. Huzurlu olmalarını istemek, mallarının ve canlarının güvenliğine dikkat etmek, yanlış bir iş yaptığında veya bir fikir danıştığında ona doğru yolu göstermek, ara sıra gönlünü ısıtacak hediyeler göndermek, karşılaştıklarında

³⁰⁷ Ahzab 53.

³⁰⁸ Buhari, Tefsir, Ahzab 53; İsti’zan 33; Müslim, Nikâh 89 (1428); Tirmizi, Tefsir, Ahzab 34 (3217).

³⁰⁹ Buhari, İsti’zan 33; Sofuoğlu, *age.*, C.13, s. 6217.

³¹⁰ Tirmizi, Vela ve'l Hibe 6 (2130).

³¹¹ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 400.

gülümseyip selam vermek ve yardıma çağırıldıkları zaman yardıma koşmak komşuluk haklarındandır.³¹² Toplum içinde yaşamaya muhtaç olan insanoğlu için komşuluk münasebetlerinin iyi olması mutlu ve huzurlu bir yaşam için olumlu etkiye sahiptir.³¹³

Bir başka rivayette ise Hz. Ayşe şöyle demiştir: “Ben, Yâ Resulullah! Benim iki komşum var. (Hediye vermek istediğimde) hediyemi bunlardan hangisine önce vereyim diye sordum. Resulullah (SAV): Kapısı sana en yakın olan komşuna ver buyurdu”.³¹⁴

Kapıları birbirlerine yakın olan komşular birbirlerine daha sık girer çıkar bu nedenle de komşunun üzüntüsünden ve mutluluğundan ilk önce onlar haberdar olup sevince ve kedere ortak olurlar. Bundan dolayı herkesten çok yakın komşunun hakkı vardır. Hediye verirken kapısı yakın olana öncelik verilmesinin bir diğer sebebi de komşunun evine giren yiyecek içecek malzemelerini görme olasılıklarının yüksekliği ve pişen yemeğin kokusunu başkalarına göre daha net almalarıdır.³¹⁵ Bu konuya örnek olacak bir başka hadiste Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: “İki kişi birden (seni) davet edecek olursa sen kapısı en yakın olanın davetine icabet et. Çünkü kapısı en yakın olan en yakın komşu olandır. Eğer (davet eden bu iki kişiden birisi diğerinden) daha önce davet etmişse, önce davet edenin davetine icabet et.”³¹⁶

Kapısı daha yakın olan kimsenin daha yakın komşu olması yönüyle toplumsal ilişkilerde öncelik hakkı bulunmasından dolayı, iki kişiden aynı anda davet alan bir kimsenin bunlardan kapısı kendisine daha yakın olanın davetine icabet etmesi gerekir.³¹⁷ Ölüm, kaza, hastalık veya yangın gibi insanı zor durumda bırakan bir durumla karşı karşıya gelindiği zaman kişinin bu dayanılması zor durumlarda yardımına koşmak, teselli etmek, yemek götürmek gibi davranışlar komşudan beklenir. Kişinin akrabaları olsa bile, o an en yakın olan, ihtiyaç halinde en erken yetişecek kişi, en yakın komşudur.

³¹² Kandemir, *age.*, C. 2, s. 394.

³¹³ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim de Adab-ı Muaşeret Kuralları*, 2. Baskı, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989, s. 31.

³¹⁴ Buhari, Edeb 32; Şüf'a 3; Ebu Davud; Edeb 122-123 (5155).

³¹⁵ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 407.

³¹⁶ Ebu Davud, Et'ime 9 (3756).

³¹⁷ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, s. 384.

Ebu Zer'den (r.a) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (SAV) kendisine “Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy. Sonra da komşularını gözet”³¹⁸ demektedir ki bu açıkça empatiye davettir. Yemeklerin en basiti olan çorbanın burada dile getirilmesi mecazidir. Burada Hz. Peygamber imkânın ne kadar zayıf olursa olsun, çorbadan başka bir şeyin bulunmasa bile komşularını iyi tanı ve ihtiyacı olanlara gönder demektedir. Çorbaya su katma sözünde derin bir anlam bulunmaktadır. Çorbaya su eklendiği vakit, tadının ve lezzetinin kaçacağını bilen Peygamberimiz (SAV) bu sözü ile çevrende karnı aç insanlar bulunurken senin damak tadı araman yanlış bir tutum olur iması ile sahabeyi empatiye teşvik etmektedir.³¹⁹ Sade ve basit bile olsa yemek pişerken çevreye yaydığı koku aç insanlar üzerinde güzel bir yemek kokusu etkisi bırakacağı için böyle bir anda o yemeğin kendilerine ikram edilmesi ihtiyaç sahibi komşuyu memnun bırakacağı gibi bir tabak yemek gönüllerini sevgi ve muhabbet ile birbirlerine bağlayacaktır.³²⁰

2.11. Örnek Hadis, Gülümseme: Bir İyilik Yapma Yöntemi

İslam dini sadaka ve cömertliğe önem vermekle beraber iyilik yapmanın değişik yolları olduğunu ve her insanın iyilik yapabilme potansiyeline sahip olduğunu öğretmektedir. En kolay yapılabilecek iyiliği ise Hz. Peygamber (SAV) şu sözlerle açıklamaktadır: “Biriniz yapılan hiçbir iyiliği küçük görmesin. İyilik yapmak için hiçbir şey bulamazsa kardeşini güler yüzle karşılasın.”³²¹

Karşımızdaki insana yaklaşım şeklimizi, dolayısı ile de onun bize yaklaşım tarzını etkileyen ilk şey güler yüzle yaklaşım tavrımızdır.³²² Bazen karşımızdaki insanın ihtiyacı olan tek şey güler yüzle karşılanmak olabilmektedir. Bizim için önemli olmayan bazı şeyler, başkaları için öncelikli ve önemsenecek bir mesele olabilir. Böyle durumlarda empati kurarak küçük bile olsa üzüntü ve sıkıntı halinde olan mümin kardeşimize anlayışla yaklaşmamız istenmektedir. Ayrıca ortada herhangi bir sıkıntı olmasa bile güler yüzlü olmak iletişimde pozitif etki yaratacağı için birçok problemin daha ortaya çıkmadan yok olmasını sağlayacaktır.

³¹⁸ Müslim Birr 142,143.

³¹⁹ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 397.

³²⁰ *Age.*, C. 2, s. 397.

³²¹ Tirmizi, *Yiyecekler* 30 (1833); İbn Mâce, *Etme* 58 (3362); Dârimî, *Etme* 37 (2085).

³²² Kandemir, *age.*, C. 4, s. 490.

2.12. Örnek Hadis, Davete İcabetin Gerekliliği

Önceki bölümlerde Hz. Peygamber'in (SAV) insanları kırmamaya özen gösterdiği ve karşıdakinin psikolojini anlayarak en uygun tepkileri geliştirdiği zikredilmişti. İnsanları üzmemek ve ikili ilişkilerin sağlıklı bir zeminde sürmesini sağlamak için Hz. Peygamberin tavsiye ettiği davranışlardan biri de davete icabet etmektir. Hz. Peygamber (SAV) bir hadisinde “Çağrıldığınız takdirde davete icabet edin. Biriniz düğün veya benzeri bir davete din kardeşi tarafından davet edilirse hemen icabet etsin”³²³ buyurmuştur.

Davete icabet etme konusunda verilen yemeğin düğün yemeği, akıka veya benzeri bir yemek olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Kişi bir ziyafete çağırıldığı zaman hemen davete icabet ederek o çağırılan yere gitmeli ve ikram edilen yemekten yemelidir. Eğer oruçlu ise de yemek veren kişi için hane halkına dua etmelidir.³²⁴ Resulullah (SAV): “Biriniz oruçlu iken bir yemeğe davet olunursa “Ben oruçluyum deyiversin”³²⁵ diyerek bu durumda nasıl davranılması gerektiği konusunda da bizi bilgilendirmektedir. Zira kişi oruç olduğunu gizlerse davet sahibi tarafından yanlış anlaşılma ve ilişkilerin bozulma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Sevinç ve üzüntüler paylaşıldıkça artar ve azalır. Müminler birbirlerinin sevinç ve üzüntülerine ortak olmalıdırlar. Düğünler de, düğünü yapan insanların en mutlu olduğu günlerdir. Bu nedenle insanların kaynaşmalarına ve aralarındaki bağların kuvvetlenmesine vesile olan bu davetlere katılmak Peygamber (SAV) tarafından tavsiye edilmiştir. Oruçlu olmayan kişinin davete icabet etmesi aynı zamanda verilen yemeğe fiilen iştirak etmesi gerekmektedir. Fakat yemeğe davet edilen kişi oruçlu ise, halini bildirmek ve özür dilemek için hane sahibine “Ben oruçluyum” demelidir.³²⁶ Nafile ibadeti gizlemenin eftal olmasına rağmen kişinin davete icabet etmemesi veya gittiği halde yemek yememesi davet sahibini üzebileceği veya kırabileceği için oruçlu olduğunu açıklamasının bu durumda daha uygun olduğu görülmektedir. Bu hadisten de anlaşılacağı üzere Peygamberimiz (SAV) insanları toplum içerisinde

³²³ Müslim, Nikâh 103 (1429); Tirmizi, Nikâh 11 (1098); Ebu Davud, Et'ime 1 (3736-3740).

³²⁴ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, C. 7, ss. 308-309.

³²⁵ Müslim, Sıyam 159 (1150); Ebu Davud, Savm 76 (2461); Tirmizi, Savm 64 (780, 781); İbni Mace, Sıyam 47 (1750); Darimi, Savm 31 (1744).

³²⁶ Müslim, Sıyam 159 (1150); Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, C. 6, ss. 187-188.

muaşeret kurallarına uymaya ve kalpler arasındaki sevginin kuvvetlenmesine gayret etmeye teşvik etmektedir.³²⁷

2.13. Örnek Hadis, Davet Edilmeyen Yere Gitmemek

Hz. Peygamber davete icabet etmenin önemini vurguladığı gibi davet edilmediği bir yere gitmenin de doğru olmayacağını belirtmektedir. Peygamber Efendimiz ev sahibine empati yapmakta ve onun zor durumda kalacağını düşünerek insanları izinsiz olarak davete katılmaktan men etmektedir. Nitekim hadiste Hz. Peygamber (SAV) “Bir (ziyafete) çağrılıp da icabet etmeyen kimse Allah’a ve Resulüne isyan etmiştir. Çağrılmaksızın (bir ziyafet yerine) giren kimse de hırsız olarak girmiş ve çapulcu olarak çıkmıştır”³²⁸ buyurmaktadır.

Hz. Peygamberin kendi yaşantısından bir örnekle konuyu açmada fayda vardır. Ebu Mesud (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: “Ebû Şuayb adındaki bir adam kasap olan kölesine “Bana beş kişiye yetecek bir yemek yap çünkü ben Resulullah’ın (SAV) yüzünden aç olduğumu anladım dedi”. Bunun üzerine köle yemeği yaptı Resulullah (SAV) ile beraber oturanları davet etmek üzere haber gönderdi. Resulullah (SAV) kalkıp giderken davet edildiği anda yanında olmayan bir kimse de ona uyup onlara katıldı. Resulullah (SAV) davet edildikleri evin kapısına varınca ev sahibine: “Davet ettiğin an bizimle beraber olmayan bir kimse de bize takılıp gelmiştir, izin verirsen o da girecektir” buyurdu. Ev sahibi de izin veriyoruz buyursun dedi.³²⁹

Davete icabet etmek davet edene bir saygıdır. Davet, davet edenle davet edilen arasındaki sevgi ve saygının, insanı saymanın ve insan sayılmanın güzel bir örneğidir.³³⁰ Ebu Şuayb’ın davetine giderken yemeğe davet edilmeyen kimseyi kendilerinin getirmediğini o kişinin beraberlerinde onlara takılmasını, ev sahibine “bu kişiyi çağırmamıştım hesapta yoktu” diye düşünmemesi için eve ulaştıklarında Peygamberimiz (SAV) açıklamaktadır. Bu açıklama davetlileri zor durumda kalmaktan kurtardığı gibi

³²⁷ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 9, s. 402-403; İbni Mace, Sıyam 47 (1750); Hatipoğlu, *age.*, C. 5, s. 14-15.

³²⁸ Ebu Davud, Et’ime 1 (3741).

³²⁹ Buhari, Et’ime 34, 60; Tirmizi, Nikâh 12 (1099); Müslim, Eşribe 138 (2036).

³³⁰ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 211.

misafirin de gönül rızası ile yemesine olanak sağlamıştır.

Bir yere davetli olan topluluğa dâhil olup onlarla beraber gitmekte sakınca olmadığı Hz. Peygamber'in (SAV) o zatın gelmesine müsaade etmesinden anlaşılmaktadır. Uygun olmayan durum davet sahibinin izni olmaksızın içeri girmesidir. Ev sahibinin onu da kabul etmesi ihtimaline binaen çağrılmadan gelen misafiri davet edilenler geri çevirmemelidirler. Bu durumda davetlilerin ev sahibinden izin istemeleri en uygun davranıştır.³³¹

2.14. Örnek Hadis, Yapılan İyiliğe Teşekkür Etmek

Toplumsal birlikteliğin devamı karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. İki tarafında kazanç sağladığı ilişkiler daima başarılı olmuştur. Her birey yapılan iyiliğe eşit miktarda mukabele edemeyebilir. Bu durumu Hz. Muhammed en güzel şekilde açıklamıştır. Câbir (r.a.)'den gelen bir rivayete göre, Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: “Kendisine bağışta bulunulan kimse imkân bulursa hemen karşılığını versin. Bulamayan kimse bağış yapana teşekkür etsin. Kim teşekkür ederse vazifesini yapmış olur. Kim de bağışta bulunup iyilik ederse vazifesini yapmış olur. Kim de bağışta bulunup iyilik yapana teşekkür etmez ise nankörlük etmiş olur. Kendisine verilmeyen bir şeyle kendisinde varmış gibi havalara giren kimse iki yalan elbisesi giymiş çıplak kimse gibidir.”³³²

Bu hadis-i şerifte, kendisine iyilikte bulunulan kişinin imkân bulduğu ilk anda, vakit kaybetmeden bu iyiliğe karşılık vermesi gerektiği, fakat karşılık vermeğe imkân bulamaması durumunda da, iyiliği yapan kimseyi övmesi gerektiği, yoksa kendisine ikram edilen bu nimete karşı nankörlük etmiş olacağı anlatılmaktadır.³³³

Övme, sadece dil ile, şükür ise kalp, dil ve diğer organlarla nimet sahibinin iyiliğini ifade etmek demek olduğu için övme, şükürün bir parçasıdır. Fakat iyilikte bulunanın yaptığını kalben takdir etmek dil ile ifade etmek gibi açık, kesin ve belirgin olmadığı için en güçlü şükür dil ile yapılan övmedir. Dil ile ifade edilen övme yapılmadığı takdirde iyilik inkâr edilmiş olur.³³⁴ Ayrıca bir kimsenin elinden herhangi bir nimete

³³¹ Müslim, Eşribe 138 (2036); Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, C. 9, s. 345.

³³² Tirmizi, *Birr* 87 (2034); Ebû Dâvûd, *Edep* 11 (4813, 4814).

³³³ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 19-21.

³³⁴ Agy.

erişen kimse, bu nimeti kendisine eriştiren kimseyi hayırla anmakla birlikte ona teşekkür etmesi ve onu övmesi adaptandır. Kişi bunu yapmadığı takdirde nimetin şükürünü de eda etmemiş olur.³³⁵

Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in (SAV) davet edildiği bir yemeği yedikten sonra sahabelere “Kardeşinizi (bu ziyafetten dolayı) mükâfatlandırınız” buyurmuştur. Mükâfatlandırmanın nasıl olması gerektiğini soran sahabelere Hz. Peygamber “Bir adamın evine gidilir, yemeği yenir, içeceği içilir; sonra (yiyip içen kimseler) ona dua ederlerse, işte bu onu mükâfatlandırmaktır” buyurmuştur.³³⁶

Hadisten, bir yemeğe davet edilen kişinin yemekten sonra ev sahibine dua etmesinin ev sahibine büyük manevî mükâfat kazandıracağı; Müslümanlara ikramda bulunmanın hayırlı bir iş olduğu anlaşılmaktadır.³³⁷ İnançsız veya dine ilgisiz kişiler arasında dahi zaman zaman dua edenler olduğuna göre dua etme davranışı evrensel bir olaydır. Sonu gelmeyen ihtiyaç ve istekleri tarafından yönetildiğinin farkında olan insan, içgüdüsel olarak kendisinden güçlü ve büyük bir varlıktan istekte bulunmaya yönelmektedir. Kişiyi dua etmeye yönelten istek duasının kabul olacağına duyduğu inançtır. Ayrıca dua psikolojik açıdan sadece maddi ihtiyaçları değil ruhsal arzu ve özlemi de tatmin etmektedir.³³⁸ Bu gerçekten de anlaşılacağı üzere karşdakine minnettarlığı göstermek ve ona, yaptığı iyiliğin karşılığında yaşatılacak mutluluk dua ile sağlanmış olmaktadır.

Her din, kültür, medeniyet ve toplumda duanın varlığına rastlamak mümkün olduğuna göre dua din gibi evrensel bir kavramdır ve insanın fitri ve vazgeçilmez bir ihtiyacıdır.³³⁹ Dua kişiye psikolojik açıdan güç, canlılık ferahlık ve huzur gibi birçok rahatlama sağlamaktadır³⁴⁰ Dolayısıyla bir başkasından gelen dua da aynı etkiye sahip olmaktadır. İkranda bulunan kimsenin bir teşekkür beklemesi, onun yaptığı güzel davranışa bu yolla cevap verilmesi yapılacak en basit iyiliklerden biridir.

³³⁵ Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 19-21.

³³⁶ Ebu Davud, *Yiyecekler* 54 (3853).

³³⁷ Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, s. 483.

³³⁸ Hökelekli, *İslam Psikoloji Yazıları*, ss. 67-71.

³³⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, ss. 218-219.

³⁴⁰ *Age.*, ss. 227-229.

Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber (SAV) “Bir kimseye bir iyilik yapılırsa o kimse de iyilik yapan kimseye Allah seni dünya ve ahirette hayırla mükâfatlandırın derse şüphesiz en güzel övgüyü yapmış ve karşılığını vermiş olur”³⁴¹ demektedir. Başka bir hadiste ise Resulullah (SAV) şöyle buyurmuştur: “İnsanlara teşekkür etmesini bilemeyen Allah’a da şükredemez.”³⁴²

Şükran kelimesi insanın kendisine lütfedilen değerleri itiraf etme arzusu ve meydana gelen başarıyı bir başkasına dayandırma çabası olarak tanımlanacak olursa fedakâr bir davranış karşısında gösterilen duygusal tepki veya karşıdakine hissedilen takdir duygusu olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda şükran duygusu dini ve manevi ilgileri geliştirmeye katkı sağlamaktadır.³⁴³ Şükran bütün dinlerde dualara, metinlere ve öğretilere konu olmuş bir kavram olmakla birlikte, yaratıcıya, verdiği birçok nimet ve merhametinden dolayı teşekkür bildirmek için ibadet yapılması yaygın bir davranış olması sebebiyle bu hadis insanlığın bu ihtiyacının gerekliliğini göstermektedir.³⁴⁴

Teşekkür etmesini bilmek insanı bencillikten uzaklaştırdığı gibi hırstan da korumaktadır. İstemenin en belirgin ifadesi teşekkür iken, isteksizliğin en net belirtisi ilgisizliktir. Şükür hayranlığın ifadesidir. İnsanlara nankörlük eden kişi kâinatın sahibine de nankörlük etmekten uzak kalamaz.³⁴⁵ Teşekkür etme duygusu yapılan iyiliğin değerini bilmeye bağlı olduğu için, lütuf ve ihsanı bütün alemleri sarmış olan Allah’ın geniş lütfunu ve ihsanını kavrayamamış ve takdir edememiş bir insanın, yaratılmışların mecazi manadaki çok küçük, Allah’ın ihsanlarına göre ise yok mertebesinde olan iyiliklerini takdir etmesi düşünülemez.³⁴⁶

Yine başka bir hadiste iyilik yapan bir kişiye nasıl karşılık verileceği Hz. Peygamber tarafından şu sözlerle anlatılmaktadır: “Allah adına size sığınana yardım edip sığındırın, Allah adını anarak isteyene verin, Allah rızası için düştüğü tehlikeli durumdan yardım isteyene yardım edin. Size iyilik yapanı mükâfatlandırın. Mükâfatlandırarak bir

³⁴¹ Tirmizi, *Birr* 87 (2035).

³⁴² Tirmizi, *Birr*, 35 (1954, 1955); Ebû Dâvûd, *Edeb* 11 (4811).

³⁴³ Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 31.

³⁴⁴ Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, *age.*, s. 477.

³⁴⁵ Bozdağ, *age.*, ss. 209-210.

³⁴⁶ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, ss. 16-18.

şey bulamaz iseniz razı ettiğinize inanıncaya kadar ona dua ediniz.”³⁴⁷

Bir kimse, kendisine iyilikte bulunan kişinin yaptığına karşılık Allah’ın da “kim bir iyilik yaparsa ona bundan daha hayırlı karşılık vardır”³⁴⁸ sözüne binaen iyilikte bulunmalıdır. Bu iyilik fiili olabildiği gibi söz ile de olabilir. İyilikte bulunmak için bir şey bulunamadığı takdirde Peygamberin (SAV) “kime iyilik yapılır da yapanın Allah seni hayırla mükâfatlandırır derse, ona tam senada bulunmuş olur” sözü gereği ona dua edilerek teşekkür edilmiş ve mükâfatı Allah’a havale edilmiş olmaktadır. Hz. Peygamber’i (SAV) en iyi tanıyan Hz. Ayşe’ye dilenci dua ettiğinde o da aynı dua ile karşılık verip öyle sadaka vermiştir. Kendisine “Hem mal veriyorsun, hem de dua ediyorsun” diye söylendiğinde ise “Eğer dua etmeyecek olursam onun duasından dolayı benim üzerimde olan hakkı, benim sadaka vermemden dolayı onun üzerinde olan hakkımdan daha çok olur. Benim için yaptığı duanın aynısını ona yapıyorum ki duasının karşılığını verip sadakam hâlis olsun” diye cevap vermiştir.³⁴⁹

2.15. Örnek Hadis, Müjdeleyn Nefret Ettirmeyin

Sosyal psikolojide detaylı olarak incelenen sosyal rollerden biri olan liderlik çoğunlukla farklı alanlarda insanlara uğraştığı iş gereği verilen bir görevdir. Bazen insanlar lider olarak tayin edilirler bazen de belli bir işleyişi olmayan gruplarda kendi vasıfları ve gayretleri ile lider olarak meydana çıkarlar. Liderlerin yönetimi altında bulunanlara empati ile yaklaşmayı bilmeleri gerekmektedir. Dikkat edilecek olursa sempati ile karıştırılmamalı çünkü sempatiye kayma durumunda lider objektifliğini kaybedecektir.³⁵⁰ Hz. Ebu Musa’dan (rivayet edildiğine göre) Resulullah (SAV) sahabelerinden birini (bir yere görevli olarak) gönderdiği zaman ona: “Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz. Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız” şeklinde emretmektedir.³⁵¹ Mesela Muaz b. Cebel ve Ebu Musa el-Eşari’yi Yemen’e zekât memuru olarak gönderirken onlara zekâtı toplarken kimseye zorluk çıkarmadan anlayışlı davranmalarını söylemiştir. Aynı şekilde muhataplarına yaptıkları ibadetten dolayı kazanacakları sevaplardan söz

³⁴⁷ Nesai, Zekat 72; Ebû Davud, Edeb 107 (5108, 5109); Zekat 38 (1672).

³⁴⁸ Kasas 84.

³⁴⁹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 6, s. 304.

³⁵⁰ Baymur, *age.*, s. 281-284.

³⁵¹ Ebu Davud, Edep 17 (4835), Buhari, Edep 80; İlim 12.

etmelerini, yaptıkları hatalar yüzünden Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesecek kadar korkutmamalarını öğütlemiştir. Bu hadiste de Peygamberimiz (SAV) lider olarak görevlendirdiği Muaz b. Cebeli empatiye davet etmekte ve onun şahsında lider konumunda bulunan herkese tavsiyede bulunmaktadır. Nitekim öğretmen sınıfın, vali ilin, komutan ordunun, baba ailenin lideridir. Öğretmen sınıfta eğitim verirken, anne baba çocuğunu eğitirken, komutan askerini yönetirken empati kurabilmeli ki hedeflediği başarıya ulaşabilsin.

Peygamber Efendimiz (SAV) birçok konuda yeri geldikçe sahabesine insanları korkutmayıp müjdelere vermelerini zorluk değil kolaylık sağlamalarını emretmiştir. İnsan bilmediğinin düşmanıdır ve bilmediğine şüphe ile yaklaşır. Bu nedenle “Siz kolaylık göstermek için gönderildiniz, zorluk çıkarmak için değil”³⁵² hadisinde de dile getirildiği gibi bütün Müslümanlar İslam'ı bilmeyen yeni tanıyan kimselere anlayışlı ve hoşgörülü davranmak zorundadır. Nitekim Peygamberimiz de çölde yaşayan, Peygamberimiz ile uzun zaman birlikte vakit geçiremediği için İslam adabını yeterince öğrenemeyen bu nedenle de kendisine karşı saygıda kusur eden, kaba ve katı davranış sergileyen bedevilere kızmayıp gönüllerini de kırmadığı gibi Sahabelerinden de onlara karşı anlayışlı davranmalarını istemiştir.³⁵³ Nitekim ayeti kerimede “Sen onlara kaba ve katı yürekli olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi”³⁵⁴ şeklindeki ifade örnek olması gereken irşat prensibidir. O insanların hayat tarzlarını tanıyan Peygamberimiz onlara empatik yaklaşarak yaptıkları kaba ve sert davranışlarının doğalarının gereği olduğunu ve bilinçli olmadığını ortaya koyarak ona göre bir iletişim sergilemiş ve ümmetine de bu empatik yaklaşım noktasında örnek olmaktadır.

İnsanlara nazik ve kibar şekilde bir tutum sergilemek, konuşmalarda ölçülü olmak sadece Hz. Muhammed'e (SAV) değil daha önce gönderilmiş peygamberlere de öğütlenmiştir. Allah “Sen ve kardeşin birlikte ayetlerimi götürün, Firavuna gidin. Ona

³⁵² Buhari, Edeb 80; Müslim, Taharet 98-100; Tirmizi, Taharet 112; İbn-i Mace, Taharet 78.

³⁵³ Kandemir, *age.*, C. 3, ss. 577-578.

³⁵⁴ Ali İmran 159.

yumuşak söz söyleyin. Belki aklını başına alır ve korkar”³⁵⁵ diyerek Hz. Musa ve Harun’a da Firavunu nazik ve güzel sözlerle hak yoluna çağırımlarını öğütlemektedir.³⁵⁶

Dünyanın ameller yurdu, ahiretin ise karşılık görme yurdu olduğunu anlatan Peygamberin (SAV) bu hadisi bütün valilere, amirlere, idarecilere, eğitimcilere muhataplarına empati ile yaklaşarak yumuşaklık ve mülayemetle muamele etmeyi ve dünya ile ilgili işlerde kolaylaştırmayı, ahiretle ilgili işlerde hayır vadi ve sevinç haberi vermeyi tavsiye etmektedir.³⁵⁷ Karşımızdakine mesajı iletirken kullandığımız kelimelerin tek tek önemi bulunmaktadır. Kişinin dünyasında kelimeler yoluyla değişiklikler meydana getirerek davranışında, inançlarında ve tutumlarında gelişimler meydana getirilebilir. Dini eğitim ve öğretim etkinliklerinde en önemli problemlerden birisi kullanılan dildir. Sözcükleri seçme ve karşıya iletme yeteneği iletişimin etkili olmasının önemli bir şartı olmasından ötürü toplumda her kesimin rahat anlayabileceği açık ve net bir dil kullanımını halkla ilişkilerde başarılı olmaya etki etmektedir.³⁵⁸

Ümit verici sözler, dünya işlerinde insanların isteğini, şevkini ve maneviyatını artıracak gibi, uhrevi davranışlarında da Allah’ın emirlerine daha sıkı sarılıp günahattan kaçınma azmini, günahkârlıktan tövbe edip yeni bir başlangıç yapma hevesini kazandıracaktır. Bu nedenle Hz. Peygamber (SAV), yönetici olarak görevlendirdiği sahabeleri görev yerlerine gönderirken onlara halka devamlı olarak ümit vermelerini, soğutucu ve nefret ettirici davranışlardan kaçınmalarını, zorluk çıkarmaktan uzak kalmalarını ve kolaylık göstermelerini tavsiye etmektedir. İdareci olan kişinin idaresi altındaki insanlara, kolaylık göstermesinin olumlu tesirleri olduğu halde zorluk çıkarıcı tutumlar tam tersine olumsuz ve tamiri imkânsız neticeler ortaya çıkarmaktadır. İnsanları harekete geçiren en büyük güç ümit ve inançtır. Bu nedenle toplumdaki bütün başarıların ve verimli sonuçların hareket noktasında ümit verici tutumlar vardır. Olumsuz davranışlarda bulunmak ise insanın ümit ve inançlarını yıkmaktan başka bir işe yaramayacağı için olumlu sonuçların oluşmasına büyük engeldir. Meseleleri zorlaştırmaya kalbinde eğrilik, kişiliğinde şiddet ve terbiyesinde eksiklik olan kimseler

³⁵⁵ Taha 42-44.

³⁵⁶ *Örnek İnsan Hz. Muhammed*, s. 148.

³⁵⁷ Buhari, İlim 12; Sofuoğlu, *age.*, C. 1, s. 230.

³⁵⁸ Hökelekli, *İslam Psikoloji Yazıları*, s. 269.

başvuracaktır. İslam ahlakı ile terbiyelenmiş bir insan, zorlaştırmaya, engellemeye ve insanların faydalarına zarar verecek şeylere zaten müracaat etmeyecektir. Çünkü Müslüman kendisine şu hadisi düstur edinmiştir: “Resulullah (SAV) iki şey arasında muhayyer bırakılınca günah değilse kolayını tercih ederdi. Eğer onda bir günah varsa ondan en fazla o kaçırdı. Resulullah (SAV) Allah’ın haram kıldığı şeyler çiğnenince, Allah için intikam almanın dışında kendisi için asla intikam almamıştır.”³⁵⁹

Müslümanlara Allah’ın keremini, sevabının bolluğunu, ihsanının çokluğunu, rahmetin genişliğini müjdelemek insanlar üzerinde, korkutucu emir ve yasakları dile getirip şiddet söylemlerinde bulunmaktan daha etkili bir tebliğ metodudur. İslamiyet’in ilk yıllarında hızla İslam’ın kalplere yerleşmesinde bu yaklaşımın etkisi büyük olmuştur. İslam’a yeni girmiş bir kişiye sağlanan kolaylık, onun dine daha da ısınmasını ve bağlılığının artmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber empatik değil de zorlaştırıcı bir tavır gösterseydi insanlar ya dine girmez ya da dinde sebat göstermeyip dinden dönebilirlerdi.³⁶⁰

2.16. Örnek Hadis, Bedensel İhtiyaçları İbadetin Önüne Alma

Peygamber Efendimiz (SAV), insanın fitratını gayet iyi tanımakta ve beden ile ruh dengesini en doğru çizgide tutmak için öğütlerde bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber (SAV) “Yemek ortaya konulduğu ve namaz da ikamet edildiği zaman, sizler yemeğe başlayınız (sonra namaz kılınız)” buyurmuştur.³⁶¹ Hz. Peygamber (SAV), aklında yemek olan bir kişinin namazda huşu içinde olamayacağını bildiği için önce yemeğin yenmesini tavsiye etmektedir.³⁶²

Nitekim istek, arzu ve gereksinimleri kapsayan güdü (motivasyon) kavramı organizmayı harekete geçirerek organizmanın hareketini belli bir amaca doğru yönlendirmektedir. Açlık ve susuzluk gibi fizyolojik temelli güdülere dürtü denmektedir. Hayvanların ve insanların davranışlarının temeli güdüler olduğu için her davranışın

³⁵⁹ Ebu Davud, Edep 17 (4835); Buhari, Edep 80.

³⁶⁰ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, ss. 41-43; Davudoğlu, *Sahih Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 8, ss. 460-461; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 43.

³⁶¹ Buhari, Et’ime 58; Müslim, Mesacid 64 (557), 65 (558); Tirmizi, Salat 262 (353).

³⁶² Buhari, Et’ime 58, Sofuoğlu, *age.*, C. 12, s. 5541.

altında bir güdü bulunmaktadır.³⁶³ Buradaki açlık güdüsü yani biyolojik ihtiyaç organizmayı harekete geçirerek motivasyonu yemek yeme³⁶⁴ hareketine yönlendirecektir.³⁶⁵ Kişi bu güdüyü bastırıp ibadete yönelse bile kendini ibadete vermesi mümkün olmayacaktır. Bu durum şu şekilde açıklayabiliriz. Hayatın devamını sağlayan besinlerin bir kısmı bedenimize depo edilir ve her türlü faaliyetlerimiz için enerjiye dönüştürülür. Bu sırada organizmada tükenen besinler, kanda şeker basıncının azalması, mide ve bağırsakların boşalması, bunların sebep olduğu spazmlar açlık duygusunu meydana getirir. Organizmayı doyurum yönünde iten bu ihtiyaç da açlık güdüsüne sebep olur.³⁶⁶ İhtiyaç fiziksel bir haldir. İhtiyaç gerek duyulan maddeden belirli bir süre uzak kalınması halinde meydana çıkar ve bu uzak kalış süre uzadıkça mahrumiyet ortaya çıkar. Bu şekilde ihtiyaç insanı motive edilmiş davranışlara yönlendirir.³⁶⁷

Bilimsel olarak da görüldüğü üzere açlık güdüsü ile güdülenmiş bir organizma besinlerle karşılaşma halinde başka bir olaya motive olamayacaktır. Bu hadiste de gördüğümüz gibi Peygamber (SAV) yine bir empati örneği ile ibadetle açlık arasında kalan kişiye ilk olarak fizyolojik ihtiyacını karşılama önermektedir. Bu bağlamda fizyolojik ihtiyaç karşılanmadan diğerinden verim alınamayacağını ortaya koymuş bulunmaktadır.

Bazı rivayetlerde akşam namazının ve akşam yemeğinin zikredilmiş olması hükmün sadece o namaza ve o yemeğe ait olduğunu göstermemektedir. Akşam namazının zikredilmiş olması oruçlunun iftarı ile alakalı olabilir. Fakat bazen kişi oruçlu olmadığı halde oruçludan daha çok acıkmış ve daha iştahlı olabilmektedir. Bu nedenle hangi namaz vaktinde olursa olsun aç bir insanın önüne yemek getirilirse önce yemesinin daha doğru olduğunu, o anda namaz için ikamet getirilmiş olsa bile karnını doyumadıkça namaza kalkmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu şekilde hareket etmenin amacı namazın huşu ve huzurunu sağlamaktır. Çünkü karnı aç olan bir insan yemeğin geldiğini gördüğünde doğal olarak aklı fikri yemekte kalacaktır.³⁶⁸

³⁶³ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, ss. 230-231.

³⁶⁴ Norman L. Munn, Nahid Tendar, *age.*, s. 1.

³⁶⁵ Yılmaz Özakpınar, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 186.

³⁶⁶ Lütfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 38.

³⁶⁷ Arık, *age.*, s. 18.

³⁶⁸ Müslim, Mesacid 64 (557); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 3, s. 440.

2.17. Örnek Hadis, Yolun Hakkını Vermek

Kamusal alanlar insanların ortak kullandıkları ve etkileşimde buldukları mekânlardır. Bu mekânlar her ne kadar herkese açık olsa da kişinin bireysel olarak rahatsız edilmeden işleri ile meşgul olma hakkı bulunmaktadır. Zira topluluk içinde sadece bakışlar bile insanı oldukça fazla rahatsız edebilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (SAV) insanları empati yapmaya teşvik etmekte ve yollarda insanlara eziyet vermekten sakınılmasını emretmektedir. Bir hadiste Hz. Muhammed: “Yollarda oturmaktan sakının” demiştir. Sahabeler buna cevaben “Ya Resulullah! Bizim oralarda oturmamız kaçınılmaz bir şeydir. Biz oralarda konuşuyoruz” demişlerdir. Hz. Peygamber (SAV) ise “Oturmaktan başka bir çareniz yoksa, o halde yolun hakkını verin!” buyurmuş ve yolun hakkının “Gözü yummak, ezayı men etmek, selâmı almak, iyiliği emir, kötülüğü nehy etmektir”³⁶⁹ demiştir.

Burada “göz yummak” sözüyle bir kimseye sözlü veya fiili bir rahatsızlık vermemek kastedilmektedir. Emr-i bil ma'ruf bütün iyilikleri kapsayan, nehyi anil münker de bütün kötü fiilleri içine alan bir kelimedir. Ebû Dâvûd'un rivayetinde, aksıran kimse hamde bulunursa ona “Yerhamükellah” demek, adres sorana yolu göstermek, Taberânî'nin Hz. Ömer'den rivayet ettiği bir hadiste ise imdat isteyene yardımda bulunmak gibi fiiller yolun hakkı olarak zikredilmektedir. Kişi yol kenarlarında oturmaktan kaçınmalı, kimseye rahatsızlık vermemelidir. Dedikodu, kötü zan, yoldan geçenleri tahkir ve yol vermemek gibi şeyler rahatsızlık veren durumlar olduğu gibi, oturanlardan dolayı halk korkarak oradan geçemezse, bu da bir eziyettir.³⁷⁰

Bu hadis-i şerif bize zorunluluk halinde yolların hakkı olan bazı hizmetler görülmek koşulu ile yollarda oturulabileceğini, aksi durumda yollarda oturmanın uygun olmadığını ifade etmektedir. Yolların hakkı şunlardır: Trafiğin geçişini engellemek, insanları rahatsız edecek şekilde yüksek sesle konuşmamak, yollara çöp atmamak, yoldan geçenleri rahatsız etmemek, iyiliğe davet etmek, kötülükten sakındırmak ve yolu şaşırmış olan kimselere yolu bulmalarında yardımcı olmaktır.³⁷¹

³⁶⁹ Müslim, Libas 114 (2121); Ebu Davud, Edeb 12 (4815).

³⁷⁰ Müslim, Libas 114 (2121); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 9, s. 505.

³⁷¹ Ebu Davud, Edeb 12 (4815); Tirmizî, Birr 37; Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, age, C. 16, ss. 23-24.

2.18. Örnek Hadis, Fısıltı ile Konuşmak

Topluluk içerisinde yapılabilecek en uygunsuz ve empatik anlayışa ters hareketlerden biri de fısıltı ile konuşmaktır. Bu hareket dışarda bırakılan kişi için son derece can sıkıcı bir davranıştır. Resulullah (SAV): “Üç kişi bir arada buldukları zaman, bunlardan ikisi, üçüncüyü bırakıp da gizli konuşmasınlar” buyurmuştur.³⁷² Üç kişi beraberken ikisinin gizli gizli konuşması, üçüncünün kendisi hakkında konuşulduğunu düşünmesine, bunu kendisine hakaret saymasına veya onlar hakkında kötü düşünmesine neden olur. İki kişinin, diğerinin bilmediği yabancı bir dille konuşmaları da bu duruma girer.³⁷³

Üç kişi içinden bir kişiyi yalnız bırakarak diğer ikisinin fısıldaşarak konuşmalarının uygunsuz oluşu üçüncü şahsın o konuşmaya dâhil edilmediği için kendisini dışlanmış hissetmesi veya aleyhinde konuşuyorlar zannına kapılmaması içindir. Ayrıca orada bulunanlarla arasına soğukluk girmesine ve güvensizliğe neden olur. Kalabalık topluluklar arasında böyle bir durum akla gelmeyeceği için ikisinin gizli konuşmasında sakınca yoktur. Bir kişiyi yalnız bırakarak üç ya da daha fazla kişinin gizli konuşmaları da aynı şekilde uygun değildir.³⁷⁴

Bu durumun tersi de Hz. Peygamber tarafından uygun görünmemiştir. Hz. Peygamber (SAV) “İzinleri olmadıkça (aralarına oturmak suretiyle) iki kişinin arasını ayırmak hiçbir kimse için helâl değildir”³⁷⁵ demektedir. Birbirlerine yakın oturan iki kişinin arasına girmek, onların yerlerinin daralmasına ve bu nedenle de rahatsız olmalarına sebep olur. Bu nedenle aralarında açıklık olmayacak şekilde, birbirlerine yakın oturan iki kişi arasına izinleri olmadıkça bir üçüncü kimsenin oturması uygun değildir. Yakın bir şekilde birbiri ile oturan insanların aralarında sıkı bir arkadaşlık bağı ya da konuşacakları bir sırları olabileceğinden ve üçüncü bir şahsın aralarına girmesi onların mahrem olan sohbetlerine engel olacağı için onları rahatsız edebilme durumundan dolayı

³⁷² Buhari, İsti'zan 45; Müslim, Selam 36 (2183); Ebu Davud, Edeb 24 (4850).

³⁷³ Buhari, İsti'zan 47 (61); Sofuoğlu, C. 13, s. 6233.

³⁷⁴ Müslim, Selam 37 (2184); Ebu Davud, Edeb 24 (4850); Davudoğlu, *Sahih-ı Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 9, s. 603; Kandemir, *age.*, C. 7, s. 27; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 60; Darimi, *Görgü Kuralları*, 28; Aydınli, *age.*, C. 5, s. 488.

³⁷⁵ Ebu Davud, Edeb 21 (4844, 4845); Tirmizi, Edeb 11 (2752).

empatik olmayan bir davranış olmaktadır.³⁷⁶

2.19. Örnek Hadis, Cenazeye İştirak Etmek

Hz. Peygamber'in (SAV) topluma bir ödev olarak yüklediği ve empatik duruş sergilediği vazifelerden biri de ölen kişinin cenazesine iştirak etmektir. Ölüm, hayatın en acı anlarından biridir. Böyle anlarda Hz. Muhammed toplumsal kenetlenmeyi önermekte ve kişinin acısının hafiflemesinin en kolay yolunun bunun paylaşılması olduğunu ima etmektedir. Peygamber Efendimiz "Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmı karşılamak; hastayı ziyaret etmek; cenazeler ardından gitmek, davete icabet etmek ve aksırana yerhamükallah demek"³⁷⁷ buyurmaktadır. Bu hadiste sayılan sorumlulukların tam anlamıyla yerine getirildiği bir toplumda hayatını sürdüren her insan, değerli ve özel bir varlık olduğunu, insan yerine konulduğunu, sosyal çevresi tarafından önemsendiğini hissederek yalnız olmadığını anlayıp hayata ve zorluklara daha pozitif yaklaşacaktır. Merhamet toplumunun özelliklerinin yaşandığı bir yerde birey kendisini asla önemsiz ve terkedilmiş hissetmeyecektir.³⁷⁸

Davete icabet, iki şekilde olur: Yardım talebinde bulunan bir kişinin bu dileğini yerine getirmek suretiyle veya düğün gibi hayırlı bir toplantıya edilen davete icabet etmek suretiyle. Diğer sayılan hakların ise toplum fertleri arasında yapılmaları, topluluğun sağlamlığı ve medenî ilişkilerin kemâli açısından gerekli olan en yüksek medeniyet ve insaniyet alâmetleridir.³⁷⁹ Önceki örnek hadislerde bu konulara detaylı olarak değinilmiştir.

Bu hadiste vurgulamak istediğimiz bölüm cenazeyi takip etme mevzusudur. Cenazeyi arkası sıra takip etmek, cenaze namazını kıldıktan sonra da bu suretle devam etmek cenazeye ve arkasında kalanlara bir saygıdır. Ölüm halinde cenazeye iştirak etmek, ölen kimseye son vazife olduğu gibi, arkasında bıraktığı yakınlarına karşı da bir hakşinaslıktır.³⁸⁰ Kişinin kederli anlarda daha fazla anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Yakınını

³⁷⁶ Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 56-57.

³⁷⁷ Buhari, Cenaiz 2; Müslim, Selam 3 (2162); Ebu Davud, Edeb 90 (5030); Tirmizi, Edeb 1 (2736-2737); Nesai, Cenaiz 52 (1912); Darimi, İstizan 5 (2636).

³⁷⁸ Batar, *agm.*, s. 56.

³⁷⁹ Buhari, Cenaiz 2; Sofuoğlu, *age.*, C. 3, s. 1176.

³⁸⁰ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 211.

kaybeden bir kimse için de ölüm insanın en kederli halidir. Çevredeki insanlar ile yakın ilişki halinde olma stres ve üzüntü verici yaşam olaylarına karşı kişinin ruh ve beden sağlığını koruyucu etkiye sahip olmaktadır.³⁸¹

2.20. Örnek Hadis, İnsanların Sıkıntılarını Gidermek

Toplumsal bütünlüğe inanan Hz. Peygamber (SAV) her fırsatta bunu sağlayacak fiilleri zikretmiştir. Resulullah (SAV) “Açı doyurunuz, hastayı ziyaret ediniz, esiri hürriyetine kavuşturunuz”³⁸² diyerek toplumda kaynaşmayı sağlayacak davranışlara örnekler vermektedir. Zira sayılan üç grup da en çok empatiye yani anlaşılmaya ihtiyaç duyan kimselerdir.

Başta ilahi dinler olmak üzere bütün dünya dinleri zor durumda olanlara yardım etme ve fakirleri doyurma gibi konularda müntesiplerine motivasyonlar vermektedir. İslam’da zekât ibadetinin İslam’ın beş şartından biri olması, Kur’an ayetlerinde yardım etme anlamında “sadaka” ve “infak” kavramları üzerinde durulması, Medine Müslümanlarına Mekke’den gelen kardeşlerine yardım ettikleri için “ensar” adının verilmesi yardımlaşma kavramına oldukça fazla vurgu yapıldığını göstermektedir. Kişi kendi varlığını başkalarının varlığı ile değerlendirdiği ve onları sahiplendiği ölçüde dininin öğretilerine uygun davranmış olur.³⁸³ Nitekim Peygamberimiz (SAV) bir başka hadisinde “Komşusu açken tok yatan bizden değildir”³⁸⁴ diyerek başkalarının ihtiyaçlarına duyarsız kalınmamasını emretmektedir.

İslami emirlere bakıldığında birçoğunun kökeninde insanları empatik davranışa yönlendirme bulunmaktadır. Ramazan orucunu ele aldığımızda açlık duygusunu bizzat yaşayarak idrak etmek ve onların sıkıntılarına daha yakından eğilmek adına ibadet yolu ile bir empati eğitimi olduğuna şahit olmaktayız. Bazı duygular sözle değil bizzat yaşayarak öğrenileceği için tok olanlar isteseler de aç olan insanların halinden

³⁸¹ Cirhinlioğlu, *age.*, s. 90.

³⁸² Ebu Davud, Cenaiz 7 (3105).

³⁸³ Ayten, *Empati ve Din*, s. 95.

³⁸⁴ Hâkim 2:15; Heysemi 7:167.

anlayamazlar. Anlayamadıkları için de kendilerine düşen insani, vicdani ve ahlaki sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanırlar.³⁸⁵

Peygamber (SAV) toplumda karşılıklı sevgi ve saygının doğup gelişmesine ve hastanın bir an için bile olsa acısını unutup rahatlamasına sebep olan hasta ziyaretine büyük önem vermiştir.³⁸⁶ Hastalık halinde insanın morali bozuk olur, neşesi gider, üzüntüsü ve kederi artar, bu durumda iken sağlığında birlikte olduğu kimselerin hastalığında da yanında olduğunu görmek moralinin yükselmesini sağlar.³⁸⁷ Ziyarete gelen kimselerin hal hatır sorup sabır tavsiyeleri sayesinde hastanın sıkıntısından biraz uzaklaşıp hastalığın verdiği acının hafiflemesi sağlanmış olmaktadır.³⁸⁸

Hastalık kişinin duygu ve düşüncelerini aynı zamanda psikolojisini etkilediği için kişi yakınlarından arkadaşlarından sağlığında beklemediği tutum ve davranışları bekler. İmam Yusuf'un "idare edilmesi gerekli kişi" olarak tarif ettiği hasta³⁸⁹ anlaşılmaya en çok ihtiyaç hisseden bireydir. Nitekim Resulullah (SAV) "Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinizde iyileşeceğini söyleyerek moralini yükseltin, gerçi bu söz hiçbir şeyi önlemez fakat hastanın gönlünü hoş eder"³⁹⁰ diyerek hastanın morale ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir.

Bir hadisinde Peygamber Efendimiz (SAV) "Dul kadın ve yoksul yetim kimselerle ilgilenmek için gayret edip koşturan kişi Allah yolunda cihat eden kimse gibi veya gündüzü oruçla geceyi namazla geçiren kimse gibi sevap kazanır" demektedir.³⁹¹ Bu hadiste toplumun gönlü kırık, nimet ve sıcak ilgiye herkesten çok ihtiyaç hisseden kesimlerine itinalı davranmak birçok ibadetten daha üstün bir şekilde övülerek öğütlenmiş³⁹² ve onların aslında herkesten çok empatiye ihtiyaç duyan bireyler olduğu vurgulanmaktadır.

³⁸⁵ Ağırman, *agm.*, s. 30.

³⁸⁶ Ebu Davud, Cenaiz 7 (3105); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 11, s. 468.

³⁸⁷ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 210.

³⁸⁸ *Age.*, C. 2, s. 550.

³⁸⁹ *Age.*, C. 4, s. 495.

³⁹⁰ Tirmizi, Tıb 35 (2087).

³⁹¹ Tirmizi, Birr 44 (1969).

³⁹² Kandemir, *age.*, C. 3, ss. 15-16.

2.21. Örnek Hadis, Alış Verişte Kolaylık Sağlama

Hız. Peygamber insanlara karşı empati ile yaklaşmayı İslami bir sorumluluk olarak değerlendirmekte ve onun bu tarz yaklaşım tavsiyeleri toplumsal hayatın bütün alanlarını kapsamaktadır.³⁹³ Hız. Peygamber (SAV) “Allah satışında hoşgörölü, alışında hoşgörölü, ödemesinde hoşgörölü kimseleri sever”³⁹⁴ buyurmaktadır. Başka bir hadiste ise “Allah, geçmiş ümmetler içerisinde bir adamı bağışlamıştı, bu adam satarken cömert ve hoşgörölü; alırken yine cömert ve hoşgörölü, borcunu isterken de yine cömert ve hoşgörölü idi”³⁹⁵ denilmektedir. Alışverişte, diğer beşeri ve medenî tüm muamelelerde daima müsamahaya, kolaylaştırmaya, ahlâkî değer ve güzelliklerin gereğini yerine getirmeye teşvik eden bu hadislerden anlaşılacağı üzere bu şekildeki davranış ümmet fertleri için dünyevi, uhrevi, maddi ve manevi pek çok hayırlar kazandırmaktadır.³⁹⁶

Alışveriş günlük hayatta en çok kurulan ikili ilişkilerdendir. Bu ilişkilerin güven üzerine inşa edilmesi için karşıdakini de anlayabilen empatik bir anlayış ile sürdürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu hadis satarken, alırken ve hakkını talep ederken kolaylık gösteren kimsenin ilahi rahmete kavuşması için Hız. Peygamber’in (SAV) duası mahiyetindedir. Hayatında bir defa alışveriş edip bunda kolaylık göstermek değil, her muamelede, yumuşak, müsamahakâr ve kolaylık gösterici olmak değerli olduğu için hadis bu davranışı alışkanlık haline getirenlere özeldir. Sadece alışında değil borcunu öderken de kolaylık göstermek vadesini geçirmemek bu kapsama girer. Bu hadiste başkasına sıkıntı vermemeye, anlayışlı olmaya, kolaylık sağlamaya ve alışverişte üstün ahlaklı davranmaya teşvik vardır.³⁹⁷

Empatik düşünmenin önündeki en önemli engellerden biri insanın benliğidir. Kur’an’ı Kerim bireyde empatik düşüncenin gelişmesi ve benmerkezcilikten kurtulması için insanları başkalarına yardım etmeye davet etmektedir. Muhtaç durumda olduğu halde iffetinden dolayı kimseden bir şey isteyemeyen veya elinde imkân olmadığı için borcunu ödeyemeyen borçluyu anlayarak kolaylık sağlamak insanın benmerkezcilikten kurtulması

³⁹³ Batar, *agm.*, s. 57.

³⁹⁴ Buhârî, Büyü 16; Tirmizi, Büyü 75 (1319); Nesâî, Büyü 104; İbn-i Mace, Ticaret 28.

³⁹⁵ Buhârî, Büyü 16; Tirmizi, Büyü 75(1320)

³⁹⁶ Buhârî, Büyü 16; Sofuoğlu, C. 4, s. 1919.

³⁹⁷ İbn-i Mace, Ticaret 28; Hatipoğlu, *age.*, C. 6, s. 186.

ile mümkün olacaktır. Bakara Suresi 280. ayette “Eğer borçlu darlık içinde ise ona eli genişleyinceye kadar süre verin. Eğer bilerseniz, borcu sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır”³⁹⁸ buyrulurken borçluyu bunaltmanın uygun olmadığı ifade edilmektedir. Bu da ancak muhatabı anlayıp onun durumunu idrak ederek mümkün olmaktadır.³⁹⁹

2.22. Örnek Hadis, Ticarete Aldatmama

Ticarete kolaylaştırıcı bir mizaç sahibi olmak gerektiği gibi dürüst olmak da gerekmektedir. Hz. Peygamber insanları kandıran kişilerin İslam ümmetinin bir ferdi dahi olamayacağını bildirmiştir. Örneğin Resulullah (SAV) bir gün buğday yığımına elini daldırınca eline ıslaklık gelir. Bunun üzerine: “Ey bu yığının sahibi nedir bu durum” der. Adam: “Ey Allah’ın Resulü! Gökten yağmur isabet etmiştir” diyerek cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (SAV) “Islak olan kısmı müşterinin görmesi için yığının üzerine çıkarmanız gerekmez mi? Her kim aldatırsa bizden değildir”⁴⁰⁰ diyerek aldatmanın ne kadar büyük bir kötülük olduğunu ve dürüst olmanın önemini vurgular.

Malın iyi tarafını üste getirip, kötüsünü altına saklayarak malını değerli göstermeye çalışmak, onu satabilmek için hile yoluna başvurmak sahtekârlık ve Müslümanları kandırmaktır. Bu ise Müslümana yakışmayan bir tavidir. Bu olaya şahit olan Peygamberin, “Hile yapan (kandıran) bizden değildir” sözü sanki hile yapanın Müslüman olmadığı gibi anlaşılrsa da aslında böyle yapanların dinden çıkacağı anlamında değil, insanları bu tür çirkin hareketlerden sakındırmak içindir. Resulullah (SAV) bu cümlesi ile din kardeşini aldatan, ona karşı dürüst olmayan, bana tâbi olmamış ve sünnetimden gitmeyi terk etmiştir, demek istemiştir.”⁴⁰¹ Çocuğunun davranışlarını beğenmeyen babanın evlâdına: Sen benden değilsin, dediği örneğinde olduğu gibi bu şekilde hareket eden kimse benim ilmime, amelime ve hidayet yoluma uyararak izimden gelenlerden değildir manasındadır.⁴⁰²

³⁹⁸ Bakara 280.

³⁹⁹ Batar, *agm.*, s. 59-60.

⁴⁰⁰ Müslim, İman 164; Tirmizi, Büyü 74 (1315); İbn Mâce, Ticarat 36 (2224); Ebû Dâvûd, Büyü 50 (3452); Darimi, Büyü 10.

⁴⁰¹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 12, s. 536-537.

⁴⁰² İbn Mâce, Ticarat 36 (2224); Hatipoğlu, *age.*, C. 6, s. 215.

Peygamberin “Islak kısmı üste koysa idin ya” buyurulmasından anlaşılıyor ki Hz. Muhammed (SAV) adamın cevabından tatmin olmamış ve onun insanları aldattığını anlamıştır. Elma, portakal vb. yiyeceklerin de iyilerinin görünen tarafa dizerek sepet hesabıyla satmak da aldatmacadır. Güzel sağlam kısım ile diğerleri arasındaki fark çok olursa yapılan bu iş aldatma sayılacağından müşteri o malı kabul etmeyebilir. Fark az olursa, alışverişlerde az miktar aldanma olabileceğinden bunun hükmü bulunmamaktadır. Peygamber (SAV) in o şahsı cezalandırdığına veya pazardan kovduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen sözle kınamayı yeterli bulmuştur.⁴⁰³ Bu davranışı ile bu hatayı yapan insanı ötekileştirmek yerine tatlı sert bir tarzla hatasını anlamasını sağlamaktadır. Burada aldatanın da aldananın da psikolojisine yönelik bir yaklaşım tarzı vardır. Hz. Peygamber (SAV) aldananın hakkını savunurken aldatanın da bu işten vazgeçip doğruya yönelmesine vesile olmaya çalışmaktadır.

2.23. Örnek Hadis, Alışverişi Bozmak

Peygamber (SAV) satıcı ile müşteri arasına girip, kendisini alıcı gibi göstererek müşteriyi kandırıp fiyatı yükseltmeye çalışmayı yasaklamaktadır.⁴⁰⁴ Bu konu ile ilgili “insan kardeşinin alışverişi aleyhine alışveriş etmez; kardeşi kendisine izin verinceye yahut pazarlığı terk edinceye kadar, onun pazarlığı aleyhine de pazarlığa girişmez”⁴⁰⁵ buyurmaktadır.

Hadiste, mümin kardeşinin alışverişine zarar verici bir şekilde “ben sana aynı malı daha ucuz fiyatla alırım” veya “ben malını daha yüksek fiyatla satarım” şeklinde dışardan dâhil olarak satışı bozmaya çalışmak hem ticaret ahlâkına hem de insan ahlakına aykırı çirkin bir davranıştır ve Hz. Peygamber (SAV) tarafından yasaklanmıştır. Kendini alıcı gibi gösterip müşteriyi aldatmak ve fiyatı yükseltmeye çalışmak satıcı ile alıcı arasına girmek, ayrıca bazı tüccarların, köylü halkın mallarını onlar adına satarak bu aracı zümrenin halk aleyhine kazanç sağlaması da yasaklanmaktadır.⁴⁰⁶ Bu şekildeki

⁴⁰³ Müslim, İman 164; Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 1, s. 407.

⁴⁰⁴ Buhari, Büyü 60; İbni Mace, Ticarat 14 (2173).

⁴⁰⁵ Buhari, Büyü 58; Müslim, Büyü 11 (1515); Ebu Davud, Büyü 44 (3438); Tirmizî, Büyü 65 (1304); Nesâî, Büyü 19, 21; İbn Mâce, Ticârât 14 (2174).

⁴⁰⁶ Buhari, Büyü 58; Sofuoğlu, *age.*, C. 4, s. 1974; Müslim, Büyü 11 (1515); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 7, s. 600.

Ebu Davud, Büyü 44 (3438); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 12, s. 516; İbn Mâce, Ticârât 14 (2174); Hatipoğlu, *age.*, C. 6, s. 147.

davranışlar müminlerin samimiyetlerini, birbirlerine güvenlerini, dostluk ve kardeşliklerini yok ederek, insanlar arasındaki dargınlık ve kırgınlıkların, kin ve nefretin oluşmasına, toplum düzeninin bozulmasına neden olmaktadır.⁴⁰⁷

2.24. Örnek Hadis, Kibir, İyiliği Başa Kakma, Yalan Yemin Etme

Kibir ve iyiliği başa kakma, sosyal ilişkileri zedeleyen en tehlikeli davranışlardandır. Hz. Peygamber insanları birbirinden uzaklaştıran bu hareketleri kötülemiştir. Hz. Peygamber (SAV) “Üç kişi vardır ki, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak, onları tezkiye de etmeyecektir. Hem onlar için elim bir azap vardır” buyurmuş, Ebû Zerr de “Adları batsın! Umduklarına ermesinler! Kim onlar ya Resulullah” demiştir. Hz. Muhammed (SAV) ise “Elbisesini (kibrinden) yerde sürükleyen, verdiği başa kakan ve ticaret malına yalan yere yeminle revaç verendir” buyurmuştur.⁴⁰⁸

Topuklardan aşağıya kadar uzanan elbise insana büyüklük duygusu vereceği için bu tarz giyinmenin yasak olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁹ Kibir toplum duygusu ile kıyasıya bir çatışma halindedir.⁴¹⁰ Her insanın yaratılışı gereği bir miktar kibirli olması normal olmakla beraber belli bir dereceyi aşması tehlikeli ve kişinin kibrini sergilemesi yanlıştır.⁴¹¹ Sadece ruh sağlığı için değil beden sağlığı için de aşırılıklardan kaçınıp mutedil olmak insan fitratına en uygun olanıdır. Mesela yetersiz beslenme halinde vitamin eksikliğinden bazı hastalıklarla, aşırı yemek halinde de obezite gibi bir hastalıkla karşılaşılabilir. Kişinin gururlu ve kibirli olması kendini beğenmesi yanlış olduğu gibi kendine güvensiz, ezik olması da uygun değildir. Yani her şeyde olduğu gibi mizaçta da mutedil olunmalıdır.⁴¹²

Verilen malın başa kakılması, karşıdaki insanın kendisini küçük düşürülmüş, aşağılanmış hissetmesine sebep olacağı ve empatiye tamamen ters düşeceği için açık bir

⁴⁰⁷ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 202.

⁴⁰⁸ Müslim, İman 171 (106); Ebu Davud, Libas 25 (4087, 4088); Tirmizi, Büyü 5 (1211); Nesai, Büyü 5.

⁴⁰⁹ Ebu Davud, Libas 25 (4087, 4088); Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 14, ss. 162-163.

⁴¹⁰ Adler, *age.*, s. 219.

⁴¹¹ *Age.*, s. 201.

⁴¹² Sefa Saygılı, *Strese Son*, Türdav Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 160.

dille Hz. Peygamber tarafından yasaklamaktadır.

2.25. Örnek Hadis, Mümin Müminin Kardeşidir

Birlik olmak İslam ümmeti için daima zorunlu bir ihtiyaç olmuştur. Bu birliğin sağlanması için ise karşılıklı anlayış ve hoşgörü ikliminin toplumun her kesiminde yaygınlaşması, insanların her zaman birbirlerinin yardımına koşması ve her bireyin topluma kazandırılması gerekmektedir. Bunun sağlanması için ise Hz. Peygamber'in şu hadisinin akılda tutulması gerekmektedir: "Müslüman Müslümanın (din) kardeşidir. Müslüman Müslümana zulmetmez, Müslüman Müslümanı (tehlikede ve musibette) terk de etmez. Her kim Müslim kardeşinin hacetinde bulunursa Allah da onun hacetini yerine getirir. Her kim bir Müslümandan bir keder (bir darlık) giderip onu ferahlatırsa, Allah da onun kıyamet gününün kederlerinden bir kederini giderip ferahlatır. Her kim bir Müslümanı (dünyadaki ayıbını) örterse, Allah da onu kıyamet gününde örter".⁴¹³

Hadis, güzel ahlâkın ve toplumsal yardımlaşmanın en önemli örneklerini öğretmektedir.⁴¹⁴ "Şüphesiz müminler birbiri ile kardeşirler"⁴¹⁵ ayetinde de geçtiği üzere bu kardeşliğin din itibari ile olması Müslümanlar arasındaki yardımlaşma ve dostluğu artırarak geliştirmektedir. İnsan hayatında küçük veya büyük birçok sıkıntılarla karşılaşabilmektedir.⁴¹⁶ Böyle durumlarda her zamankinden daha fazla yardıma ihtiyaç duyulacağına bilincinde olan Peygamberimiz bu sözleri ile din kardeşine empati ile yaklaşarak onu anlamanın önemine dikkat çekmektedir.

Bir kimsenin sıkıntısını, kederini gidermek malla, canla veya mevki ile olabilir. Tabi şunu da bilmek gerekir ki bu hadiste zülüm ve fesatla meşhur olmayan iyi hal sahiplerinin kusurlarının örtülmesinden bahsedilmektedir. Birinin kusurunu örtmek ona güzel tavsiyelerde bulunmaya da engel değildir. Eziyet ve fesatla meşhur olan kimsenin kusurunu örtmek ise onun hatasını artırmasına sebep olacağı ve daha başkalarını yapmaya cesaretlendireceği için doğru değildir. Buradaki kusuru örtmek tabiri kişinin olmuş bitmiş bir suçu hakkındadır. Henüz yapılmakta olan bir suçu gören kimseye itiraz etmek ve

⁴¹³ Buhari, Zülümler 3; İkraah 7; Müslim, Birr 58 (2580); Ebu Davud, Edeb 38 (4893); Tirmizi, Hudud 3 (1425).

⁴¹⁴ Buhari, Zülümler 3; Sofuoğlu, C. 5, s. 2262.

⁴¹⁵ Hucurat 10.

⁴¹⁶ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 196.

elinden geliyorsa onu engellemek gerekir. Kişinin engellemeye gücü yetmiyorsa durumu yetkili kişilere şikâyet etmesi gerekmektedir.⁴¹⁷

Bu örnekte de gördüğümüz üzere Hz. Peygamberin “Siz müminler birbirinizin aynası durumundasınız. Eğer birbirinizde düzeltilmesi gereken bir hata bir yara görürseniz hemen onu giderin”⁴¹⁸ sözünü bizzat kendisi uygulamaktadır. Aynı zamanda ayna benzetmesi doğrudan emptiye davet için bir örnek mahiyetindedir.

Kendisine fedakârlık yapılan kişinin karşısındakine sevgi ve bağlılığı bir kat daha fazlalaşacağı için aslında fedakârlık sevgiye dayalı bir ilişki temeline dayanmaktadır. Fedakârlık kişiyi ahlaki olgunluğa ulaştırdığı gibi, insanlar arası sevgi bağlarını da geliştirerek insani ilişkilerin güçlenmesine yardım edip toplumsal açıdan da önem arz etmektedir. Cimrilik, bencillik, kıskançlık ve küslük gibi toplumsal birlik ve beraberliği yıkıcı etkiye sahip duyguları yok ederek fedakârlık duygusunun geliştirilmesi ile Resulullah’ın teşvik ettiği örnek toplumun inşası mümkün olabilecektir. Kendinden önce bir diğerrinin ihtiyacını gidermeyi ödev bilen, özveride bulunan erdemli insanlardan oluşan toplum, herkesin barış, sevgi ve kardeşlik içinde yaşadığı, muhtaçların azaldığı, refah seviyesi yüksek, adaletin hâkim olduğu bir toplum olacaktır.⁴¹⁹

Peygamberimiz (SAV) bu konuya destek olan bir başka sözünde “Bir kimse bir müminden dünya sıkıntılarında bir sıkıntı giderirse; Allah ondan ahiret sıkıntılarında bir sıkıntı giderir. Bir kimse başı sıkılana kolaylık gösterirse, Allah ona dünya ve ahirette kolaylık verir. Ve bir kimse bir Müslümanı (n günahını) örtbas ederse, Allah da onu dünya ve ahirette örtbas eder. Kul din kardeşinin yardımında oldukça, Allah da kulun yardımındadır. Ve her kim bir yol tutarak, o yolda ilim ararsa, bu sebeple Allah ona cennete götüren bir yol müyesser kılar. Bir kavim Allah’ın evlerinden bir evde toplanarak Allah’ın Kitabını okurlar ve onu aralarında müzâkere ederlerse üzerlerine sekine iner, Allah’ın rahmeti onları kaplar, Melekler de etraflarını kuşatırlar. Allah onları kendi nezdindekilere anar. Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, nesebi hızlandıramaz.”

⁴¹⁷ Müslim, *Birr* 58 (2580); Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 10, s. 530-531; Necati Yeniell, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 104-105.

⁴¹⁸ Tirmizi, *Birr* 18 (1927, 1928, 1929).

⁴¹⁹ *Hadislerle İslam*, C. 3, s. 279.

buyurmaktadırlar.⁴²⁰

Hadis müminin, din kardeşine ya mal vererek ya da onu zalimin zulmünden korumakla dünyaya ait bir sıkıntısını çözmesinin faziletini bildirmektedir. Müslümanın sıkıntılarında biri olan borç durumunda ona yardım etmenin hadis-i şerifte ayrı bir madde olarak sayılması borçlu olmanın dünyevi sıkıntılar içinde ayrı bir yeri olduğunu belirtmektedir. Hadiste alacaklının borçluya uzun vade tanımak veya borcunu affetmek gibi şeylerle bir şekilde kolaylık göstererek yardımda bulunursa, muhakkak Allah'ın da ona dünyevi ve uhrevi bütün işlerinde kolaylık ihsan edeceği ifade edilmektedir.⁴²¹

2.26. Örnek Hadis, Selam Verme ve Mülke Girerken İzin İsteme

İnsanların sahip olduğu en temel haklardan biri mülkiyet hakkıdır. Bu nedenle kişi başkasının evine gireceği zaman daima müsaade istemelidir. Ayrıca geliş amacının hayır olduğunun anlaşılabilmesi için müsaade istemeden önce hane sahibine selam vermelidir. Bu şekilde başlayan bir iletişim daha sağlıklı şekilde ilerleyecektir. Bir rivayette Peygamber (SAV) evde iken bir şahıs “Girebilir miyim?” diyerek izin istemiştir. Hz. Peygamber (SAV) yanında bulunan birine “Şu adamın yanına çık ve ona izin istemeyi öğret, ona Esselâmü aleyküm girebilir miyim demesini söyle” buyurmuştur. Adam da bunu işitmiş ve: “Esselâmü aleyküm girebilir miyim” demiştir. Bunun üzerine Peygamber (SAV) ona girmesi için izin vermiştir.⁴²²

Allah Mü'min kullarını en üstün edeplerle edeplendirirken “Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere sahipleriyle tanışıklık peyda etmeden ve selam vermeden girmeyin. Umulur ki iyice düşünür (hikmetini idrak eder)siniz”;⁴²³ “Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Şayet size geri dönün, derlerse hemen dönüp gidiniz. Bu sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah ne yaparsanız hakkıyla bilendir”;⁴²⁴ “Meskûn olmayan, içerisinde sizin için bir menfaat bulunan yerlere girmenizde, sizin için bir günah yoktur. Açıklayacağınızı da gizleyeceğinizi de Allah

⁴²⁰ Müslim, Zikir 38 (2699); Ebu Davud, Edeb 60 (4946); Tirmizi, Hudud 3 (1425); Birr 19 (1930); Kıraat 12 (2945).

⁴²¹ Ahmed Davudoğlu, *Bülûgu'l-Meram Terceme ve Şerhi*, 4 Cilt, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2012, C. 4, ss. 355-356; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, ss. 178-179.

⁴²² Ebu Davud, Edeb 126-127 (5177, 5178, 5179).

⁴²³ Nûr 27.

⁴²⁴ Nûr 28.

bilir”⁴²⁵ buyurarak başkasının hanesine izin olmadan ve selam vermeden girmeyi yasaklamıştır.

Hoş görmeyeceği, utanç verici hallerle karşılaşmamak için insanlar, kendi ev halkı bile olsalar izin almadıkça birebirlerinin odalarına girmemelidirler. Müminin izzet-i nefisini koruması için yüce Allah’ın emrettiği şekilde adab-ı muaşeret kurallarına özen göstermek gerekmektedir.⁴²⁶ İzin istemekle selam vermek farklıdır, izin istemek farz, selam vermek ise sünnettir. İzin istemenin farz oluşunun sebebi bir başka hadis-i şerifte “izin istemek ancak gözlerin haramdan korunması içindir” şeklinde geçen ifadeden anlaşılacağı üzere gözü haramdan korumak içindir.⁴²⁷

Başka bir hadiste Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz bir toplantı yerine vardığında oraya selam versin ve oturmak gerekiyorsa oraya otursun. Daha sonra kalktığında yine selam verip ayrılın, çünkü önceki selam sonrakinden daha değerli değildir. Yani her ikisi de gereklidir.”⁴²⁸ Metinde geçen “Birinci selâm sonuncudan daha önemli değildir” cümlesi ile bir ortama girildiği zaman, ve oradan ayrılırken de selam vermenin ve bu ikisi arasında hiçbir farkın olmadığı ifade edilmektedir. Karşılaşma anında selâm vermek nasıl sünnetse, ayrılma halinde selâm vermek de sünnettir. Ortamdan ayrılırken verilen selam, geri dönme ihtimalini ortadan kaldırdığı için geride kalanlara güven verir.⁴²⁹

Şayet bir kimse ayrılırken selam vermeden veya izin almadan ayrılırsa geride kalanlar, acaba bizden hoşlanmadı mı, yanına oturduğum için mi kalktı ya da bir şeye mi kırıldı şeklinde düşüncelere yönelebilir.⁴³⁰ Yine başka bir hadiste bir adam Resulullah’a İslam’ın hangi hasleti daha hayırlı olduğunu sormuş Hz. Peygamber (SAV) ise buna cevaben “Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selâm vermendir” buyurmuştur.⁴³¹ Başka bir rivayette de Resulullah (SAV) Enes’e (ra) şöyle buyurmuştur: “Evladım ailenin yanına girdiğin zaman selam ver. Bu, senin ve ev halkın için bereket

⁴²⁵ Nûr 29.

⁴²⁶ Duman, *age.*, ss. 346-348. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, ss. 459-461.

⁴²⁷ Buharı, İstizan 11; Ebû Davud, Edeb 5174.

⁴²⁸ Tirmizi, İsti’zan 15 (2706); Ebû Dâvûd, Edeb 138-139 (5208).

⁴²⁹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, s. 511.

⁴³⁰ Duman, *age.*, s. 406.

⁴³¹ Ebû Dâvûd, Edeb 130-131 (5194).

olur” demektedir.⁴³² Hadis-i şerifte Müslümanları yemek yedirmeye ve birbirlerine selam vererek aralarında selamı yaymaya teşvik vardır. Yemek yedirmek cömertliğin ve güzel ahlâkın alâmetlerinden olduğu için; selam ise müminlerin birbirlerini sevmelerine ve tevazu kazanmaya yardım edeceği için emredilmiştir.

İnsanların birbirlerini sevip saymaları, İslam toplum düzeninin bir şartı olduğu için Resulullah (SAV) müminleri yemek yedirme, selamı yayma ve hediyeleşme gibi insanları birbirine yaklaştıracak hal ve hareketlere teşvik etmiştir. Efendimizin burada en hayırlı huy olarak yemek yedirmek ve her Müslümana selam vermekten söz etmesi, bu soruyu yönelten kimsenin bunları hakkıyla ifa etmediğini bilmesindedir. Peygamber Efendimizin (SAV) muhatabının durumuna göre cevap vermesi⁴³³ onun karşısındakini iyi gözlemlemesi ve ihtiyacını anlayarak ona göre çözüm üretecek kadar empatik bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.27. Örnek Hadis, Kişinin Kölesine de İyilik Yapmasının Gerekliği

Günümüzde kölelik müessesesi olmasa da Hz. Peygamberin (SAV) içinde bulunduğu dönemin şartlarına göre kölelere olan muameleleri düzenlemeye çalışması onun zor durumda olan insanlara olan yaklaşımını ve anlayışını ortaya koyması açısından üzerinde durulmaya değerdir. el-Ma'nir b. Süveyd'den gelen bir rivayet şu şekildedir: “Biz Rebeze’de Ebu Zer’in yanına girmiştik. Bir de gördük ki üzerinde bir kumaş var ve aynısından kölesinin üzerinde de var. Bunun üzerine (kendisine): Ey Ebu Zer! Kölenin kumaşını alıp da kendi kumaşına (ilave etsen sana bir takım) elbise olur. Kölene de başka bir elbise giydiren dedik. (Bize) şöyle cevap verdi: Ben Resulullah’ı (SAV) “(Köleleriniz) Allah’ın kendilerini sizin ellerinizin altına koyduğu kardeşlerinizdir. Kimin kardeşi kendi elinin altına ise, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin ve ona gücünü aşan bir iş yüklemesin. Şayet ona gücünü aşan bir iş yüklerse kendisine yardım etsin” derken işittim”.⁴³⁴

⁴³² Tirmizi, İsti'zan 10 (2698).

⁴³³ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 1, s. 255; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age*, C. 16, s. 489.

⁴³⁴ Ebu Davud, Edeb 123-124 (5157, 5158, 5161); Tirmizi, Birr 29 (1945).

Hadis'te bir kimseyi ailesinin ırkından ve renginden dolayı ayıplamanın cahiliye adetlerinden olduğu açıklanmakta, kölelere dayak atılması, işkence edilmesi ve haksız muameleler yasaklanmaktadır. Onların din kardeşlerimiz olduğu ifade edilerek sahiplerinin kendilerinde bulunan imkânları kölelerin aleyhine kullanmaması, yediğinden kölesine de yedirmesi, giydiğinden ona da giydirmesi tavsiye edilmektedir.⁴³⁵ İnsan sadece köleye değil, çırağa, çobana, yardımcısına da hoş muamele ile davranmalı, yapamayacakları işi teklif etmemeli ve kalplerini kırmamalıdır. Bir evin yemeğini pişiren kişi o yemeğin kokusunu duyacaktır ve nefsi o yemeği arzulayacaktır. Bu nedenle sofraya çağırarak onu ayrı tutmamak hem ahlâkın en üstünü⁴³⁶ hem de insan nefsine empatik bir yaklaşımdır.

Başka bir hadiste ise Peygamber Efendimiz (SAV) şöyle buyurmuştur: “Sizden birinize hizmetçisi yemeğini getirdiği zaman, eğer efendi onu beraberinde oturtup yedirmeyecekse, bari ona bir çiğnem yahut iki çiğnem, bir lokma yahut iki lokma uzatıp versin. Çünkü pişirme sırasında onun sıcaklığını ve hazırlanmasını hizmetçi üzerine almıştır”.⁴³⁷ Hizmet edenle birlikte yemek yemek kişiyi tevazuya ve kibri terke yönlendirecektir.⁴³⁸ Bu hadisler mümini yardımlaşma, tevazu, şefkat ve merhamet gibi güzel ahlâka teşvik etmektedir. Yemeği hazırlayan kimse ister köle olsun, ister hizmetçi olsun yemeğin zahmetini çekip kokusunu almışken ondan yememesi müminin gönlünü rahatsız etmelidir.⁴³⁹

2.28. Örnek Hadis, Hediyeleşmenin Önemi

Karşılıklı hediye alıp vermek gönülleri birbirine ısındıracağı, kalplerdeki kini ve buğzu gidereceği için güzel bir davranış ve bir medeniyet gereğidir.⁴⁴⁰ Efendimiz bir hadisinde “Hediyeleşiniz, birbirinizi seviniz” buyurarak hediye ile insanların birbirlerine olan sevgi ve bağlılıklarının artacağını ifade etmiştir. Hz. Ayşe Resulullah'ın (SAV)

⁴³⁵ Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 16, ss. 449-450.

⁴³⁶ Agy.

⁴³⁷ Buhari, Et'ime 55 (85); Tirmizi, Et'ime 44 (1853); İbni Mace, Et'ime 19 (3289, 3290, 3291); Ebu Davud, Et'ime 50 (3846).

⁴³⁸ Buhari, Et'ime 55 (85); Sofuoğlu, C. 12, s. 5538.

⁴³⁹ İbni Mace, Et'ime 19 (3289, 3290, 3291); Hatipoğlu, *age.*, C. 9, s. 46; Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, s. 477.

⁴⁴⁰ Buhari, Hibe 9; Sofuoğlu, *age.*, C. 5, s. 2380.

hediyeyi kabul ettiğini ve hediyein karşılığında hediye verdiğini söylemiştir.⁴⁴¹ Başka bir hadiste de Resulullah (SAV) “Karşılıklı hediyeleşin, çünkü hediye kalpten kını giderir. Bir komşu kadın; komşusu olan kadına koyun paçasından bir parça bile olsa hediye olarak vermeyi küçük görmesin”⁴⁴² demektedir.

Peygamber Efendimizin, kendisine yapılan hediyeye verdiği karşılık, kendisine hediye edilen nesnenin kıymetinden daha az olmaz, hatta verdiği şey, aldığı hediyeden daha değerli olurdu. Hz. Peygamber’in (SAV) hediyein karşılığını vermesi; peygamberlik görevi karşılığında ücret almadığının ispatı olarak insanlara karşı minnet borcu altında kalmaması içindir. Hâkimlerin ve idarecilerin hediye almaları rüşvete gireceği için Hz. Peygamberin de (SAV) kavminin lideri olması sebebi ile onun hediye alıp da karşılığında bir şey vermemesi münasip olmazdı.⁴⁴³

2.29. Örnek Hadis, Hayvanlara da İyilikle Muamele Etmek

Kişinin empati kurmayı gerçekleştirmesinin iki farklı yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri karşılıklı bireysel ve toplumsal ilişkilerde muhataptan gelen bir davranışa tepki vermek suretiyle oluşan davranıştır. Diğeri ise sadece insanları değil doğayı, çevreyi ve hayvanları kapsayan; kişinin etkisiz olan muhatabına yönelik tek taraflı bir davranış ve tutum sergilemesiyle gerçekleşmektedir. Birinde muhataptan gelen eyleme karşı bir davranış bulunurken, diğeri karşıdan herhangi bir eylem gelmediği halde ona karşı davranış sergilenmektedir.⁴⁴⁴ Buradan anlaşıldığı üzere empati sadece insanlara karşı gösterilen bir tutum değil aynı zamanda tüm doğaya ve hayvanlara karşı sergilenmesi gereken bir davranış modelidir.

Hız. Peygamberin (SAV) hayvanlara dahi empatik yaklaşabildiğinin göstergesi şu hadistir: Hız. Peygamber bir gün ensardan bir adamın bostanına girdi. Bir de ne görsün, bir deve! Resulullah’ı görünce inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Peygamber (SAV) onun yanına gelip kulak kökünü okşadı, hayvan da sakinleşti. Peygamber Efendimiz “Bu devenin sahibi kimdir” diye sordu. Ensar’dan bir genç gelip devenin

⁴⁴¹ Buhari, Hibe 9; Ebu Davud, Büyü 80 (3536); Tirmizi, Birr 34 (1953).

⁴⁴² Tirmizi, Vela ve’l Hibe 6 (2130).

⁴⁴³ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 13, s. 103.

⁴⁴⁴ Ağırman, *agm.*, s. 28.

kendisinin olduğunu söyledi. Hz. Peygamber (SAV) o gence “Allah’ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve yordüğünü bana şikâyet ediyor” buyurdu.⁴⁴⁵ İnsanlar gibi bir cana sahip olan hayvanları güçlerinin yetmediği işlerde kullanarak onları bitkin bir hale getirmek, onları aç ve susuz bırakmak Allah’ın gazabına sebep olmaktadır⁴⁴⁶ Zira Resulullah (SAV) (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastlamış “Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hallerinde onları yiyiniz” demiştir.⁴⁴⁷

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in, (SAV) hırçınlık yapan deveyi ileri geri çevirmeye başlayan Hz. Ayşe’ye “Yumuşak davran”⁴⁴⁸ dediği aktarılmaktadır. Bu hadiste Peygamber Efendimiz Hz. Ayşe’ye “yumuşak davran” diyerek deveye olumlu ileti göndermesini önermektedir. Empati yokluğundan kaynaklanan son zamanlardaki çarpık kentleşme veya suyun, toprağın ve havanın kirletilmesi tarzı çevresel problemler empati kavramının sadece insanların insanlara karşı gösterdiği bir eğilim olarak kalmaması gerektiğini, insanın doğaya ve diğer canlılara karşı da empati duyabilmesinin bir gereklilik olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁹

Düşünce ve isteklerimizi başkalarına aktarmaya çalışmanın yani iletişimin birçok yolu bulunmaktadır. İsteyerek veya istemeyerek kendimizden karşımızdakine bir mesaj iletmek için kullandığımız her yöntem bir iletişimdir. Yüz ifademiz karşıdaki insana sevinç, acı, şaşkınlık, korku mesajı verebilir. Gelen bir konuğa güler yüzle konuşmak onun gelişinden duyulan mutluluğu memnuniyeti ifade edeceği gibi herhangi bir hayvanı okşamak şefkatle dokunmak sevgiyle sağlanan bir iletişimdir. Bu şekilde mesajların veya duyguların karşıya iletilmesinin ve bu iletiye karşılık verilmesinin birçok yolu vardır.⁴⁵⁰

Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: “Allah, her işte iyi davranmayı emretmiştir, öldürdüğünüzde bile en az acı verecek şekilde öldürün. Hayvan boğazlayacağınızda hayvana fazla ıstırap verecek şekilde değil kolay bir şekilde kesin. Bıçağınızı bileyin ve hayvana fazla

⁴⁴⁵ Ebu Davud, Cihad 44 (2549).

⁴⁴⁶ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 10, s. 40.

⁴⁴⁷ Ebu Davud, Cihad 44 (2548).

⁴⁴⁸ Müslim, Birr 79 (2594).

⁴⁴⁹ Ayten, *Empati ve Din*, s. 80.

⁴⁵⁰ Shinn, *age.*, ss. 124-125.

acı vermeyin.”⁴⁵¹ Kesim yerine götürülen kurbanlık hayvan acı çektirmeden, eziyet vermeden, kesilecek hayvana bıçağı göstermeden keskin bir aletle birdenbire öldürülmesi emredilerek, aynı şekilde hayvanlar birkaç tane ise birbirlerine karşı kesilmemeleri ve kesilecek yere sürüklenerek götürülmemeleri de tavsiye edilerek hayvanın dahi hakları korunmaktadır.⁴⁵² Koyunu yere yatırdıktan sonra bıçağını bileyen bir adam gören ve adamın bu duygusuz davranışına kızan Peygamberimiz (SAV) “Hayvanı yere yatırmadan bıçağını bileseydin ya! Hayvanı iki defa mı öldürmek istiyorsun?” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁴⁵³

Başka bir hadis ise acınacak durumda olan bir hayvana yardım eden bir adamın Allah katında ne kadar kıymetli bir iş yaptığını anlatmaktadır: “Bir adam bir yolda yürüyüp giderken susuzluğu arttı. Orada bir kuyu buldu ve hemen o kuyuya inip suyundan içti. Sonra çıktı. Adam orada bir köpekle karşılaştı ki, hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, yaş toprağı yalıyordu. Bu yolcu (kendi kendine): Yemin olsun bana ulaşan susuzluğun benzeri şiddetli bir susuzluk bu hayvana da ulaşmış, dedi (hayvana acıdı). Sonra kuyuya indi de ayakkabısının içine su doldurdu. Sonra kuyudan çıkarmak için ayakkabısını ağızıyla tuttu, onu dışarı çıkarıp köpeği suladı. Bundan dolayı Allah o kula mükâfat verdi ve onun günahlarını mağfiret eyledi.” Sahabeler: Yâ Rasûlallah! Hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır? dediler. Resulullah: “Evet, her yaş ciğeri sulamakta ecir vardır” buyurdu.⁴⁵⁴ “Her yaş ciğeri sulamakta ecir vardır” cümlesi kendisinde hayat eseri olan her hayvanı, her yaş şeyi sulamakta sevap var anlamına gelmektedir. Susuz bir köpeği sulamak affa sebep olduğuna göre, bir insanın susuzluğunu gidermenin de mağfirete sebep olacağı anlaşılmaktadır.⁴⁵⁵

Yukarıda zikredilen durumun tersinde ise kişi Allah’ın gazabına sebep olmaktadır. Hz. Peygamber (SAV) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Bir kadın bir kedi sebebiyle azap olunmuştur. Kediyi ölünceye kadar hapsetmiş ve onun sebebiyle

⁴⁵¹ Müslim, Sayd 11 (1955); Tirmizi, Diyat 14 (1409); Ebu Davud, Kurban 12 (2815); Darimi, Kurban 10 (1976); Nesâî, Dehaya 26 (4336, 4337, 4338); İbnu Mace, Zebaih 3 (3170).

⁴⁵² Kandemir, *age.*, C. 3, s. 583; Müslim, Sayd 11 (1955); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 9, s. 200; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 10, s. 506. İbnu Mace, Zebaih 3 (3170); Hatipoğlu, *age.*, C. 8, s. 511.

⁴⁵³ Kandemir, *age.*, C. 3, s. 584.

⁴⁵⁴ Buhari, Edep 27; Müslim, Selam 153 (2244); Ebu Davud, Cihad 44 (2550).

⁴⁵⁵ Buhari, Edep 27; Sofuoğlu, C. 13, s. 6004; Müslim, Selam 153 (2244); Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, C. 9, s. 703; Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 10, s. 41.

cehenneme girmiştir. Onu hapsettiği müddetçe ne doyurmuş, sulamış, ne de yerin haşeratından yemesine müsaade etmiştir”.⁴⁵⁶

Susuzluk bütün canlılar için çok büyük bir imtihandır. Aç kalma durumunda sıvı olarak haftalarca hayatta kalmak mümkün ise de susuz kalma durumunda bir haftadan fazla yaşamak mümkün değildir. Özellikle kızgın güneş altında bu süre bir günün altına düşmektedir. Su canlı hayatının olmazsa olmaz maddesidir. Susamak ise vücudun fizyolojik ihtiyacının psikolojik olarak dışa yansımadır.⁴⁵⁷ Hayvanların hepsi dokunma duyusuna sahiptir ve duyu gücüne sahip her canlı ise lezzete ulaşmaya ve acıyı gidermeye isteklidir. Yeme yeteneğine sahip her bir hayvan besinleri birbirinden ayıran duyu gücüne de sahip olması sebebiyle besinlerin yokluğunu da idrak etmektedir. Var olan her duyu gücü kendi konusuna ait olan nesnesini idrak ettiği gibi onun yokluğunu da idrak edebilmektedir⁴⁵⁸ Dolayısı ile susuzluk ciddi bir acı sebebi ve dayanılması güç bir fiziksel olaydır. Bu hadisle yaratılmış her canlıya merhamet gösteren Rabbimizin şefkatine sığınan kulların yaratılan her canlıya empati ile yaklaşması vurgulanmaktadır.

Başkalarının istek ve ihtiyaçlarına öncelik vererek herhangi bir menfaat beklemeden onları kendi önceliklerine tercih ederek kendi çıkarlarından vazgeçmek ya da ertelemek anlamına gelen fedakârlığı değerli kılan en önemli yönü “sevgi eğilimli bilinçli vazgeçme” davranışı olmasıdır.⁴⁵⁹ Nitekim bu hadiste anlatılan şahıs tam bir fedakârlık örneği göstermekte ve kuyudan çıkıp yoluna koyulmuş olduğu halde hayvanın ihtiyacını karşılamak için yolundan dönmektedir.

Hayvanların vazifeleri olmayan işlerde kullanılmasının da yasaklandığını Hz. Peygamber (SAV) şu sözlerle ifade etmektedir: “Hayvanlarınızın sırtını minberler edinmekten sakınınız. Çünkü (yüce) Allah sadece zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi iletmeleri için onları sizin emrinize verdi. Arzı da sizin için yarattı. Binâenaleyh ihtiyaçlarınızı arzın üzerinde karşılayınız.”⁴⁶⁰ Bu hadiste hayvanların üstünde oturur

⁴⁵⁶ Müslim, Selam 151 (2242).

⁴⁵⁷ Edward E. Smith, *Psikolojiye Giriş* (Atkinson-Hilgard's Introduction of Psychology), Çev.: Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010, s. 353.

⁴⁵⁸ İbn-i Rüşd, *Kütabu'n Nefs Psikoloji Şerhi*, Çev.: Atilla Arkan, Ed. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 48.

⁴⁵⁹ Bahadır, *age.*, s. 126.

⁴⁶⁰ Ebu Davud, Cihad 55 (2567).

vaziyette başkalarıyla sohbet ederek veya bir alışveriş için pazarlığa durarak, onları lüzumsuz yere yormamak gerektiği, böyle durumlarda onların üzerinden inip ondan sonra işlerin tamamlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Hayvanlar, üzerlerinde insanların konuşmaları için değil, insanları bir yerden bir yere taşımak için yaratılmıştır. Efendimiz veda haccında devesinin üzerinde halka hutbe vermiş olsa da bu hutbe hayvanı yoracak kadar uzun sürmemiş ve bir ihtiyacı yerine getirmek gayesiyle olmuştur. Yasaklanan şey hayvanın üzerinde uzun süre konuşmak ve bunu alışkanlık haline getirmektir.⁴⁶¹

Hiz. Peygamber insanların sadece ellerinin altındaki hayvanlara karşı değil doğadaki hayvanlara da merhamet ile yaklaşmaları gerektiğini belirtmiştir. Abdullah b. Mesut demiştir ki: Resulullah (SAV) ile bir seferde idik, bir ihtiyacımdan dolayı (yanımızdan) uzaklaşmıştı. O sırada iki tane yavrusuyla birlikte bir kaya kuşu gördük ve yavrularını yakaladık. Bunun üzerine (anne) kuş gelip kanatlarını (onların üzerine) germeye başladı. Derken Peygamber (SAV) geldi ve; “Bunu yavrularıyla üzen kimdir? Onları kendisine geri veriniz!” buyurdu. Yine Hiz. Peygamber (SAV) bizim yakmış olduğumuz bir karınca yuvasını gördü de; “Bunu kim yaktı” diye sordu. Biz de, “Biz” dedik. Bunun üzerine Hiz. Peygamber (SAV) “Ateşle cezalandırmak, ateşin yaratıcısından başka hiçbir kimse için uygun değildir” buyurdu.⁴⁶²

2.30. Örnek Hadis, Yolculuğun Zorluklarının Farkına Varma

Hiz. Peygamber (SAV) yolculuğun çok meşakkatli bir iş olduğunu bilmekte ve hem yolculuğa çıkana hem de geride kalanlara empati kurarak şu sözleri söylemektedir: “Sefer, azaptan bir parçadır. O sizden herhangi birinizin yemesine, içmesine, uykusuna mani olup intizamını bozar. Yolcu sefere ait işlerini bitirince ailesine dönmeyi çabuk yapsın”.⁴⁶³ Aile reisi yuvasından ayrıldığı zaman aile ihtiyaçları biriktiğinden, bunları çabuk yerine getirmesi ve Rum suresi 21. ayette “Ve aranızda bir sevgi ve bir rahmet yaptı” şeklinde ifade edildiği gibi sevgi, rahmet ve saadeti de bu reislik vazifesinin zamanında yerine getirilmesi ile sağlanabileceği için yolcunun, sefer işini bitirince

⁴⁶¹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 10, s. 65.

⁴⁶² Ebu Davud, Cihad 112 (2675).

⁴⁶³ Buhari, Umre 19; Et’ime 30.

ailesinin yanına dönüşünü çabuklaştırması emrolunmuştur.⁴⁶⁴ Yine bir başka hadiste yolculuk halinin zorluğuna, imkânsızlıklarına binaen bir ruhsat tanıyan Peygamberimiz (SAV) şöyle buyurmaktadır: “Yolculuk yapan kimseler meyve bahçelerinin yanından geçerlerken meyvelerden ihtiyaç kadar yesinler fakat ceplerine ve kaplarına doldurmasınlar.”⁴⁶⁵

2.31. Örnek Hadis, Eşe Şiddet

Hız. Peygamber eşler arası münasebete de büyük ehemmiyet vermiştir. Bu nedenle erkeğin eşini dövmesinin hayret verici bir olay olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: “Sizden biriniz karısını köle döver gibi dayakla dövmek ister, belki de o, gününün sonunda o kadınla bir yatakta yatacaktır”.⁴⁶⁶

Kendisine gönül vermiş, onun mahremiyetine girmiş, onun dert ve sıkıntılarına göğüs germiş bir bayanı erkeğin dövmesi değil her anlamda anlayıp hoş tutması gerekmektedir. Bu hadiste Peygamberimiz (SAV) aile ilişkilerinde psikolojik duygulara önem verilmesi gerektiğine dikkat çekerek aynı gece bir yastığa baş koyacağı eşini nasıl dövebilir diyerek empatiye teşviği dile getirmektedir.⁴⁶⁷

2.32. Örnek Hadis, Mahcup Olan Kişiyile Empati Kurmak

Hız. Peygamber topluluk içerisinde mahcup duruma düşen bir kişinin çektiği sıkıntıları çok iyi anlayabildiği için böyle durumlarda kişinin rencide edilmeden olayı atlatabilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını istemektedir. Zira Resulullah “Herhangi biriniz insanın yapageldiği böyle bir işten (yellenme) niçin gülersiniz (ve sahibini utandırırınız)” buyurmuştur.⁴⁶⁸ Bir görgü kuralına değinilen bu hadiste Peygamberimiz yellenme gibi tabi bir olayı dalga konusu haline getirmemek gerektiğini ifade ederek, yellenen kişinin utandırılmasının yanlış olacağına dikkat çekmiştir.⁴⁶⁹ Resulullah (SAV) toplulukta yanlışlıkla sesle yellenene gülmeyi yasaklamış, işitmezden gelinerek başka

⁴⁶⁴ Buhari, Umre 19; Sofuoğlu, C. 4, s. 1696.

⁴⁶⁵ Tirmizi, Büyü 54 (1287).

⁴⁶⁶ Buhari, Tefsir, Şems 91 (465); Edeb 43; Müslim, Cennet 49 (2855).

⁴⁶⁷ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 322.

⁴⁶⁸ Buhari, Tefsir, Şems 91 (465); Edeb 43; Müslim, Cennet 49 (2855).

⁴⁶⁹ Kandemir, *ag.e.*, C. 2, s. 322.

şeyle meşgul olunması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁰

Hatem'i Esam Hazretlerinin bir hikâyesi bu hadise güzel bir örnektir. Bir kadın Hateme bir konu danışmak üzere gelir ve kadıncağız o an istemeyerek yellenir. Bu yanlışlıkla yaptığı davranış karşısında kadın yer yarılrsa da içine girsem deyimine uyacak şekilde perişan olarak utanır. Karşısındaki kadının ne kadar zor durumda kaldığını anlayan Hatem'i onu daha fazla utandırmamak için: “Kızım kulağım ağır işitiyor biraz yüksek sesle konuş duyamıyorum” diyerek kadını rahatlatır. Kadının gururunu korumak amacıyla daha sonraları da sağır taklidi yapmaya devam ettiği için kendisi sağır anlamındaki “Esam” lakabı ile şöhret bulmuştur.⁴⁷¹

2.33. Örnek Hadis, Hoşgörü

Ebû Said (r.a) demiştir ki: Biz Resulullah (SAV)'ın yanında iken bir kadın gelip, Ya Resulullah! “Kocam Safvan b. el-Muattal namaz kıldığım zaman beni dövüyor, oruç tuttuğumda orucumu bozduruyor ve sabah namazını güneş doğuncaya kadar kılmıyor, dedi. O esnada (kocası) Safvân da Resulullah (SAV)'ın yanında idi. Efendimiz kadının dediklerini Safvan'a sordu. O da şöyle dedi: Ya Resulullah! “Namaz kıldığımda beni dövüyor” demesi şundan; Çünkü o, ben nehyettiğim halde iki tane (zamm-ı) sûre okuyor. Peygamber (SAV): “Eğer (Kur'an'da) tek sûre olsaydı, insanlara yeterdi,” buyurdu. (Safvan sözlerine şöyle devam etti): “Orucumu bozduruyor” sözüne gelince, Çünkü o durmadan (nafile) oruç tutuyor. Hâlbuki ben gencim sabredemiyorum. O zaman Resulullah (SAV): “Kadın kocasının izni olmadan oruç tutamaz,” buyurdu. (Safvân devamla şöyle dedi:) “Benim güneş doğuncaya kadar namaz kılmadığım” konusundaki sözüne gelince; biz çok uyumakla tanınan bir aileyiz. Güneş doğuncaya kadar uyanamıyoruz. Resulullah (SAV): “Uyandığın zaman namazım kıl,” buyurdu.⁴⁷²

Safvan adındaki Sahabenin, hanımını namazı çok uzattığı için zor kullanması ve çok sık nafile oruç tuttuğu için de orucunu bozdurmasından dolayı kadın Peygamber (SAV)'e şikâyet edince Safvan kendisini savundu ve Peygamber (SAV)'de onu haklı buldu. Erkeğin karısı üzerinde istifade hakkı vardır ve kadın nafile oruç tutmak

⁴⁷⁰ Müslim, Cennet 49 (2855); Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. 11, s. 267.

⁴⁷¹ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 322.

⁴⁷² Ebu Davud, Savm 74 (2459).

bahanesiyle kocasının bu hakkını engelleyemez.

Kadının kocasını şikâyet ettiği konulardan birisi de onun sabah namazına kalkmayıp namazını güneş doğduktan sonra kılmasıdır ki Safvan kendilerinin çok uyumakla tanınan bir sülâle olduklarını güneş doğmadan uyanamadıklarını söyleyerek kendini savunmuştur. Hz. Peygamber de bu cevabı olgun bir şekilde karşılayarak “uyandığın zaman kıl” buyurarak hallerini baygının hali ile bir tutarak kaçınmadıkları bir huy olarak kabul etmiştir.

Hz. Peygamber’in sabah namazına kalkamamasına rağmen, Safvan’ı azarlamaması ve onu özürlü kabul ederek namaz vaktinde bayılanla bir tutması Allah ve Resulünün Müslümanlara olan lütfuna delildir. Onun namaza kalkamaması namaz konusundaki gevşekliğinden değil, gerçekten bu konuda mazereti olmasındandır. Sabah namazına uyanamayanlar namazlarını güneş doğduktan sonra kılabilirler, ama bu ruhsat gerçekten mazur olanlar ve tüm tedbirleri aldıkları halde uyanamayanlar içindir.⁴⁷³

İslam anlayışına göre empati kavramı sadece kişiyi anlamak ve anladığını ona yansıtmak değil aynı zamanda anlamakla yetinmeyip duruma verilecek tepkiyi belirlemek ve bu tepkiyi harekete geçirmektir. Hz. Peygamberin sözlü tavsiyeleri ile birlikte ibadetleri uygulama ve uygulatma tarzı dahi yaşamının empati örnekleri ile dolu olduğunu ispat etmektedir.⁴⁷⁴

2.34. Örnek Hadis, Malın İyisinden İnfak Etme

Hz. Peygamber her durumda insanları empati yapmaya teşvik etmiştir. Bu bağlamda insanların birbirlerine verdikleri hediye ve sadakaları en güzellerinden seçmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu durumu sahabeden olan Berâ (r.a.) Bakara 267. ayeti de merkeze alarak şu şekilde anlatmıştır: “Başkalarına vermek için özellikle kötü olanı seçmeyin!” Bu ayet biz Ensâr topluluğu hakkında nazil oldu. Hurmalarımız vardı, herkes hurmalarından az veya çok durumuna göre getirirdi. Bir kimse bir veya iki salkımın yanına gelir değneğiyle ona vurur yaş ve kuru düşen hurmalardan yerd. Hayırda gözü olmayan bazı kimseler de vardı ki bunlardan biri üzerinde kötü ve değersiz hurmalar

⁴⁷³ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *age.*, C. 9, ss. 398-399.

⁴⁷⁴ Ağırman, *agm.*, s. 30.

bulunan hurma dalını veya kırılmış hurma dalını getirip mescide asardı. Bunun üzerine Allah, Bakara 267. ayetini indirdi: Ey iman edenler! Kazandığımız güzel şeylerden ve topraktan sizin için bitirdiğimiz ürünlerden başkaları için harcayın; özellikle kötü olanı seçmeyin, gözünüzü yummadan alamayacağımız şeyi mi başlıyorsunuz?” Resulullah (SAV) buyurdu ki: Sizden birine verdiği şeyin bir benzeri verilmiş olsa onu gözünü yumarak ve utanarak alır. Bundan sonra biz elimizde bulunan ürünlerin en iyisinden getirir olmuştuk.”⁴⁷⁵

Hadis zekâtını, kötü hurmadan vermeye kalkışmanın yasaklığına, bunu insanların gözlerinden saklanabilse bile Allah Teâlâ'dan saklamanın imkânsız olduğuna ve mal sahiplerinin kendilerini zekât verdikleri kimselerin yerine koyup empati kurarak hoşlanmayacakları davranışları fakirler için de yapmamaları gerektiğine işaret etmektedir.

2.35. Örnek Hadis, Kendinden Aşağıdakine Bakmak

Hz. Peygamber empatinin önemini her fırsatta dile getirmiş ve kişinin her zaman kendisinden daha aşağıda olan insanlara bakması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum hem kişinin kendi haline şükretmesini sağlayacak hem de zor durumda olan insanların farkına vararak yardım etmesine vesile olacaktır. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayete göre, Resulullah (SAV) şöyle demiştir: “Dünyalık sıhhat ve afiyet konularında kendinizden aşağı olan kimselere bakınız, üstün olan kimselere bakmayınız! Çünkü Allah'ın size verdiği nimeti küçük görmemeniz için size uygun olan davranış budur”.⁴⁷⁶

2.36. Örnek Hadis, Yaşlıya Hürmetin Gerekliliği

Yaşlılık sosyal anlamda toplumun değer yargılarına, kültüre ve kişinin niteliğine göre farklılık gösteren bir süreçtir. Doku ve organların yaşlanmaya başlaması ile birlikte vücudun içinde olduğu gibi dışında da birçok değişiklik meydana gelir. Merkezi sinir sisteminde özellikle beyinde aktif hücre sayısı azalmakla beraber boy küçülür, saçlar beyazlaşır ve dökülür, diş kaybı, ağrı ve sızı duyumu eşigi yükselmesi yaşanır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Tirmizi, Tefsir 3 (2987); İbn Mâce, Zekat: 19 (1822).

⁴⁷⁶ Buhari, Rikaak 30; Müslim, Zühd 8 (2963); Tirmizi, Kıyamet 58 (2513).

⁴⁷⁷ Gülsen Kozacıoğlu, Hülya Ekberzade Gördürür, *Bireyden Topluma Ruh Sağlığı*, Ed. Gül Çörüş, Alfa Basın Yayın, İstanbul 1995, s. 65.

Yaşlılar bedeni değişiklikleri sebebi ile günlük hayatlarında bazı kısıtlamalar yaşarlar ve bu kısıtlamalar sebebi ile sosyal şartlardaki hızlı değişimlere de ayak uyduramadıklarından toplum içindeki yerleri de sarsıntıya uğrar. Yeteneklerinin silinmesi toplumda bilinmeyen pasif bir duruma gelmesi yaşlıyı çok etkiler. Aile fertlerinin, toplumun kendisinden uzaklaştığını düşünen yaşlı korku ve ümitsizlik yaşar.⁴⁷⁸ Bu durumu çok iyi bilen Peygamber Efendimiz (SAV), kendisini görmek üzere yanına gelen yaşlı bir adama etrafındakiler yer açmada gecikince “Küçüklerimize şefkat etmeyen büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir” demiştir.⁴⁷⁹

Yaşlılık kişinin ilgi ve bakıma muhtaç olduğu bir evre olduğu için kişinin yaşlı anne babası ile ilgilenmesi ahlaki bir erdem ve ilahi bir görevdir. Kuran bu ilahi görevi insanlara anlatırken empati olgusundan yararlanmıştır. Kişinin kendisini anne babası yerine koyması ve kendisinin de tıpkı şu an anne babasının ihtiyaç duyduğu gibi bakıma muhtaç olduğu çocukluk yıllarını hatırlamaktadır.⁴⁸⁰ Burada çocukluk halinin hatırlatılması yaşlı anne babasının çocukça davranışlarını anlayışla karşılayabilmesine psikolojik bir destektir.⁴⁸¹ Toplumsal destek stresin etkisini azaltmayı başarmak için önemli bir etken olması bakımından yaşlı kimselere, ailesinin yakınlarının ve çevresinin duygusal desteği toplumsal kimliğini sürdürmesi açısından önemli bir yardım olmaktadır.⁴⁸²

İnsanın psikolojisini en iyi tanıyan Rabbimiz insanların anne babalarına acıyarak merhamet duygularını harekete geçirmelerini, kendilerini onların yerine koyarak yaşlılık halini anlamaya çalışmalarını, davranışlarında ona göre hassas olmalarını ve bir gün kendilerinin de aynı duruma gelebileceklerini hatırlatmaktadır. Nitekim empati kurmak için duygusal iletişime geçebilmek önemli bir unsurdur ve burada öncelikle onların duygularına nüfuz etmek sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁸³

Ailesel ve sosyal etkileşim özellikle Ortadoğu-Akdeniz sosyo-kültürel bağlamında Türkiye ve benzeri toplumlarda kişiler arası karşılıklı bağlılığa

⁴⁷⁸ Saygılı, *age.*, s. 194.

⁴⁷⁹ Tirmizi, *Birr* 15 (1919-1921).

⁴⁸⁰ Kasapoğlu, *agm.*, s. 55; İsrâ 23,24.

⁴⁸¹ Batar, *agm.*, s. 54.

⁴⁸² Onur, *age.*, s. 243.

⁴⁸³ Ağırman, *agm.*, s. 32.

dayanmaktadır. Çekirdek aile olan modern aileyi dahi bu bağıllık ilişkisi devam ettirmektedir. Anne babaların çocukları yetiştirirken sahip oldukları hayırlı bir evlat yetiştirme istekleri bireyselliği değil karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini ortaya koymaktadır.⁴⁸⁴

Başka bir hadisinde Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: “Bir genç bir ihtiyara yaşlı olmasından dolayı ikramda bulunursa; yaşlandığı zaman kendisine ikramda bulunacak bir kimseyi kendisine hazırlar”.⁴⁸⁵ Nasıl bugün yaşlı olanlar bir zamanlar genç idilerse; bu gün genç olan kimseler de ilerde yaşlanacaklardır. İnsanların, yaşlarına hürmeten kendinden önceki nesle hürmetkâr davranmaları nesiller boyu saygı geleneğini devam ettirecektir.⁴⁸⁶ Burada gence kendisinin de bir gün aynı duruma geleceğini, aynı beklentiler içerisinde olacağını hatırlatarak zaten hassas bir psikolojiye sahip olan yaşlıya empatik yaklaşılmasını tavsiye eden Peygamberimiz (SAV) nesiller arası ilişkilerin önemli bir yönüne dikkat çekmektedir.

⁴⁸⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Aile ve Kültürel Psikoloji”, 3. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Ed. Necla Öner, Güzver Yıldırım, Ali Baykal, Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara 1985, ss. 222-223.

⁴⁸⁵ Tirmizi, *Birr* 75 (2022).

⁴⁸⁶ Kandemir, *age.*, C. 2, s. 541.

SONUÇ

Her dönemde ilgi konusu olmuş ve bilim adamlarının dikkatini çekmiş olan, özellikle Berenson, Barrett-Lennord, Carkhuff ve Carl Rogers gibi hümanist psikologlar tarafından tanımlanmaya çalışılan empati kavramı bugünkü şekliyle Rogers'ın ulaştığı empati anlayışına dayandırılmaktadır. Başkalarının duygu ve düşüncelerini doğru anlama, hissetme ve bu anlama durumunu karşıya iletme sürecini ifade eden empatik yaklaşımda kişinin karşısındakinin rolüne girerek bir müddet o rolde kalması ve onun hislerini ve düşüncelerini algılaması söz konusudur. Çıkış noktası olarak danışman-danışan ya da terapist-hasta arasında gerçekleşen iletişim esnasında gerekli görülen empati yaklaşımı sadece bu alanda değil, sağlıklı ve huzurlu bir toplumun oluşması için etkili iletişim ihtiyacının gerekli görüldüğü her alanda olması gereken bir yaklaşımdır.

İletişimde empati, karşılıklı saygı anlayışını besleyeceği için hem kişilerarası ilişkilerde hem de toplumsal sorunların ortaya çıkmasını önlemede etkin bir role sahiptir. İnsanlar arasındaki ilişkilerde önemsemek ve önemsenmek, açık ve net olmak, güvenilir olmak, karşılıklı birbirinin ihtiyaçlarını gidermek gibi empatik değere sahip özellikler kişilerin gelişmesine, birbirlerinin değerini bilmesine ve doyurucu ilişkiler kurmasına olanak sağlamaktadır. Anlamak ve anlaşılacak insanların huzurlu bir şekilde bir arada yaşamaları için gerekli olan yegâne olgudur. Bu olgu olmaksızın toplumda birliktelik ortamının oluşması mümkün değildir, zira her ne şekilde olursa olsun zor durumda olanın halini anlamadan ve ona empati yaparak iç dünyasını kavramadan gerekli olan tepki ortaya çıkmamaktadır. İnsanı harekete geçirecek şekilde bir his yoğunluğu sadece empati yaparak gerçekleşmektedir. Çünkü insan, çoğu zaman başkasının yaşadığı zorlukları ve onların içinde buldukları durumun ciddiyetini ancak kendi başına geldiği zaman anlayabilmektedir. İşte burada empatik yaklaşım, başkalarının tecrübe ettiği zorlukları kişi kendisi yaşamasa bile diğer insanlar üzerinden de mevcut duyguların hissedilmesini sağlamakta ve insanı harekete geçmeye zorlamaktadır.

Bu tezde, insan ilişkilerinde ve toplum dayanışmasında önemli bir rol oynayan empati kavramının Kuran'ı Kerim'de "Üsvetün Hasenetün" olarak nitelendirilen bütün insanlara her konuda en güzel örnek olduğu ifade edilen Hz. Peygamber'in (SAV) söz ve fiillerinde yer alan örnekleri bir araya getirilmeye çalışılmış ve Peygamberimizin empatik yaklaşım yönünün ve bu noktadaki örneklerinin oldukça çok olduğu görülmüştür.

Hz. Peygamber'in (SAV) empatik yaklaşım neticesinde sahabelerine örnek olduğu ve onlardan yapmalarını talep ettiği bazı davranış örnekleri şunlardır:

1. Mescitte namaz kıldırın imamların, cemaatin içerisinde hasta, yaşlı, yorgun ya da küçük çocuğu olanların durumlarını düşünerek namazı mümkün olduğu kadar hızlı kıldırınlarını istemiş, namazı çok uzun kıldırınların ise fitneye sebep olduklarını bildirmiştir. Bu uyarı, vaaz verenler için de geçerlidir.
2. Alacaklı olanların borçlu olanın durumlarını dikkate alarak mühlet vermelerini istemiş, ticarete hem alırken hem de satarken hoşgörülü olmayı tavsiye etmiştir.
3. İnsanların kendilerini diğer insanlar ile özdeşleştirmesi gerektiğini, kişinin kendisi için istediğini başkası için de istemesinin beşeri münasebetler için en uygun davranış tarzı olduğunu belirtmiştir. İnsanın kendisi için kötülük istemeyeceğini bilen Hz. Peygamber (SAV), empatik bir yaklaşımla insanların karşılıklı iyilik yapmalarını tavsiye etmiştir.
4. Evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmak isteyen bir gence kendi ailesinden bayanlarla aynı şeyin yapılmasına hoşgörü ile bakıp bakmayacağını sorarak empati yapmasını sağlamış ve o şahsı kötü emellerinden vazgeçirmiştir.
5. Kardeşler arasında fesat çıkmaması ve kimsenin haksızlığa uğramış hissetmemesi için ebeveynlerin, bütün aile fertlerine eşit muamelede bulunmalarını emretmiştir.
6. Bir eve misafir olunduğu zaman ev sahibini zor durumda bırakacak ya da bıktırarak kadar uzun kalmamayı ve davet edilmedikçe ya da izin verilmedikçe de bir eve girmemeyi tavsiye etmiştir. Kişinin, davet edildiği zaman ise davete icabet etmesi gerektiğini buyurmuş, davet sahibinin kırılmasına ya da menfi düşüncelere girmesine fırsat verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.
7. Kalabalık ortamlarda fısıltı ile konuşmayı yasaklayıp diğer insanların, kendileri hakkında konuşulduğunu düşünmelerine sebep olunmamasını tavsiye etmiştir.
8. Hayvanlara da birer canlı olarak muamele edilmesi gerektiğini ve hem aşırı yük yüklenmemesini hem de yeterli su ve yiyeceklerinin sağlanmasını emretmiştir.
9. Toplum içerisinde insanlarla dalga geçilmesini yasaklamıştır. Bu sayede kişinin topluma küsmesini ve kendisini toplumdan soyutlamasını engellemek istemiştir.
10. İnsanlara yardımda bulunurken malın iyisinden infak etmek gerektiğini, kendileri suratlarını ekşitmeden alamayacakları şeyleri başkalarına layık görmenin hoş bir

davranış olmadığını söyleyerek doğrudan empatik bir yaklaşımı sahabelere tavsiye etmiştir.

11. Hastaları ziyaret etmenin önemine vurgu yapmış, bu durumların her insanın başına gelebileceğini belirterek insanların zor zamanlarında yanlarında olmanın gerektiğini bildirmiştir.

Bu örneklerin çok daha fazlası Hz. Peygamber'in (SAV) hayatında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. O, her hareketinde kendisinden ziyade karşıdaki kişiyi düşünmüş ve Müslümanlara bu felsefeyi aşlamak için çaba göstererek empatik yaklaşımı bir karakter olarak ümmetine yerleştirmeye gayret sarf etmiştir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde, onun özellikle dikkat ettiği hususun karşıdakinin içinde bulunduğu durumu algılama, anlama ve onun şartlarına uygun davranış geliştirme olduğu görünmektedir. Hz. Peygamber'in hayatında, toplumsal huzurun sağlanması, insanların birbirlerini daha iyi anlamaları ve daha sağlıklı ilişkiler kurmaları için karşıdakinin kişiliğine, konumuna, bulunduğu şartlara ve mevcut ruh haline göre yaklaşım tarzı gerçekleştirilmesinin önemine ve ortaya çıkardığı müspet sonuçlara şahit olunmaktadır.

Bu çalışma neticesinde, psikolojide yeni bir kavram olarak gün yüzüne çıkarılmış empati kavramının aslında asırlar önce Peygamberimiz (SAV) tarafından uygulanan ve üzerinde durulan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberin hadislerini ve uygulamalarını incelediğimizde empati tanımının parçası olan bütün özelliklerin hepsinin onun hayatının her alanında var olduğu görülmektedir. Peygamberin söz ve davranışlarında başkası odaklı duygusal yaklaşımın bulunması yani empatinin onun kişiliğinin bir parçası olması ve rol modelliği, sahabelerin ahlaki, dini ve sosyal davranışlarının olumlu gelişimini hızlandırmıştır. Sahabelerde meydana gelen bu olumlu değişim günümüz eğitim anlayışında da empatinin bir değer olarak yer alması gerektiğinin önemini göstermektedir. Empatik davranış tarzının gündelik hayatta yeterince yer alması toplumsal huzur ve barış ortamının gelişmesine katkı sağlayacak ve bireysel mutluluğun artmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, *İnsan Doğasını Anlamak*, İlya Yayınları, İzmir 2012.
- Ağırman, Cemal, “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak Empati ve Hadislerde Empati Örnekleri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, ss. 23-53.
- Akın, Ahmet, *Güncel Psikolojik Kavramlar I Pozitif Psikoloji*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Sakarya 2013.
- Altınbaş, Kürşat, Gülöksüz, Sinan, Özçetinkaya, Serap, Oral, E. Timuçin, “Empatinin Biyolojik Yönleri”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2010, C. 2, S. 1, ss. 15-25.
- Altıntaş, Hayrani, *İnsan ve Psikoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Arık, İ. Alev, *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996.
- Arslan, Yusuf, “Kim Daha İyi Empati Kuruyor -Empati Üzerine Mikro Bir Sosyal Araştırma”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2016, C. 6, S. 2/1, ss. 51-64.
- Aydın, Ali Rıza, “Öğretmen Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, C. 9, S. 4, ss. 75-84.
- Aydınlı, Abdullah, *Sünen-i Darimi Tercüme ve Şerhi*, Madve Yayınları, İstanbul 1996.
- Ayten, Ali, *Empati ve Din*, İz yayıncılık, İstanbul 2010.
- Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Ayten, Ali, *Din Psikolojisi Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Bahadır, Abdulkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din Logoterapik Bir Araştırma*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- Bakırcıoğlu, Rasim, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- Batar, Yusuf, “Empatik Düşündürme Yoluyla Merhamet Eğitimi -Kur’an ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 48, S. 1, ss. 43-48.
- Batson, C. Daniel, Ahmad, Nadia, Lishner, David A., Tsang, Jo-Ann, “Empathy and Altruism”, *Handbook of Positive Psychology*, ed. Synder, C.R., Lopez, Shane J., Oxford University Press, Oxford, USA, 2002, ss. 485-498.

- Batson, C. Daniel, "These Things Called Empathy: Eight Related But Distinct Phenomena", *The Social Neuroscience of Empathy*, Ed. Jean Decety ve William Ickes, Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, 2009, ss. 3-15.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.
- Bierhoff, Hans Verner, *Prosocial Behavior*, Psychology Press, Sussex, 2005.
- Bozdağ, Muhammed, *Ruhsal Zeka*, 25. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul 2003.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009.
- Buscaglia, Leo, *Birbirimizi Sevebilmek*, Çev. Nejat Ebcioğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1982.
- Cavey, Stephan R., *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, tr. Osman Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin, Varlık Yayınları, 35. Baskı, İstanbul 2009.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül, *Din Psikolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010.
- Cüceloğlu, Doğan, *İletişim Donanımları Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim*, Remzi Kitabevi, 42. Basım, İstanbul 2012.
- Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul 1998.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*, 17. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.
- Cüceloğlu, Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, 53. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.
- Davis, Mark. H., *Empathy: A Social Psychological Approach*, Westview Press, USA, 1996.
- Davis, Mark H. "The Effects of Dispositional Empathy on Emotional Reactions and Helping: A Multidimensional Approach", *Journal of Personality*, 1983, C. 51, S. 2.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, 12 Cilt, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977.
- Davudoğlu, Ahmed, *Bülûgu'l-Meram Terceme ve Şerhi*, 4 Cilt, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2012.
- Dökmen, Üstün, *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 47. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Dökmen, Zehra Y., *Toplumsal Cinsiyet*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 2016.
- Dryden, Windy, *Pozitif Yaşama On Adım*, Çev. Elif İkizler, Rota Yayınları, İstanbul 1997.

- Duman, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerim de Adab-ı Muaşeret Kuralları*, 2. Baskı, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989.
- Ebu Davud es-Sicistani, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen-i Ebi Davud*, I-VI, Daru'l- kutubi'l- arabi, Beyrut ts.
- El-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cufi, el-Cami'u es-sahihu el-musnedu el-muhtasaru min hadisi Resulillahi sallallahu aleyhi veselleme ve sünenihi ve eyyamihî, Daru ibn Kesir, Şam 2002.
- Enç, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980.
- En-Nesei, Ebu Abdurrahman b. Ahmed. b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesei*, Mektebetu'l- Mearif, Riyad ts.
- Ersoy, Elif Gökçe, Köşger, Ferdi, "Empati: Tanımı ve Önemi", *Osmangazi Tıp Dergisi*, 2016, C. 38, S. 2, ss. 9-17.
- Et-Tirmizi, Ebu Musa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*, tahk. Beşşar Avvad Ma'ruf, I-VI, Daru'l-garbi'l-islami, Beyrut 1996.
- Foulqute, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, tr. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- Freud, Sigmund, *Psikanalitik Hastalık Öğretisi Hakkında Yazılar*, İlya Yayınları, Çev.: Lütfi Yarbaş, İzmir 2012.
- Fromm, Eric, *Hayatı Sevmek*, tr. Ali Köse, Arıtan Yayınları, İstanbul 2004.
- Fromm, Eric, *Kendini Savunan İnsan*, tr. Devrim Doğan Yüzer, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005.
- Fromm, Eric, *Sevme Sanatı*, Çev.: S. Budak, Öteki Yayınları, İstanbul 1998.
- Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Goleman, Daniel, *Duygusal Zeka, Neden IQ daha önemlidir?*, Varlık Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 1998.
- Gökdağ, Rüchan, *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*, Sınırsız Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2016.
- Gönç, Temmuz, "Society, Sociology and Sociological Research", *Introduction to Sociology*, Ed. Nadir Suğur, Anadolu University Press, Eskişehir 2017, s. 11.
- Gülseren, Şeref, "Eşduyum (empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2001, 12 (2), ss. 133-145.
- Güney, Salih, *Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Ocak Yayınları, 1998.

- Gürüz, Demet, Temel Eğinli, Ayşen, *İletişim Becerileri Anlamak Anlatmak Anlaşmak*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2008.
- Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 7 Cilt, Ed. Mehmet Emin Özafşar, Ankara 2013.
- Haley, Jay, *İletişim Psikolojik Sorunlar ve Psikoterapi*, Çev.: Ali Uzunöz, Çark Kitabevi Yayınları, Ankara 1988.
- Hastings, Paul D., Zahn-Waxler, Carolyn., McShane, Kelly, “We are, by nature, moral creatures: Biological bases of concern for others”, *Handbook of Moral Development*, Ed. Melanie Killen, Judith Smetana, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Londra, 2006, ss. 483-516.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, 10 Cilt, İstanbul 1982.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005.
- Hökelekli, Hayati, *İslam Psikoloji Yazıları*, Dem Yayınları, İstanbul 2012.
- Işık, Metin, “Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2004, C. 1, S. 1, ss. 70-77.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen-i İbn Mace*, tahk. Şuayb Arnavud, Daru'r-risaleti'l-alemiyye, Beyrut 2009.
- İbn-i Rüşd, *Kütübü'n Nefs Psikoloji Şerhi*, Çev.: Atilla Arkan, Ed. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.
- İngilizce-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2004.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, “Aile ve Kültürel Psikoloji”, *3. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Ed. Necla Öner, Güzver Yıldırım, Ali Baykal, Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara 1985.
- Kandemir, M. Yaşar, *İmam Nevevi Riyazüs Salihin*, 8 Cilt, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.
- Kapıkıran, Necla Acun, “Öğretmen Adaylarının Empatik Eğilim ve Kendini Ayarlama Açısından İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, S. 26, ss. 81-91.
- Kapıkıran, Necla, Kapıkıran, Şahin, “İletişim Becerisi Eğitiminin Anaokulu Öğretmenliği Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Becerileri Üzerindeki Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2000, 8, ss. 69-77.

- Karacoşkun, Mustafa Doğan (Ed.), *Din Psikolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Empati ve Sempati Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler”, *Bilimname*, 2006, S. 1, ss. 33-61.
- Kaya, Alim (editör), *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2011.
- Keskin, Sabiha Paktuna, *Çocuklarla Doğru İletişim*, Boyut Yayıncılık, Temmuz 2011.
- Koç, Saim, *İletişimde Ustalaşmak*, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kozacıoğlu, Gülsen, Gördürür, Hülya Ekberzade, *Bireyden Topluma Ruh Sağlığı*, Ed. Gül Çörüş, Alfa Basın Yayın, İstanbul 1995.
- Kuzucu, Yaşar, *Duyguları Farketme ve İfade Etme Psiko-Eğitim Programı*, ed. Binnur Yeşilyaprak, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011.
- Lowen, Alexander, *Biyo Enerjistik*, Çev. Suat Öztaş, Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Malik b. Enes, *Muvatta*, tahk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru ihyai't-turasi'l-arabi, Beyrut 1985.
- Munn, Norman L., Tendar, Nahid, *Psikoloji: İnsan İntibakının Esasları*, 4. Baskı, M.E.B Basımevi, İstanbul, 1975, C. 2.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Muslim b. El-Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Muslim*, Daru't-tayyibe, Riyad 2006.
- Nirenberg, Jesse S., *İkna Etme Sanatı*, Çev.: Cavidan Seyitcemaloğlu, Say yayınları, İstanbul 1994.
- O'Brien, Ed, Konrath, Sara H., Grün, Daniel, Hagen, Anna Linda, “Empathic Concern and Perspective Taking: Linear and Quadratic Effects of Age Across the Adult Life Span”, *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 2012, ss. 1-8.
- Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi Yetişkinlik Yaşlılık Ölüm*, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- Ornstein, Robert E., *Yeni Bir Psikoloji*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Örnek İnsan Hz. Muhammed*, Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum 2006, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez.
- Özarpınar, Yılmaz, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

- Özcan, Celale, Oflaz, Fahriye, Türkbay, Tümer, “Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu ve Binişik Karşıt Olma-Karşı Gelme Bozukluğu olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2003, C. 10, S. 3, ss. 108-114, s. 112.
- Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Paloutzian, Raymond F., Park, Crystal L. (der.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, Çev. Ed. İhsan Çapçioğlu ve Ali Ayten, Phoenix Yayınevi, Ankara 2013.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- Plotnik, Rod, *Psikolojiye Giriş*, tr. Tamer Geniş, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Preus, Anthony, *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland, 2007.
- Rogers, Carl R. “Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir”, Çev. Füsün Akkoyun, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1983, C. 6, S. 1, ss. 103-124.
- Roman, Sanaya, *Ruhsal Büyüme*, Çev.: Jale Gizer Gürsoy, Akaşa Yayınları, İstanbul 1995.
- Sayar, Kemal, *Ruh Hali*, Timaş, 4. Baskı, İstanbul, 2008.
- Sayar, Kemal, Bağlan, Feyza, *Koruyucu Psikoloji*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Saygılı, Sefa, *Strese Son*, Türdav Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Shinn, George, *Motivasyonun Gücü*, Çev. Ulaş Kaplan, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Smith, Edward E., *Psikolojiye Giriş* (Atkinson-Hilgard's Introduction of Psychology), Çev.: Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2010.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, 16 Cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990.
- Solso, Robert L., Maclin, M. Kimberly, Maclin, Otto H., *Bilişsel Psikoloji*, Çev. Ayşe Ayçiçeği, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2010.
- Teke, A. Kadir, Cengiz, Ekrem, Demir, Cesim, “Hekimlerin Empatik Özelliklerinin Ölçümü ve Bu Ölçümlerin Demografik Değişkenlere Göre Değişimi”, *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, C. 19, S. 3, ss. 505-516.

- Tetik, Hayati “Yaygın Din Eğitimi Açısından Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”, *I. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Tebliğleri*, 22 Mayıs 2010, ss. 185-231.
- Tongar, Hatice Kübra, *Fıtrat Pedagojisi*, 12. Baskı, Hayy Kitap, İstanbul 2017.
- Trommsdorf, Gisela, “Person-Context Relations as Developmental Conditions for Empathy and Prosocial Action: A Cross-Cultural Analysis”, *Development of Person Context Relations*, Ed. Thomas A. Kindermann ve Jaan Valsiner, Lawrence Erlbaum, New Jersey, 1995, ss. 113-146.
- Urban, Hal, *Olumlu Sözcükler Etkili Sonuçlar Yaşamı Değerli Kılmanın ve Coşkuyla Kucaklamanın Basit Yolları*, 6. Basım, Elma Yayınevi, 2007.
- Uzun, Tacettin, *Kırk Hadiste Anne Baba Hakları, Gençlere Tavsiyeler, Salavatın Fazileti*, Serhat Kitabevi, Konya 2012.
- Voltan Acar, Nilüfer, *Yeniden Terapötik İletişim (Kişiler Arası İlişkiler)*, 6. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2009.
- Yavuz, Kerim, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2013.
- Yeni Necati, Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınları, 17 Cilt, İstanbul 1987.
- <http://arkeoloji-arsivi.blogspot.com.tr/2016/08/turkce-eski-yunanca-antik-yunanca.html>
(17.11.2017)
- <http://www.italyancasozluk.net/index.php?word=empati&dil=trit> (17.11.2017)
- <http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=empati> (17.11.2017)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a49a3655b9dd8.78309752 (01.01.2018)

